

UNĀDISŪTRAS IN VARIOUS RECENSIONS

PART II

THE UNĀDISŪTRAS

WITH THE PRAKRIYĀSARVASVA

OF

NĀRĀYANA

Reproduction of earlier edition of the Unadisutras with the Prakriyasarvasva
of Narayana (Unadisutras in various Recensions, Part II)

THE UNĀDISŪTRAS IN VARIOUS RECENSIONS

PART II

THE UNĀDISŪTRAS

WITH THE PRAKRIYĀSARVASVA

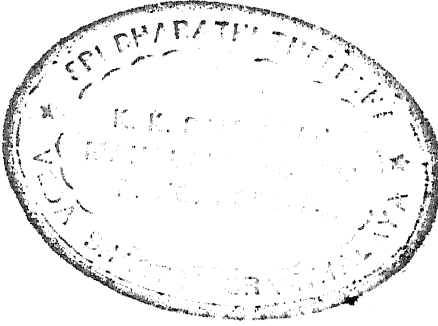
OF

NĀRĀYANA

EDITED BY

T. R. CHINTAMANI, M.A.

SENIOR LECTURER IN SANSKRIT. UNIVERSITY OF MADRAS

navrang

1992

The Publication has been brought out with financial assistance from Government of India, Ministry of Human Resources Development.

If any defect is found in this book, please return the copy by V.P.P. to the publisher for exchange free of cost of postage.

Madras University Sanskrit Series No.7 Part II

First Published 1933
Reprinted 1992
ISBN: 81-7013-094-4
Rs. 158 per set of 4 parts
= Parts I, II, IV and VI

Published by
Mrs. Nirmal Singal for **NAVRANG**
Booksellers & Publishers
RB-7 Inderpuri, New Delhi-12
Phones: 589914, 5722197

Printed by:
Diamond Printers, B-74 Phase II Naraina
Industrial Area, New Delhi-28

मद्रपुरीयविश्वविद्यालयसंस्कृतग्रन्थावलि:

ग्रन्थाङ्कः ७.

उणादिसूत्राणि

नारायणभट्टविरचितप्रक्रियासर्वस्वाख्यवृत्तियुतानि

द्वितीयो भागः

ति. रा. चिन्तामणिना

संपादितानि

नवरंग, नई दिल्ली

1992

TABLE OF CONTENTS

Foreword	... v.
Preface	... vii.
Introduction	... ix.
Text of the Prakriyāsarvasva	... 1—149.
Index of Works and Authors referred to	... 1.
Index of Sūtras	... 2.
Index of Quotations	... 13.
Index of Words	... 27.
Corrigenda	... 62.

FOREWORD

It is with very great pleasure that I introduce to the world of scholars this second part of No. 7 in the Madras University Sanskrit Series, containing the Vṛtti on the Uṇādisūtras by Nārāyaṇa Bhaṭṭa. The Uṇādisūtra-vṛtti forms the nineteenth section (Khaṇḍa) in his work called Prakriyāsarvasva, which is a commentary on the sūtras of Pāṇini. This work has not yet been printed. Manuscripts are available in plenty, especially in South India. Brahmaśrī Pandit K. Sambasiva Sastri has begun the printing of this important work, and has issued one part containing Khaṇḍas 1—4 as No. 106 in the Trivandrum Sanskrit Series.

The great merit of the works of Nārāyaṇa Bhaṭṭa is the thoroughness with which he deals with the subject. He does not stop with explaining a point; he brings in all the relevant points from the related works and allied subjects, and presents a comprehensive and comparative study of the subject. Thus, his commentary on the sūtras of Pāṇini forms a basis, not only for understanding the meaning of the sūtras but also for reconstructing the history of the various systems of Sanskrit grammar.

It would have been possible for the Sanskrit Department to procure more copies. But the four manuscripts used have been found sufficient for the editor to present a correct text. Since a presentation of the contents in a correct form is more important than to give lengthy manuscript variants, it was thought advisable not to burden the edition with any more scriptorial and other pieces of information culled from a large number of manuscripts.

University of Madras. }
22nd August, 1933. }

C. KUNHAN RAJA.
Reader in Sanskrit.

PREFACE

This edition of the Uṇādikhaṇḍa, a portion of the Prakriyāsarvasva is based on the following mss :—

A. This is a palm leaf ms. of the Prakriyāsarvasva, in Malayāḷam characters, belonging to the Adyar Library. (No. 40-c-3) The Ms. is fairly correct.

G. This is a paper ms. of the work, in Devanāgarī characters, deposited in the Government Oriental Mss. Library, Madras. (R. 3091.) The ms. is full of scrip-torial errors.

Gd. This is another paper ms. of the work in Devanāgarī characters, deposited in the Government Oriental Mss. Library, Madras. (Des. No. 15397.) This copy too is full of errors.

P. This copy of the work in palm leaf, in Malayāḷam characters belongs to Pandit P. Nilakantha Sarma, Principal, Pattambi Sanskrit College.

My Professor, Mahāmahopādhyāya Vidyāvācaspati Darśanakalānidhi S. Kuppuswami Sastrigal, Professor of Sanskrit and Comparative Philology in the Presidency College, Madras, with his usual kindness, encouraged me in this publication with his valuable advice and timely suggestions. My teacher Brahmaśrī S. K. Padmanabha Sastrigal of the Presidency College, Madras, was kind enough to read through the proofs and rectify several errors. Dr. C. Kunhan Raja and Brahmaśrī S. K. Ramanatha Sastrigal, my colleagues in office, have rendered me valuable help in this publication. It was through Dr. C. Kunhan Raja that I was able to secure the

ms. of the work from Pandit P. Nilakantha Sarma. Pandit S. K. Ramanatha Sastri read through the proofs in addition and I take this opportunity to express my deep obligations to them for the help they have rendered.

I am highly indebted to the Curator, Government Oriental Mss. Library, Madras, and the Director, Adyar Library for ungrudgingly allowing me the use of their libraries, by lending me the mss. whenever they were required. I thank Pandit P. Nilakantha Sarma for placing his ms. at my disposal till the completion of the printing of the work. I thank the Hindi Prachar Press for having printed the work neatly and to my satisfaction.

LIMBDI GARDENS. }
MADRAS. }
1—8—1933. }

T. R. CHINTAMANI.

INTRODUCTION

The portion of the Prakriyāsarvasva now issued forms the commentary on the Uṇādi portion of Pāṇinīyan Vyākaraṇa. The Prakriyāsarvasva is made up of 20 sections, each being known as a Khaṇḍa. The twenty Khaṇḍas into which the work is divided is indicated in the following verses :—

इह संज्ञा परिभाषा सन्धिः कर्त्तुं तद्धितैः समासाश्च ।
स्त्रीप्रत्ययैः सुबर्थाः सुपां विधिश्चात्मनेदद्विभागः ॥
तिङ्ङिपि च लीर्थं विशेषाः सैनन्तर्यैर्ङ्यङ्ङुक्श्च सुब्धातुः ।
न्याय्यो धातुर्गोदिः छान्दसमिति सन्तु विंशतिः खण्डाः ॥

In the Uṇādi Khaṇḍa we find the author commenting upon practically the same text of the sūtras on which his predecessors Ujjvaladatta, Svetavanavāsin and others have commented.

Particulars regarding Nārāyaṇa Bhaṭṭa, the author of the Prakriyāsarvasva have been set forth by the late lamented Mahāmahopādhyāya Dr. T. Ganapati Sastrin in his introduction to the Nārāyaṇīya¹ and they are repeated by Brahmaśrī T. Sambasiva Sastrin in his Introduction to the Prakriyāsarvasva,² Part I. They need not therefore be repeated here. Suffice it to say that he lived in the latter half of the 16th century. He completed the Prakriyāsarvasva in 1586 A. D. at the instance of king Devanārāyaṇa.

With regard to the text of the Uṇādi Sūtras on which he has commented, a few remarks are necessary.

---

1. T. S. S. No. 18.

2. T. S. S. No. 106.

The number of sūtras in each of the pādas according to Nārāyaṇa Bhaṭṭa are :

I. 150; II. 123; III. 160; IV. 246 and V. 88. making a total of 765 sūtras, 12 sūtras more than what Śvetavanavāsin has. The following noteworthy differences are noticeable between the text of Nārāyaṇa and that of Śvetavanavāsin :—

Śvetavanavāsin	Nārāyaṇa
बहुलमन्यत्रापि १-६४	This is omitted
These are omitted	{ कम्बलादयश्च १-१०५ बिडादिभ्यः कित् १-११३
युष्यसिभ्यां मदिक् ३-१५५	This appears as १-१२९
These are omitted	{ नञि जहातेः १-१४६ पञ्चेश्च १-१४७
सहेः षष् लुक् च	This is omitted
This is omitted	सर्तेर्णिच् २-५
सर्तेर्णिच् २-८	{ These are omitted
शदेरु च २-१८	
स्थश्च २-१९	
शुचेर्दश्च २-२१	
आप्पोतेर्ह्रस्वश्च २-२८	
These are omitted	{ गमेर्गग च २-८० श्वितेर्दश्च २-९१ प्लुषेरच्चोपघायाः ३-६२ नदेः कश्च ३-६५ उन्देः नलोपश्च ३-६९
पते रश्च लो वा ३-७१	This is omitted
This is omitted	जेर्मुद् चोदात्तः ३-९२
हशिशमिदमिभ्यश्च ३-१०७	This is omitted
These are omitted	{ सिनोतेरी च ३-१३० मूज्योलोपश्च ४-८१
कृञश्च ४-८९	This is omitted

All these sūtras are omitted	जनिपुणिकृतिभ्यः क्यप् ४-१२२
	ऊचः ४-२४४
	हृषिमङ्गिशङ्किचटिवन्दिभ्यश्च ५-९
	कुमुलतुमुलमुकुलमञ्जुलादयश्च
	उत्तुरुघादयश्च ५-११ [५-१०
	कटिपटिमदिलविललिकल्यनिरटि -
	लटि तृभ्यो हल् च ५-१२
	पुलेः क्श्च ५-१३
	रुलादिभ्यः कित् ५-१४

मव्यतेर्यलोपो मश्चापोऽनुट् चालः ५-५७ This is omitted

This is omitted

दमेरुभिद्दुगुश्चोपधायाः ५-८६

It has to be remarked here that six sūtras (V-9 to V-14) are referred to by the author but not commented upon, the reason being that his predecessors have omitted to comment on them. These sūtras are found commented upon in one of the recensions of the Vṛtti of Śvetānavaśin¹.

Bhoja, among his predecessors, has influenced Nārāyaṇa to a large extent. After explaining the sūtras the author takes care to see that such words, as are omitted in the text, but explained by Bhoja in his Uṇādi, are all explained properly. Not satisfied with this, he has given at the end all those words which have suffixes other than those found in these sūtras but which are set forth by Bhoja. He says :

उक्तेषु प्रत्ययेष्वेव प्रकृत्याधिक्यगोचराः ।

भोजोक्तयः पुरा प्रोक्ता अवशिष्टानथ ब्रुवे ॥

Fourteen sūtras, which treat each letter of the Sanskrit alphabet as a monosyllabic word and explain its

1. See pages 212 and 213.

tymology, are given at the end under the name *Varnānīti*. It has been remarked in the preface to the *Vṛtti* of *Svetavana* that these *sūtras* are older than *Nārāyaṇa*, for they have been explained and elucidated by *Svetavana* himself.

Details regarding the text of *Nārāyaṇa* and a comparison of this text with that of others will be set forth in the General Introduction in Part VII.

॥ श्रीः ॥
नारायणभट्टविरचिते प्रक्रियासर्वस्वे

॥ उणादिस्रण्डः ॥

प्रथमः पादः

॥ १ ॥ कृपावाजिमिस्वदिसाध्यशून्य उण् ॥ १—१ ॥

धात्वर्थमाश्रित्य भवन्त्युणादिका उणाद्यधीना निगमेऽपि च स्वराः ।

अतः कृदन्तर्गतमच्युणादिकं धातोः परं छान्दसतोऽपरं ब्रुवे ॥ १ ॥

क्वचित्सुयोजा धात्वर्थाः काप्ययोज्या उणादिषु ।

क्वचित्कथंचिद्योज्याः स्युर्वक्ष्यन्ते तत्र तत्र ते ॥ २ ॥

अर्थं विनापि धातूक्तिर्व्युत्पत्त्यावश्यकात् कृता ।

कृतद्धितादिसिद्धाश्च स्वसिद्धाश्च पुनः क्वचित् ॥ ३ ॥

उच्यन्तेऽत्र हि पूर्वेषां मतभेदाविलुप्तये ।

व्युत्पत्तेश्च बहुत्वेन शब्दासन्देहसिद्धये ॥ ४ ॥

एभ्यः संज्ञायामुण् स्यात् । कृत्वात् कर्तरि । णित्वाद्बुद्धिः । करोतीति^१
कारुः शिल्पी । “कार्यं कारुः” इति कर्तृमात्रेऽप्याह भट्टिः । “न लोक”
इति षष्ठ्यभावः ॥ “आतो युक्” । देहरक्षकनिर्हारकृत्वात् देहं पातीति पायुः
गुदमू^२ ॥ वाति वायुः ॥ रोगान् जयति जायुः औषधम् ॥ मिनोति प्रक्षिपति
अङ्गे पीडां मायुः पित्तम् । गोपूर्वादपि ; गां खादित्वा प्रक्षिपति गोमायुः
क्रोष्टा ॥ स्वदते स्वादुः ॥ साधयति सर्वं साधुः ॥ द्रागश्नुते प्राप्यं आशुः ॥

१. G omits -श्च-

४. GD omits इति.

२. G भवन्त्यु-

५. G -रसकनीहार-

३. A वरं.

६. GD शुभम्.

॥ २ ॥ छन्दसीणः ॥ १—२ ॥

उण् स्यात् । गच्छन्तीति आयवः मर्त्याः ॥

इतः परं “ताभ्यामन्यत्रोणादयः” इति कर्मकरणाधिकरणभावेऽपि कर्तरि च उणादयः यथार्हं स्युः । क्वचित् भीमैदित्वादपादानेऽपि ॥

॥ ३ ॥ दृसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो जुण् ॥ १—३ ॥

जित्वात् स्वरभेदः । द्वयनुबन्धसामर्थ्यात् “जनिवध्योश्च” इति निषिद्धस्यापि जनेः वृद्धिः स्यात् । दीर्यते दारुः अर्धर्चादिः ॥ सन्यते संभज्यते मृगादिभिः सानुः ॥ जायते जानु ॥ चरति यशसा व्याप्नोति चारुः ॥ “चट प्रियवाक्ये” चाटुः ॥ अर्धोऽङ्गं त्यजति राटुः ॥ स्नश्च भोजः । स्नाति मज्जत्यङ्गे स्नायुरस्थिसङ्घातः ।

अस्माद्धातोरियं संज्ञा साद्धचेति मुनिशासने ।

किंकुर्मोऽर्थान्वयः कश्चित् लब्धश्चेत्कृतिनो वयम् ॥ १ ॥

सदसद्वापि यत्किञ्चिदुक्त्वा व्युत्पाद्यमित्यदः ।

टीकासर्वस्वकारादिवचनं शरणं हि नः ॥ २ ॥

॥ ४ ॥ किञ्जरयोः श्रिणः ॥ १—४ ॥

किंपूर्वस्य शृधातोः, जरापूर्वस्य इणश्च ऊर्ण् । कुत्सितं श्रृणाति किंशारुः धान्यशूकं शरश्च ॥ प्रसवे जीर्णतामेति जरायुः ॥ “जराजटावनरसेष्विणः” इति भोजः । जटायुः । अयं सान्तोऽप्यस्ति ।

१. A, G and P omit उणादयः.

२. G भौमा-

३. G omits -रहि-

४. G omits व्याप्नोति.

५. GD adds भावे.

६. G अथो-

७. G -प्युत्पा-

८. G omits जुण्.

९. G शृणोति.

^१सान्तोऽप्ययमुदन्तेन विप्रिये^२ राममात्मना ।

जटायुः पङ्क्तिक्वण्ठेन सीता नीतेति वैर्णयन् ॥

वनायुः देशः ॥ रसायुः अली ॥

॥ ५ ॥ त्रौ रश्च लः ॥ १—५ ॥

तृधातोः जुष् । वृद्धौ रस्य लश्च । प्लवते अस्मिन्नास्यजलं तालुः ॥
अन्येभ्योऽपीष्टम् । अर्तेः आलुः गलैकदेशः ॥ शृधातोः शालुः हिंस्रः ॥ मृड् ।
मालुः पत्रलता इत्यादि ॥

॥ ६ ॥ कृके वचः कश्च ॥ १—६ ॥

अन्यस्य कः । कृकं शिरोग्रीवम्, तेन वक्ति रौति कृकवाकुः कुकुटः ॥

॥ ७ ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्त्रिभ्य उः ॥ १—७ ॥

भरुः भर्ता ॥ म्रियन्तेऽत्र तृषा मरुः ॥ शयुः अजगरः ॥ जेले अर्पितः
प्लवते तरुः ॥ भक्ष्यते चरुः ॥ मुष्टिगुण्डत्वात् व्याजेन गच्छति^९ त्सरुः
खङ्गादिमुष्टिः ॥ तनोति कर्माणि तनुः देहः; विस्तारस्य विपरीतलक्षणया
कृशश्च ॥ धनुः चापम् ॥ मयुः किलरः ॥ मैस्जेः न्यङ्कादित्वात् जस्य कुः,
सस्य जरुत्वम्, दः । मैज्जति महुः जलवायसः ॥ वटिचटिचञ्चिभ्यश्च भोजः ।
वटति वेष्टतेऽर्पवस्त्रं वटुः ॥ चटुः चाटुवत् ॥ चञ्चति चलति^{११} चञ्चुः ॥

॥ ८ ॥ अणश्च ॥ १—८ ॥

उः स्यात् । अण्यते शब्दमात्रेणोच्यते न क्रियोपयोगीति अणुः अल्पः ॥

१. GD and P omit this verse.

२. G विप्रियो.

३. G अवर्जयत्.

४. G omits जले अर्पितः.

५. A -कूट-

६. G, GD and P add इव.

७. G मस्जेन्य-

८. G omits मज्जति.

९. G पायसः.

१०. G, GD and P -स्यल्प-

११. G omits चलति.

१२. G अन्यते,

॥ ९ ॥ धान्ये नित् ॥ १—९ ॥

अणेः धान्येऽर्थे^१ उः नित्स्यात् । स्वरभेदः । अणुः ब्रीहिभेदः ॥

॥ १० ॥ शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च

॥ १—१० ॥

उः नित्स्यात् । शुरुः हिस्रः ॥ पीडयत्यसुरान् स्वरुः वज्रम् ॥ स्नेहुः मित्रम् ॥ नीचभूषणत्वात् तद्धारणेन त्रपते त्रपु सीसम् ॥ *देहं प्रेरयन्तीति असवः ॥ वसन्त्यनेन वसुः ॥ हन्त्यत्र हनुः कपोलः ॥ क्लेदयति क्लेदुः चन्द्रः ॥ संबध्नाति बन्धुः ॥ जानाति मनुः ऋषिः । चिन्त्यते मनुः मन्त्रैः ॥ कैटि-विद्यन्धिभ्यश्च भोजः । कटत्यावृणोति रसान्तरं कटुः ॥ अवयवतया भवति बिन्दुः ॥ अन्धयत्यगाधत्वात् अन्धुः कूपः ॥

॥ ११ ॥ स्यन्देः संप्रसारणं धश्च ॥ १—११ ॥

स्यन्देरैर्नित्स्यात् । यस्य इत्वं अन्त्यस्य धत्वं च । स्यन्दन्ते सर्वा^२ आपोऽत्र सिन्धुः ॥

॥ १२ ॥ उन्देरिच्चादेः ॥ १—१२ ॥

क्लेदयति इन्दुः ॥

॥ १३ ॥ इषेः किच्च ॥ १—१३ ॥

उः कित्स्यात् । कित्वादगुणः । ईच्छन् इषुः ॥

१. G -र्थ.

२. G omits this sentence and has instead असुः.

३. G omits मन्त्रः.

४. G काटाबिन्ध-

५. G -स्न्दी-

६. G सर्वान्णो-

७. G omits this sentence.

८. G यच्छन्

P गच्छन्

॥ १४ ॥ स्कन्देः सलोपश्च ॥ १—१४ ॥

शोषयन्त्यतः कन्दुः पाकस्थानम् ॥

॥ १५ ॥ सृजेरसुम् च ॥ १—१५ ॥

अस्मादुः स्यात् । असुमागमो धातोः सलोपश्च । ऋ अस् ज् यण् ।
सस्य जश्चं चुत्वम् । सृज्यते रज्जुः ॥

॥ १६ ॥ कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च ॥ १—१६ ॥

लघूपधगुणः । तर्कुः स्त्रीणां कनकभाण्डम् ॥

॥ १७ ॥ नावञ्चेः ॥ १—१७ ॥

उः स्यात् । “न्यैङ्कादीनां च” इति कुः । न्यङ्कुः मृगः ॥

॥ १८ ॥ फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च ॥ १—१८ ॥

एभ्य उः स्यात् । फलेर्गुगागमः । पाटिनम्योः पटिनाकी सवदिशौ ।
मनिजन्योः धतावन्तादेशौ । विशीर्णत्वात् फल्गु ॥ “पट गतौ” पाटयति
बोधयति पटुः खण्डयति परान् वा ॥ उन्नमति नाकुः वल्मीकः ॥ मन्यते काङ्क्षते
मधु ॥ तत्तद्विकारात्मना जायत इति जतु ॥

॥ १९ ॥ वलेर्गुक् च ॥ १—१९ ॥

वलेते सम्यग्याति वल्गुः ॥

॥ २० ॥ शः कित्सन्वच्च ॥ १—२० ॥

१. G adds असुमागमो धातोः.

२. G सर्व-

३. G omits this sūtra and
commentary.

४. G omits this sūtra and
commentary upto
सम्बन्धा-

शाघातोः उः कित् सन्वच्च स्यात् । सन्वत्वात् द्वित्वम् । अभ्यासस्येत्वम् ।
कित्वादालोपः । तनूकृतत्वात् शिशुः ॥

॥ २१ ॥ यो द्वे च ॥ १—२१ ॥

यातेः उः कित्स्यात्, द्वित्वं च । ययुः अश्वमेधाश्वः ॥

॥ २२ ॥ कुर्धश्च ॥ १—२२ ॥

भृजः कुप्रत्ययः द्वित्वं च । यण् । बभ्रुः वर्णभेदः ॥ हनूकृन्पूर्वा-
भ्यः कुः द्वित्वं च भोजोक्तम् । जघ्नुः इन्द्रः ॥ चक्रुः विष्णुः ॥ उरदत्वम् ।
“उदोष्ठ्यपूर्वस्य” इति धातोरुत्वम् । पूर्णत्वात् पुरुः समुद्रः ॥ त्रायतेऽम्भसि
तत्रुः नौः ॥

॥ २३ ॥ पृभिदिव्यधिगृधिधृषिदृशिभ्यः ॥ १—२३ ॥

कुः स्यात् । “उदोष्ठ्यपूर्वस्य” इत्युत्वम् । पालयति पुंरुः नृपः ।
पूरयति पुंरु बहु ॥ भिदुः वज्रम् ॥ व्यधेः “ग्रहिज्या” इत्यादिना इत्वम् ।
विध्यति करैः विरहिणं विधुः चन्द्रः ; दैत्यान् विद्वधतीति विष्णुश्च ॥ गृधुः
कामः ॥ धृषुः धृष्टः ॥ दृशुः सूर्यः ॥ विदिहृषिकाभ्यश्च भोजः । वेत्ति
गजोऽङ्कुशाघाताभिप्रायानलेति विदुः गजकुम्भमध्यम् ॥ हृषुः हृष्टः ॥ आलोपः ।
कायते पञ्चभूतेषु मुख्यतया शब्दयते कुः भूमिः ॥

॥ २४ ॥ कृग्रोरुच्च ॥ १—२४ ॥

आभ्यां कुश्च उच्चै । क्षिपति शत्रून् कुरुः ॥ गृणाति वदति गुरुः ।

१. A and G omit भोजोक्तम्.	५. G पुरुः.
२. A and G इन्द्रः.	६. G पुरु.
३. G उदरत्वं.	७. G उच्च.
A उरत्वं.	८. G गृह्णाति.
४. G ववुरुः.	

गिरत्यन्तर्भावयति घनांशानिति गुरु पाषाणादि ॥ “पचेरिच्चोपधायाः” इति भोजः । पिचुः कार्पासः ॥

॥ २५ ॥ अपदुस्सुषु स्थः ॥ १—२५ ॥

सुषामादित्वात् षः । असम्यक् तिष्ठति अपष्टुः आचारभ्रष्टः ॥ एवं दुष्टु अशोभनम् ॥ सुष्टु शोभनम् ॥

॥ २६ ॥ रपेरिच्चोपधायाः ॥ १—२६ ॥

रपेः नानार्थत्वात् हिनस्ति रिपुः ; दुर्वादान् वदति वा ॥

॥ २७ ॥ अर्जिदृशिकम्यमिपं सिबाधामृजिपशिंतु-

ग्बुगदीर्घहकाराश्च ॥ १—२७ ॥

एभ्यः कुँः क्रमादहज्यादयश्च । अर्जिदृशोः ऋजिपशी सर्वादेशौ । “अर्ज प्रतियत्ने” अवक्रत्वगुणः आहितोऽत्र ऋजुः ॥ पश्यति दृष्टमेव वेत्ति^६ पशुः ॥ कर्म्यमोस्तुग्बुकौ । कन्तुः कन्दर्पः ॥ “अम गतौ” अम्बु ॥ पंसेः दीर्घः । पंसयति नाशयति दृष्ट्यादिकं पांसुः ॥ बाधेः हः । बाहुः ॥ भोजेनं कमेथं बुगुक्तः । कमनीयत्वात् कम्बुः ॥

॥ २८ ॥ प्रथिम्नदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च ॥ १—२८ ॥

पृथुः ॥ आशु ग्रथते मृदुः ॥ सलोपे न्यङ्कादित्वात् कुः । परिपक्वधीः

१. G-पशि-

२. G-पसि-

३. G धुक्.

४. G omits कुः.

५. G रुजिवशी.

६. G वेत्ति.

७. G कर्म्यमौ-

८. G omits नाशयति.

९. A भोजने.

१०. G omits च.

भवति भृगुः मुनिः; भृज्यते आतपैरिति गिरिशृङ्गं च ॥ रैमेश्व संप्रसारणं
भोजोक्तम् । आरभन्ते लोकहितार्थं ऋभवः देवाः ॥

॥ २९ ॥ "रङ्गिलङ्गिबंहिभ्यो" नलोपश्च ॥ १—२९ ॥

जनैः गम्यते रघुः नृपः ॥ तूर्णं गच्छति लघुः ॥ वर्धते बहुः ॥

॥ ३० ॥ ऊर्णोतिर्गुलोपश्च ॥ १—३० ॥

वस्त्रेण छाद्यते ऊरुः ॥

॥ ३१ ॥ महति ह्रस्वश्च ॥ १—३१ ॥

छादयत्यन्यत् उरुः । "ऋक्षेरो ङश्च" इति भोजः । छादयन्ति नमः
छाद्यन्ते वा मेघाद्यैः उद्गन्ति ॥

॥ ३२ ॥ श्लिषेः कश्च ॥ १—३२ ॥

कुः अन्त्यस्य कश्च । श्लिङ्कुः व्यवसायवान् ॥

॥ ३३ ॥ आङ्परयोः खनिशृभ्यां ङिच्च ॥ १—३३ ॥

कुः ङित् स्यात् । ङिलोपः । आ खनति भुवं आखुः ॥ परं शृणातीति
परशुः ॥ "द्युर्दुभ्यां च" इति भोजः । ङित् । कुः स्यात् । अभिगम्यते
द्युः स्वर्गः ॥ फलाद्यर्थं द्रवन्त्येनं द्रुः वृक्षः ॥

१. G भज्यते.

२. G भेश्व-

३. G एकार्यमृभो-

४. G omits रङ्गिब-

५. G बंहोः.

६. -रौद्धश्च.

A रोधश्च.

७. A द्युर्दुनि.

८. P परान् शृणाति.

९. G omits -द्रु-

॥ ३४ ॥ हरिमितयोर्द्रुवः ॥ १—३४ ॥

डित् कुः स्यात् । हरिद्रुः वृक्षः ॥ मितद्रुः मितंगमः ॥

॥ ३५ ॥ शते च ॥ १—३५ ॥

शतधा द्रवति^१ शतद्रुः नदः ॥ कच्छब्दे च भोजः । कद्रुः ॥

॥ ३६ ॥ खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिग्वैङ्गुपङ्गु-

हिङ्गुशवः ॥ १—३६ ॥

एते निपात्यन्ते । खनति तुदत्यङ्गं^२ खरुः परुषः ॥ शङ्कते अर्ध्वगः
अस्मात् शङ्कुः ॥ पीयुः उल्लूकः ॥ नीलङ्गुः क्रिमिः ॥ लिङ्गुः मुनिः ॥
अङ्गुः देहावयवः । तत्र स्थितत्वादङ्गुष्ठता ॥ हन्ति रोगान् हिङ्गुः ॥
[अंशुः^३ ॥]

॥ ३७ ॥ मृगयवादयश्च ॥ १—३७ ॥

मृगान् यातीति^४ मृगयुः ॥ एवं देवयुः धार्मिकः ॥ असहायो याति
केवल्युः मानी ॥ मित्रयुः मित्रप्रियः ॥ अध्वर्युः ॥ ईर्ष्यावान् ईर्ष्युः ॥ असूयुः ॥
सुम्रयुः यजमानः ॥ अस्मयुः ॥ गृहयुः गृहपतिः ॥ मन्त्रयुः मन्त्री ॥

॥ ३८ ॥ मन्दिवांसिमथिचतिचङ्कयङ्किभ्य

उरच् ॥ १—३८ ॥

मन्दतेऽस्यामश्चो मन्दुरा ॥ वासयति जनान् वासुरा रत्रिः ।
“मन्दिवाशि” इति माधवपाठः । वाशुरा ॥ मथ्यन्ते शत्रवोऽत्र मथुरा पुरी ॥

१. G द्रवन्ति.

२. G -लिङ्गुलिङ्गु-

३. GD अंशुः.

४. G अस्मात् अध्वगः.

५. A, G and GD लिङ्गुः.

६. G, GD and P यत्.

७. The word within brackets
is omitted in all mss.

८. G, GD and P omit इति.

९. G वाशि.

चैतति याचनेनापीष्टं साधयति चतुरः ॥ “चङ्किः” सौत्रः गतौ । चङ्कुरः
रथः ॥ अङ्कयति भुवं अङ्कुरः ॥

॥ ३९ ॥ व्यथेः संप्रसारणं धैः किञ्च ॥ १—३९ ॥

अन्त्यस्य धः । कित्वादगुणः । विधुरः ॥

॥ ४० ॥ मङ्कुरदुर्दुरौ च ॥ १—४० ॥

दर्पणभेकयोः निपात्यते । मङ्कयते मण्डयतेऽनेन मङ्कुरः ॥ दृणाति
शब्दैः कर्णौ दुर्दुरः ॥ भोजस्त्वाह “मुर्मुरमुकुरदुर्दुरचिकुरकुङ्कुरकुङ्कुरकुङ्कुर-
रोन्दुरनूपुरविथुरमद्गुरवागुरादयः” । मारयत्यसद्वत्वात् मुर्मुरःतुषामिः ॥

अकारं मुकुरस्यादौ उकारं दुर्दुरस्य च ।

बभाण पाणिनिस्तौ तु व्यत्ययेनाह भोजराट् ॥

“चक तृप्तौ” तर्पयति द्रष्टृन् चिकुरः ॥ “कुक आदाने” आदत्ते
मांसदीन् कुङ्कुरः श्वा । कुरति भषति कुङ्कुर इति केचित् ॥ कुङ्कुरः
यादवः ॥ कुकुन्दुरौ नितम्बकूपकौ ॥ मुखाम्बुना खनितव्यमुदन् उन्दुरः मूषिकः ॥
नौति ध्वनति नूपुरः ॥ व्यथयति विथुरः राक्षसः ॥ माद्यति मद्गुरः मत्स्यभेदः ॥
वान्ति गच्छन्त्येनां मृगा वागुरा ॥ आदिशब्दात् निष्ठुराद्या इति ॥

॥ ४१ ॥ असेरुरन् ॥ १—४१ ॥

क्षिपति देवान् असुरः ॥

१. G चतर्ति.

२. G भुज्-

३. G omits धः.

४. G मुकु-

५. G omits this sentence.

६. P मर्मर.

७. P omits -कुङ्कुर.

८. A कुकुन्दुर.

९. G दुर्दु-

१०. G कुङ्कुरो-

११. G and P स्वनति.

॥ ४२ ॥ मसेश्च ॥ १—४२ ॥

मसुरा वेश्या ॥

॥ ४३ ॥ शैवशेरासौ ॥ १—४३ ॥

शुपूर्वात् व्याप्त्यर्थात् अशेरुन् । शुशब्दः पूजार्थोऽव्ययम् । पूजां
प्राप्नोति श्वशुरः । “आश्वासव्यः श्वशुरः” इति भाष्योक्तेः आल्लोपो वा ॥

॥ ४४ ॥ अविमह्योष्टिषच् ॥ १—४४ ॥

अविषः समुद्रः ॥ पूज्यत्वात् मद्दिषी देवी । अपूज्यत्वात् महिषः पशुः ॥

॥ ४५ ॥ अमेर्दीर्घश्च ॥ १—४५ ॥

पापहेतुत्वात् अजीर्ण्या वा भोक्तारं रुजति आमिषम् ॥

॥ ४६ ॥ रुहेर्वृद्धिश्च ॥ १—४६ ॥

रोहति ^१गिरिशृङ्गं रौहिषः मृगः ॥

॥ ४७ ॥ तवेर्णिद्रा ॥ १—४७ ॥

तविषं ताविषं च बलम् । टित्वात् ङीबूह्यैः ॥

॥ ४८ ॥ नजि व्यथेः ॥ १—४८ ॥

अव्यथिषः सूर्यः ॥

॥ ४९ ॥ किलेर्बुक् च ॥ १—४९ ॥

किलन्ति क्रीडन्ति अनेन खल्लः किल्विषम् ॥

१. G शावसे-

३. G -ह्यम्.

२. G गुरु-

४. G खगाः.

॥ ५० ॥ इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिमिमेहि-
मुहिमिहिमुचिरुचिरुधिशुषिबन्धिभ्यः किरच् ॥ १—५० ॥

कित्वादगुणः । इषिरः क्षिप्रः ॥ मदयति मदिरम् ॥ मोदन्तेऽनेन
मुदिरः मेषः ॥ खिद्यन्ते विरहिणोऽनेन खिदिरः चन्द्रः ॥ छिन्नत्वात् छिदिरः
छिद्रम् ॥ “भिदिरं वज्रम् ॥ मन्दन्तेऽस्मिन् मन्दिरम् ॥ चन्दति चन्दिरः
हस्ती ॥ आर्द्राभूतमिव व्याप्नोति तिमिरम् ॥ मद्यते महिरं विचित्रम् ॥
मुबन्त्यस्मात् खलाः मुहिरं पवित्रम् ॥ वर्षोत्सष्टत्वात् मेहति सिञ्चति मिहिरः
सूर्यः ॥ मुचिरः मोक्षः ॥ दीप्यते स्वदते वा रुचिरम् ॥ रुणद्धयस्थ्यादिकं
रुधिरम् ॥ शुष्यति शुषिरं काष्ठं विवरं च ॥ कित्वात् नलोपः । श्रोत्रं
वद्धं रुद्धमस्मिन् बधिरः ॥

॥ ५१ ॥ अशोर्णिच्च ॥ १—५१ ॥

व्याप्नोति आशिरः सूर्यः । “अशोर्णिच्च” इति पाठे अशिरः सूर्यः ॥

॥ ५२ ॥ अजिरशिशिरशिथिरैस्फिरस्थविरखदिराः ॥ १—५२ ॥

यान्त्यत्र अजिरम् ॥ शशति गच्छति शिशिरः कालः ॥ श्लथते शिथिरं
श्लथम् । रलयोरभेदात् शिथिलम् ॥ तिष्ठति चिरं स्थिरम् ॥ स्फायतेः स्फिरं
प्रभूतम् ॥ छीव्यते निरस्यते जनैः स्थविरः ॥ “खद स्थैर्ये” खदिरः ॥
कविरसरिरौ च भोजः । क्रमादक्षिरोगो जलं च ॥

१. G omits महि.

२. G omits बन्धि-

३. A, G and GD omit मोद-
न्तेऽनेन.

४. G -रम्.

५. G भिदुरं.

६. GD and P चन्दयति.

७. G -शिथिल-

A, P and GD add-शिथिरः-

॥ ५३ ॥ सलिकल्यनिमहिभटिभण्डिचण्डिशण्डिपिण्डितुण्डि-
कुकिभूभ्य इलच् ॥ १५—३ ॥

“ षल कान्तौ ” काम्यते सलिलम् ॥ कल्यते रजोभिः कलिलम् ॥
प्राणन्त्यनेन अनिलः ॥ मल्लते महिला । “ महेरेल्च् ” इति भोजः । महेला ॥
भटिकः भृत्यः ॥ भण्डिलः दूतः ॥ चण्डिलः नापितैः ॥ शण्डिलः
ऋषिः ॥ पिण्डयति संख्याः पिण्डिलः गणकः ॥ तुण्डते^१ पीडयति वाग्भिः
तुण्डिलः बहुभाषी ॥ आदत्ते जनमनांसि कोकिलः ॥ भविलः भव्यः ॥

॥ ५४ ॥ कपेश्च ॥ १—५४ ॥

“ कप च्छादने ” छादयति वर्णान्तरं कपिलः ॥

॥ ५५ ॥ गुपादिभ्यः कित् ॥ १—५५ ॥

गुपिलैः पक्षिभेदः ॥ कुटिलम् ॥

॥ ५६ ॥ मिथिलादयश्च ॥ १—५६ ॥

“ मिथृ मेथृ सङ्गमे ” इति पाठात् संगच्छन्तेऽत्रेति मिथिला । भोजोक्तौ
तु स्थलति प्रतितिष्ठत्यत्र शुद्धद्रव्यमिति । लस्य डत्वे नुमि च स्थण्डिलैः ॥
विशेषेण तैर्पयति गन्धैः विचकिलः मल्लिकामेदः ॥ गोभिलः ऋषिः ॥ निकुम्भिला
गुहा ॥

॥ ५७ ॥ पथिकथिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ॥ १—५७ ॥

१. A and G -भडि-

२. G omits -चण्डि-

३. G omits -तुण्डि-

४. G महिला.

५. G नावितः.

६. G and P तुण्डयते.

७. G कमेः पश्च.

८. G omits कप.

९. G गुपिकः.

१०. G and GD -लम्.

११. G कस्य-

१२. G पतिकडि-

पथेरः गन्ता ॥ कथेरः कथकः ॥ कुठेरः आर्जकः । गडेरः मेघः ॥
गुडेरः राजा ॥ कित्वात् नलोपः । देशेरः उष्ट्रजातिः ॥

॥ ५८ ॥ कुम्बेर्नलोपश्च ॥ १—५८ ॥

छादयति धनं कुवेरः ॥

॥ ५९ ॥ शदेस्त च ॥ १—५९ ॥

शतेरः नदीभेदः ॥

॥ ६० ॥ मूलेरादयश्च ॥ १—६० ॥

मूलेरं पण्यम् ॥ आदिग्रहणात् पतेरः पक्षी ॥ कटेरः दुःखितः ॥ सतेरः
वायुः ॥ मुदेरः मूर्खः ॥ कवेरः गिरिः ॥ नालिकेरम् ॥ शङ्खिवेरम् ॥

॥ ६१ ॥ कठिचकिभ्यामोरच् ॥ १६—१ ॥

कृच्छ्रं जीवति कठोरः क्रूरः ॥ ज्योत्स्नया तृप्यति चकोरः ; तर्पयति
द्रष्टृन् वा ॥

॥ ६२ ॥ किशोरादयश्च ॥ १—६२ ॥

“ कश्च गतिशासनयोः ” शास्यते किशोरः ॥

॥ ६३ ॥ कपिकडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलक् ॥ १—६३ ॥

छादयति दन्तादीन् कपोलः ॥ कडोलः मकरर्द्रव्यभेदः ॥ गण्डोल-
कटोलपटोलः लताभेदाः ॥ बहुलमन्यत्रापि । तेन कलोलतकलौ ॥ मकलोलः
सुधाभेदः ॥

१. G देशेरः.

२. G -रः.

३. G ओलक्.

४. G omits -द्रव्य-

॥ ६४ ॥ सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् ॥ १—६४ ॥

बध्यते सेतुः ॥ तन् तुन् । बलादित्वात् इति प्राप्ते “तितुन्” इति निषेधः । तन्तुः ॥ गन्तुः गन्ता । आगन्तुः अतिथिः ॥ परिणतत्वात् मस्तु दधिखण्डः ॥ मिश्रीभवति सेव्यते वा सक्तुः ॥ अव तुः । “ज्वरत्वर” इत्यत्र “कृति” इत्यनुवृत्त्यभावात् उपधावकारयोरुडिति माधवः । ऊ तु । “सार्वधातुक” इत्यादिना गुणः । रक्षत्यात्मानं ओतुः ॥ अभिदधाति अर्थं धातुः ; धीयते देहेन गिरिणा वेति शुक्लादौ गैरिके च ॥ कुशेः गुणे शस्य षत्वे घृत्वे क्रोष्टु-शब्दः ॥ पूडश्च भोजः । पोतुः पविता ॥

॥ ६५ ॥ पः किञ्च ॥ १—६५ ॥

किञ्त्वात् “घुमास्था” इति ईत्वम् । पिबति जलं पीतुः सूर्यः ॥ अङ्गेश्च भोजः । किञ्त्वात् नलोपः । कुत्वम् । अनक्ति हिमेन अक्तुः निशा ॥

॥ ६६ ॥ मीनातेरूरन् ॥ १—६६ ॥

गुणः । हिनस्ति सर्पान् मयूरः ।
मध्योदात्तो मयूरोऽयमिष्टो नित्वान्न सिद्धयति ।
तस्माद्दूरान्त एवोक्तो मयूरो भोजभूमजा ॥

॥ ६७ ॥ अर्तेस्तुः ॥ १—६७ ॥

अत्र किदिति वर्तते । गच्छति ऋतुः ॥

॥ ६८ ॥ कमिमनिजनिगाभायार्पाहिभ्यश्च ॥ १—६८ ॥

१. G सेत् कन्तु.

२. G सन्कुः.

३. GD इति.

४. G अर्तेश्च तुः.

५. A अकिदिति.

६. G omits-पा-

तुः स्यात् । कन्तुः कुसूलः । अर्थमेदात् पौनरुक्त्यम् ॥ असङ्ख्यात्
सततं निरूप्यते मन्तुः अपराधः ॥ जन्तुः ॥ गातुः गायकः ॥ भातुः
सूर्यः ॥ यातु रक्षः ॥ पातुः त्राता ॥ प्यर्थवृत्तेः हेः^१ अवगमयत्यर्थम्, वर्धयति
कायं वा हेतुः ॥ असेश्च भोजः । अस्तुः अस्तिभावः ॥

॥ ६९ ॥ चायः की चै ॥ १—६९ ॥

दृश्यते केतुः ध्वजः ॥

॥ ७० ॥ आप्नोतेः ह्रस्वश्च ॥ १—७० ॥

अप्तुः अग्निः ॥

॥ ७१ ॥ वैसेस्तुन् ॥ १—७१ ॥

वस्तु ॥

॥ ७२ ॥ अगारे णिच्च ॥ १७—२ ॥

वसन्त्यत्र वास्तुः ॥

॥ ७३ ॥ कृजः क्रतुः ॥ १७—३ ॥

^२किन्त्वादगुणे यङ् । क्रियते क्रतुः ॥

॥ ७४ ॥ एधिर्वह्योश्चतुः ॥ १—७४ ॥

चित्त्वं स्वार्थम् । एधतुः पुरुषः ॥ उद्वहन्त्यनेन वहतुः स्त्रीधनम् ॥

॥ ७५ ॥ जीवेरातुः ॥ १—७५ ॥

जीवातुः ॥

१. G, and GD हेतुपगम-

२. G किश्च.

३. G, GD and P वस-

४. G adds कञ्चु.

५. G D -वहो-

॥ ७६ ॥ आतृकन् वृद्धिश्च ॥ १—७६ ॥

जैवातृकः चिरजीवी । जीवन्त्यनेन देवा इति इन्दुश्च ॥

॥ ७७ ॥ कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥ १—७७ ॥

कर्षूः कण्डूः ॥ भक्षयत्यरीन् चमूः ॥ तनूः ॥ धनूः शरः ॥ “षर्जि
आर्जने” । सर्जूः वणिक् ॥ खर्जयति पीडयति खर्जूः कण्डूः ॥ कन्देश्च
भोजः । कन्दति^१ शब्दायते कन्दूः पादकटकः ॥

॥ ७८ ॥ मृजेर्गुणश्च ॥ १—७८ ॥

मर्जूः रजकः । रज इति केचित् ॥

॥ ७९ ॥ खडेश्च ॥ १—७९ ॥

खडूः मृतशय्या । “खड्यज्योः डुकुजुकौ च” इति भोजः ।
खड्डः बालानामाभरणम् ॥ अज्यते प्राप्यते पुत्रैः अज्जूः जननी ॥

॥ ८० ॥ “वहो धश्च ॥ १—८० ॥

उद्यते वधूः ॥

॥ ८१ ॥ कषेदश्च ॥ १—८१ ॥

कष्यते नखैः कच्छूः पामा ॥

॥ ८२ ॥ णित्कसिपद्यर्तेः ॥ १—८२ ॥

१. G सजः.

२. G, GD and P कन्दते.

३. P अतिशब्दा-

४. A, P and GD अन्ये.

५. A, P and GD वहेः.

ऊः णित्स्यात् । ^१वृद्धिः । गच्छति कामूः शक्तिः ॥ पद्यतेऽनया पादः
उपानत् ॥ आरूः वृक्षभेदः ॥

॥ ८३ ॥ ^३अणो डश्च^२ ॥ १—८३ ॥

अणोः ऊः णित्स्यात् । ^३ईश्वान्तादेशः । आडूः भृङ्गारः ॥ लत्वं चाह
भोजः । आरूः भृङ्गारः ॥ अत्र णिदित्यननुवृत्तेः अडूः जलतरणीति माधवः ॥

॥ ८४ ॥ नञि लम्बेर्नलोपश्च ॥ १—८४ ॥

णित्त्वात् वृद्धिः । विपरीतार्थात् अलाबूः ॥

॥ ८५ ॥ के श्र एरङ् चास्य^४ ॥ १—८५ ॥

ऊः । ऋत एरङ् च । कशेरूः वीरुद्धेदः ॥

॥ ८६ ॥ त्रो^५ डुक् च ॥ १—८६ ॥

प्लवते व्यञ्जनेषु तर्हः^६ दर्विः ॥ भोजमते त्रो^५ डुक् च । तर्ददः^७
^८दर्विः ॥

॥ ८७ ॥ दरिद्रायालोपश्च ॥ १—८७ ॥

दरिद्रा इत्यस्य इआवर्णयोः लोपः ऊँश्च स्यात् । दरिद्राति क्षीणो
भवत्यनया ^९दैर्द्रुः कुष्ठभेदः । “दरिद्राते^{१०} यौलोपश्च” इति पाठे दैर्द्रुः ॥

१. G omits वृद्धिः.....वृक्षभेदः.

२. GD गतिः.

३. G अणोः.

४. P ड च.

५. G omits अणोः.....डश्च.

६. P इन्ता-

७. P चास्ये.

८. G डुक् च.

९. A and G लो डुक्.

१०. G दर्वि.

११. G ऊ च.

१२. G and P ददूः.

GD ददूः.

१३. G, GD and A -स्यालोपश्च.

१४. G तदूः.

॥ ८८ ॥ नृतिशृङ्घोः कूः ॥ १—८८ ॥

किच्चादगुणः । नृतूः नर्तकः ॥ ^१शृधूः दीनवाक् । ^१शृधूः प्रज्ञा इत्येके ॥
कुहेश्च भोजः । तमसा सर्वाच्छादनात् कुहनां करोति^२ इति कुहः ॥

॥ ८९ ॥ ऋतेरं च ॥ १—८९ ॥

ऋतेः कूस्यात्, अमागमश्च । यण् । ररूः नाम नदी ॥

॥ ९० ॥ अन्दूहम्भूजम्बूकफेल्ककन्धू-
दिधिषूः ॥ १—९० ॥

“अदि बन्धने” अन्दूः पादनिगलः ॥ दम्भूः सर्पजातिः ॥ जम्यते
भक्षयते जम्बूः ॥ कफेल्कः श्लेष्मातकः ॥ ककन्धूः बदरी ॥ दधात्येनां पुनरपि
दिधिषूः ^३द्विरुद्धा स्त्री ॥ ^४चपेर्नु च इति भोजः । “चप सान्वने”
मधुरं वदति चम्पूः प्रबन्धभेदः ॥

॥ ९१ ॥ मृग्रोरुतिः ॥ १—९१ ॥

उतेरिकार इत् । गुणः । नानार्थत्वात् भ्रियते गच्छति मरुत् वायुः ।
न भ्रियन्ते देवाः ॥ गिरति छादयत्यङ्गं गरुत् ॥

॥ ९२ ॥ गर्मुच्च ॥ १—९२ ॥

गिरन्त्येनं गर्मुत् श्यामाकः ॥

१. GD गृ-

२. GD adds इव.

३. G and GD omit इति.

४. G ऋतेरश्च.

५. G ऊडा.

६. G चवेर्नुञ्ज.

७. G omits ड.

८. G-ट् च.

P गर्मु च.

॥ ९३ ॥ हर्षेरुलच् ॥ १—९३ ॥

“हर्षिवृत्तिचटिशकिशङ्कैयत्कण्ठिभ्य उलच्” इति भोजः । हर्षुलः
हर्षवान् ॥ वर्तुलः ॥ चटुलः ॥ शक्नोति धावितुं शकुलः मत्स्यः ॥ शङ्कैयतेऽ-
स्मात् शङ्कुला खण्डिनी ॥ उत्कण्ठुलः उत्कण्ठावान् ॥ “निचुलवञ्जुलबकुल-
तुमुलपृथुलस्थूलविसंस्थुलादयः” इति च । निजेश्वत्वम् । निज्यते क्षाल्यते
जलैः निचुलैः ॥ वजेर्नुम् । वजति चलति जले वञ्जुलः ॥ “बद स्थैर्ये”
दस्य कः । स्थिरत्वात् बकुलः ॥ ताम्यन्त्यस्मिन् जनाः तुमुलं भयानकम् ॥
तिष्ठन्त्यत्र स्थूलः वैटकुटीभेदः ॥ विविधं तिष्ठति विसंस्थुलः व्याकुलः ।
शंसेर्विशंस्थुल इति नाथः ॥

॥ ९४ ॥ हसृरुहियुषिभ्य इतिः^{१०} ॥ १—९४ ॥

मनोहारितया हरित् वर्णः ॥ सरित्^{११} ॥ रोहित् मृगः ॥ युषिः सौते^{१२} :
यौत्यर्थः । मिश्रीभवति पुंसा योषित् ॥

॥ ९५ ॥ ताटेणिलुक् च ॥ १—९५ ॥

णिलुकि “न लुमता” इति वृद्धयभावः । चौरादिकः “तट आघाते”
इति टान्तोऽयं वृत्तावुक्तः । आहन्ति दृष्टिं वृक्षादीन् वा तटित् । “ताडे” इति
भोजमतम् । तडित् ॥

॥ ९६ ॥ षणेर्डेः ॥ १—९६ ॥

१. G -शब्दयु-

२. G उलः.

३. P शङ्कते.

४. GD and P बन्धनी.

५. G -ला.

६. GD स्थूलः.

७. GD and P पट-

८. GD शसेः.

९. G -त्वा-

१०. GD and A omit visarga.

११. A space is left out for
writing this word.

१२. G इति सौतो धातुः.

१३. G ताडे-

“षण संभक्तौ” । बाहुलकात् षस्सो न । न सेव्यते स्त्रीभिः षण्डः ।
 “शमेढः” इति केचित् । शाम्यति शण्डोऽपि क्लीब एव ॥ कुणेश्च
 भोजः । कुण्डः धूर्तः ॥ “नञि सहेः षश्चादेः” इति च । वैह् ढ । “हो
 ढः” । ढो ढे लोपः । दीर्घः । न सहतेऽन्यानभिमानिर्नक्षत्रत्वात् अषाढा ॥

॥ ९७ ॥ कमेरठः ॥ १—९७ ॥

कैमनीयत्वात् कमठः । “जृकमिर्मिभ्योऽठः” इति भोजः । जैरठः ॥
 रमठः देशः ॥

॥ ९८ ॥ कलतृपश्च ॥ १—९८ ॥

तृपेः कमेश्च कलप्रत्ययः । तृपला लताभेदः ॥ काम्यते कमलम् ॥
 कुयमिकुविशलिकलिपलिभ्यश्च भोजः । किच्चादगुणः । उवह् । कुवली बदरी ॥
 यमलं युग्मम् ॥ कुवलः प्रवालः ॥ शलति पतति शललं शल्यरोर्म ॥ बध्यते
 कललं गर्भाद्यवस्था ॥ पलति गच्छति देहात् पललं खण्डितमांसम् ॥

॥ ९९ ॥ शपेर्बश्च ॥ १—९९ ॥

शबलः ॥

॥ १०० ॥ वृषादिभ्यश्चित् ॥ १—१०० ॥

कलश्चित् स्यात् । सिञ्चति सस्यादिकं वृषलः ॥ आदिग्रहणात् पटिदे-
 विकेविविभ्यः । पटति व्याप्नोति पटलम् ॥ व्यवहरति पूजया देवलः ॥

१. G कुण्डा.

२. G न सहेः.

३. G ष् ढ.

४. G -मानिनः.

५. G omits this sentence.

६. G omits -रमि-

७. G omits जरठः.....भोजः

in the commentary on
the next sūtra.

८. G रोमः.

९. G शबेश्च.

A शबेश्च.

“ केवृ सेवने ” निरपेक्षत्वान्नसेवतेऽन्यान्, सहायार्थं सेवतेऽन्यान् वा केवलः ॥
 वपेः यजादित्वात् किति प्रसारणम् । उप्यते अप्यते भूमौ उपलः ॥

॥ १०१ ॥ मृजेष्टिलोपश्च ॥ १—१०१ ॥

कैलश्चित् स्यात् । मृज्यते मलम् ॥

॥ १०२ ॥ चुपेरच्चोपधायाः ॥ १—१०२ ॥

कलश्चित् स्यात् । चोपति चलति चपलः ॥

॥ १०३ ॥ शकिशम्योर्नित् ॥ १—१०३ ॥

शक्यते ग्रहीतुं शकलम् ॥ शमनीयत्वात् शमलं दोषः ॥

॥ १०४ ॥ भ्रमिमस्योरुच्चोपधायाः ॥ १—१०४ ॥

भ्रुमलम् अक्षिरोगः ॥ मुसलः ॥

॥ १०५ ॥ कम्बलादयश्च ॥ १—१०५ ॥

काम्यते कम्बलः ॥ शम्बलः पाथेयम् ॥ अत्र भोजः—“ मृदिमण्डि-
 कुण्डिकन्दिभ्योऽलच् ” मृद्यते क्रेण मर्दलः । “ अरोदि^१ भेरीभिरनदिं मर्दलैः ”
 इति प्रयोगः । “ महल इति कवयः ” इति^२ स्वामी ॥ मण्डयते वर्तुलताभङ्ग्या
 मण्डलम् ॥ कुण्डयते दह्यते निर्माणे कुण्डलम् ॥ कन्दयते मृदुत्वात् पीडयते
 कन्दलः ॥ “ लङ्गेर्दधिश्च ” । भुवि गच्छति लाङ्गलं हलम् ॥ “ ऋजनोर्गुक्

१. G संप्र-

२. GD कलश्च चित् .

३. G -शमो-

४. G भ्र-

५. G omits -कुण्डि-

६. G and GD भेरीभि-

७. GD इति तु.

८. G -लः.

च" । न गच्छन्त्यनेन अर्गलः ॥ न जायतेऽत्र किञ्चित् जङ्गली निर्जलदेशः ॥
 "कुगुध्वञ्चिचैञ्चिवहिदिहितुसुसिर्कुसिभ्योऽलः" । एभ्यश्चिदलः स्यात् । गुणे वव-
 योरैक्यात् वः । भुक्तौ सशब्दत्वात् ऋबलः ॥ गवते ध्वनति गवलः महिषशृङ्गम् ॥
 धुनोत्यन्यशोभां धवलः ॥ अञ्चति चलति अञ्चलं वस्त्रादीनामग्रम् ॥ चञ्चलम् ॥
 वहति पुष्टिं बहलः ॥ दिह्यते उपलिप्यते देहली^९ ॥ प्लवते चलति तरलः ॥
 अञ्जसा गच्छति सरलः ऋजुः ॥ तोसलाः जनपदः ॥ संश्लिष्यन्ति जना अत्र
 कोसलाः जनपदः ॥ "मुरलोरलमुसलकुशलकोमलकोहलविरलकेरलकुन्तलकपिञ्जले-
 ज्जल्लगलर्भगलाहलकाहलनाहलानलयुगलपिर्पलादयः" । "मुर संवेष्टने"
 औत्रियते जनैः मुरलः जनपदः ॥ "उर्वी" हिंसार्थः । पीडयत्यन्यान् उरलः
 उत्कटः ॥ मुस्यते खण्डयतेऽनेन व्रीह्यादिः मुसलः । पूर्वत्रैर्थाञ्जस्यं न ॥
 "कुश भाषणे" इति भौवादिकोऽस्तीति वृत्तौ । सम्यक् भाषते कुशलः ॥
 काम्यते कोमलम् ॥ कोहलः भरतसूनुः ॥ अन्योऽन्यं विरह्यते विरलम् ॥
 कीर्यन्ते व्याप्यन्ते मरिचादिभिः केरलाः ॥ कनति दीप्यते कुन्तलैः ॥ कपिञ्जलः
 गौरतित्तिरिः ॥ इञ्जलः वृक्षमेदः ॥ छगलः छागः ॥ भगलः ऋषिः ॥ आहन्तीनि
 आहलः विषाणम् ॥ कनति ध्वनति काहलः ॥ नाहलः^{१४} म्लेच्छः ॥ अनन्त्यनेनो-
 दरस्थेन आनलः ॥ युज्यते मिथो^{१५} युगलम् ॥ आद्युक्तेः मुद्गलः ऋषिः । कीर्यते
 कुरलः^{१६} ॥

१. P जङ्गलः.

२. G -ध्वञ्जि-

३. G -चञ्जि-

४. G -कुसु-

५. GD धुनोति निरस्यति.
P धुनोति न निरस्यति.

६. G देहल-

७. A -कपिञ्जलकजलजल-
P -कपिञ्जलकजलेञ्जल-

८. G omits -भगल-

९. G -वोष्प-

१०. G आहूयते.

११. G उर्वि.

१२. G, GD and P आस्यार्थाञ्ज-
स्यं.

१३. GD, A and P -लः.

१४. A, G and GD omit नाहलः
म्लेच्छः.

१५. G अन्येन.

१६. GD and P add इति.

॥ १०६ ॥ कणेष्ठः ॥ १—१०६ ॥

शब्दं करोति कण्ठः ॥

॥ १०७ ॥ जमन्ताडुः ॥ १—१०७ ॥

जमडणनान्ताद्धातोः ङः । दम्यतेऽनेन दण्डः ॥ रम्यते स्वेच्छया रण्डा
कुलटा ॥ मन्यते काङ्क्ष्यते मण्डम्^१ ॥ भणति भण्डः बन्दी ॥ चमति सुखं^२
चण्डः ॥ गम्यते जनैः द्रमिडः देशः । बाहुलकात् “नेडुशि” इति
निषेधाभावः ॥

॥ १०८ ॥ कुणादिभ्यः कित् ॥ १—१०८ ॥

“कुण शब्दोपकरणयोः” इत्यतः तस्य उपकरणमात्रवृत्त्या पाकादौ
उपकरोतीति कुण्डम् ॥ रुण्डः कबन्धः ॥

॥ १०९ ॥ स्थाचतिमृजेरालवालजालीयरः^३ ॥ १—१०९ ॥

स्थ आलः । तिष्ठत्यन्नमस्मिन् स्थालम् ॥ चतेर्वालञ्^४ । चतेः गत्यर्थ-
वृत्त्या गच्छन्त्यन्न त्याज्यत्यागार्थं चात्वालः ॥ मृजेरालीयर् । मृजेवृद्धिः ।
मृज्यन्तेऽत्र पात्राणि मार्जालीयं द्वौ यज्ञभूभागौ ॥

॥ ११० ॥ पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ १—११० ॥

जित्वावृद्धिः । पतन्त्यस्मिन् पातालम् ॥ कोपेन क्रूरकर्मलक्षणया
चण्डालः ॥ “ऋक्मृगभ्य आलच्” इति भोजः । अरालः ॥ “कृञ्

१. G रमत्वे.

५. G -लच्.

२. G and GD मण्डः.

६. G लङ्.

३. G सुखः.

७. G कृङ्.

४. A, G and GD omit तस्य

.....वृत्त्या.

हिंसायाम्” करालः क्रूरः ॥ न म्रियते दिव्यपक्षित्वात् मरालः ॥ म्रियते याच्यते
वरालः दाता ॥

॥ १११ ॥ पतेरङ्गच् पक्षिणि ॥ १—१११ ॥

पतङ्गः । पक्षिणीत्यतन्त्रम् । सूर्यादावपि स्यात् ॥

॥ ११२ ॥ त्रादिभ्यश्च ॥ १—११२ ॥

प्लवते तरङ्गः ॥ तमिलभ्यां च भोजः । तम्यते काङ्क्ष्यते वासाय
तमङ्गः हर्म्यनिर्व्यूहः ॥ लवङ्गः तरुः ॥

॥ ११३ ॥ बिडादिभ्यः कित् ॥ १—११३ ॥

बिडङ्गः तरुः ॥ अत्र भोजः “कुरिबिडिमृदिपिशिभ्यैः कित्” ।
“कुर शब्दे” कुरङ्गः ॥ मृद्यते मृदङ्गः ॥ “पिशै अवयवे” इत्यस्य दीप्त्यर्थ-
वृत्त्या पिशङ्गः ॥ “मनस्तुट् च” । कित्त्वात् “अनुदात्तोपदेश” इति नलोपः ।
ज्ञानवत्त्वात् मतङ्गः मुनिः ॥ “कलिस्फुलिभ्यामिङ्गक्” । कलिङ्गः ॥ स्फुलति चलति
स्फुलिङ्गः ॥ “भृगो भुल् च” । भुलित्यादेशः । भुलिङ्गः शकुनिः ॥ “माडि
तुलेरङ्गच्” । न तुल्यतेऽन्येन मातुलङ्गः ॥ “कमितमिशमिभ्यो डित्” कुङ्गः
देशः ॥ न काम्यति न क्षीयते तुङ्गः ॥ शुङ्गः मुनिः ॥ “सर्तेरुच्” ॥
सरत्यनया सुरुङ्गः गूढमार्गः इति ॥

॥ ११४ ॥ सर्तेर्णिच् ॥ १—११४ ॥

णिदङ्गच् स्यात् । सरति सारङ्गः^१; नाना गच्छति इति^२ चित्रवर्णश्च ॥
वृन्तभ्यामै^३ भोजः । वारङ्गः काण्डशल्यम् ॥ नारङ्गः तरुः ॥

१. G -वृद्धि-

२. G and GD -विशिभ्यः

३. G विशा.

४. G विशङ्गः

५. G तुल्यते.

६. G कमिशतिमि-

७. G, GD and A डित्.

८. G क्षीयति ने-

९. G -रच्, GD रुश्च.

१०. G सुरङ्गा.

११. G omits this word.

१२. GD omits इति.

१३. GD adds च.

॥ ११५ ॥ गङ्गाम्यदेः ॥ १—११५ ॥

गङ्गाम्यते जनैः गङ्गा ॥ अत्ति सर्वं अङ्गः समुद्रः ॥

॥ ११६ ॥ भृजः किन्नुट् च ॥ १—११६ ॥

भरति मधु भृङ्गः ॥

॥ ११७ ॥ शृणातेः ह्रस्वश्च ॥ १—११७ ॥

हिनस्त्यनेन शृङ्गम् ॥ पीडश्च भोजः । पिबत्यन्यशोभां पिङ्गः ॥

॥ ११८ ॥ गण् शकुनौ ॥ १—११८ ॥

शृणातेः शकुनौ वाच्ये गण् नुट् च स्यात् । वृद्धिः । शार्ङ्गः पक्षी ॥

॥ ११९ ॥ मुदिग्रोर्गगौ ॥ १—११९ ॥

गकः कित्वादगुणः । मोदतेऽनेन मुद्गः ॥ गृणाति वेदान् गर्गः ॥
भृष्टृभ्यां च भोजः । विभर्ति लोकान् भर्गः ॥ स्वरन्ति स्तुवन्त्येनं
स्वर्गः ॥

॥ १२० ॥ अण्डन् कृसृभृवृजः ॥ १—१२० ॥

क्रियते शिल्पिना करण्डः ॥ सरण्डः चतुष्पात् ॥ भरण्डः क्रिमि-
जातिः ॥ वरण्डः काष्ठभेदः ॥ तश्च भोजः । तरण्डः प्लवः । “अण्डैरण्डपि-
चण्डकाण्डभाण्डवतण्डपोगण्डादयः” इति च । पचत्यग्निरत पिचण्डः उदरम् ॥

१. G गङ्गाम्यदेः गङ्ग.

५. G omits वाच्ये.

२. G गङ्गाम्यते.

६. A भृज-

३. G space is left out for
this word.

७. G and GD लोके.

८. G -यिचकण्ड-

४. A and P -नुट्.

९. G -रः.

GD शुश्च.

कायति ध्वनति काण्डं शरः समूहश्च ॥ भृजः प्रत्ययस्यादिदीर्घः डित्वं च ।
 भ्रियते भाण्डः ॥ वतण्डः मुनिः ॥ पोगण्डः बालः ॥ आयुक्तेः कूडमाण्डः ॥
 कुरण्डः कोरण्डश्च वृक्षौ ॥

॥ १२१ ॥ श्रुद्भसोऽदिः ॥ १—१२१ ॥

अदेरिकार इत् । शृणाति कामुकान् शरत् ॥ दरत् देशः ॥ भैसत्
 जघनम् ॥

॥ १२२ ॥ दृणातेः षुक् ह्रस्वश्च ॥ १—१२२ ॥

दीर्यते दृषत् ॥

॥ १२३ ॥ एतेस्तुट् च ॥ १—१२३ ॥

एतत् ॥

॥ १२४ ॥ त्विषिमिषिभ्यां च ॥ १—१२४ ॥

अदिः^३ स्यात् । त्वेषत् देवविशेषः ॥ मेषत् महिषजातिः ॥

॥ १२५ ॥ त्यजियजितनिभ्यो डित् ॥ १—१२५ ॥

त्यद् ॥ यैद् ॥ तद् ॥ “इणो दम्” इति भोजः । हृदम् ॥ “कौते-
 डिमिः” इति च ” किम् ॥

॥ १२६ ॥ सतेरटिः ॥ १—१२६ ॥

सरट् मेषः ॥

॥ १२७ ॥ लङ्घेर्नलोपश्च ॥ १—१२७ ॥

लघट् वायुः ॥

१. G omits this word.

A अदित्.

२. G भसज-

४. G डित्.

३. G आदिः.

५. G तद् यद्.

GD अदि.

६. G omits this word.

॥ १२८ ॥ पारेरजिः ॥ १—१२८ ॥

पारक् प्रकारः सर्पिश्च ॥ “भिषेः कित्” इति भोजः । मिषक् ॥

॥ १२९ ॥ युष्यसिभ्यां मदिक् ॥ १—१२९ ॥

युष्मद् ॥ अस्मद् ॥

॥ १३० ॥ अतिस्तुसुहुंसृष्टक्षिभुभायापैदियक्षिनीभ्यो मन्

॥ १—१३० ॥

व्याप्नोति नेत्रं अर्मः अक्षिरोगः ॥ स्तोमः सङ्घः ॥ सोमः ॥ हुतिः
होमः ॥ प्राप्यत्वात् सर्म सुखम् ॥ धृजः प्रीत्यर्थत्वात् तैत्साधनं धर्मः ॥
निवसन्त्यनेन क्षेमः रक्षा ॥ शब्दते प्रशस्यते क्षौमैः दुकूलम् । बाहुल्येन
गुणाभावात् क्षुमा अतसीति माधवः ॥ भामः सूर्यः ॥ यार्मैः ॥ पद्यते गम्यते
भुङ्गैः पद्मं कमलम् ।

पद्मं हि पद्यतेरुक्तं न पतेर्माधवादिभिः ।

स्पष्टो दकारश्चोदीचां तकारोक्तिरतो^१ भ्रमः ॥

रोगश्रेष्ठतया पूज्यत्वोपचारात् यक्ष्मा ॥ नयते पृथक् क्रियते समुदायात् नेमः
अर्द्धम् ॥ ईरिव्याश्रुभ्यश्च भोजः । ईर्ते व्याप्नोति देहं^{१०} ईर्मः व्रणम् ॥ व्ययते
संवृणोति प्रमेयं व्यर्मैः प्रमाणभेदः ॥ शृणाति कूलं शमः नदः ॥ “अवोदैधौघ्न”
इत्युक्तेः^{१२} उन्देर्नलोपो गुणश्च । ओघ्न उन्दनम् ॥

१. G -हसु-

२. G -यावाप-

३. G शर्म.

४. G omits तत्.

५. P क्षोमः.

६. G omits this word.

७. G कादकारश्चोदिच्या.

८. G किरतो.

९. G and GD यक्ष्मः.

१०. G देहमर्म.

११. GD व्योमः.

१२. G Space is left out for the letter क्तेः.

१३. G न्नेघ्नलो-

॥ १३१ ॥ अवतेष्टिलोपश्च ॥ १—१३१ ॥

प्रत्ययस्यायं टिलोपः । अनुनासिके परे “ज्वरत्वर” इत्यूट् । गुणः ।
ओम् ॥

॥ १३२ ॥ असतेरा च^१ ॥ १—१३२ ॥

मैन् अन्यस्यात्वं च । असन्तेऽत्राज्ञादिकं ग्रामः ॥

॥ १३३ ॥ अविसिविशुषिभ्यः कित् ॥ १—१३३ ॥

“ज्वरत्वर” इत्यूट् । ऊमा देवाः ॥ “च्छ्रोः शूड्” इत्यूट् ।
स्यूमाः रश्मयः ॥ शोषयति परान् शुष्मः बलम् ॥ सिक्षुभ्यां च भोजः । सिमः
सर्वार्थः ॥ क्षुमा अतसी ॥

॥ १३४ ॥ इषियुधीन्धिदसिश्वाधूसूभ्यो मक् ॥ १—१३४ ॥

इष्यते रम्यत्वात् इष्मः वसन्तः ॥ युध्मः योद्धा । युध्यन्तेऽस्तेति
शरश्च ॥ इध्मः ॥ दस्मः क्षयकृत् ॥ हृदयं गच्छति श्यामत्वात् श्यामः ॥
कम्पते धूमः ॥ सूयते गवा सूमः क्षीरम् ॥

॥ १३५ ॥ युजिर्हचितिजां कुत्वं च ॥ १—१३५ ॥

युज्यते मिथो युग्मम् ॥ रोचते रुक्मम् ॥ परान् तेजयति तनूकरोति
तिग्मः ॥

॥ १३६ ॥ हन्तेर्हि च ॥ १—१३६ ॥

हन्ति पीडयति हिमम् ॥

१. G -रच्.

२. G, GD and P मञ्जन्तस्य

३. G -साञ्जाति-

४. G युध्यतेतेति.

५. GD रम्यत्वात्.

६. G रुजि.

॥ १३७ ॥ भियष्णुवा ॥ १—१३७ ॥

भीमः ॥ भीष्मः ॥ गुलिं बिलिभिलिसिधिरुभ्यश्च भोजः । गुल्मम् ॥
बिल्मः प्रकाशः ॥ भिल्मं भास्वरम् ॥ सिध्मं त्वग्रोगः ॥ रुमा लवणाकरः ॥
“अवे ह्रस्वश्च” इति चै । ऊठि कृते ह्रस्वः । उमा ॥

॥ १३८ ॥ घर्मग्रीष्मः ॥ १—१३८ ॥

दीप्यतेऽर्काऽत्र घर्मः ॥ गिरति शैत्यं ग्रीष्मः ॥ भोजस्त्वाह “ग्रीष्म-
घर्मकूर्मसूर्मसुहजिह्मजाल्मादयः” । कुचतीति कपालोदरे कूर्मः ॥ सूर्मः चुलिः ॥
सुह्माः जनपदः ॥ जहात्यार्जवं जिह्मः ॥ जालति निशितधीः न भवति इति
जाल्मः निर्विचारः ॥

॥ १३९ ॥ प्रथेः विवच् प्रसारणं च ॥ १—१३९ ॥

षित्वात् ङीष् । विस्तीर्यते पृथिवी ॥

॥ १४० ॥ अशुप्रषिलटिकणिखटिविशिभ्यः कन्

॥ १—१४० ॥

सद्योऽश्नुते प्राप्यदेशं अभ्यः ॥ वैपरीत्यात् प्रुष्वः वर्षम् ॥ लट्ठः पक्षी ॥
चक्षुः निमीलयति वेदादीन् वदति वा कण्वः ऋषिः । जनैरुद्धोप्यते कैष्वं
पापम् ॥ काङ्क्ष्यते खट्वा ॥ विशति व्याप्नोति सर्वं विश्वम् ॥ किणिबिलि-
नलिशलिखलिभ्यश्च भोजः । “किण्वं सुराबीजम् ॥ बिलति भिनत्ति कण्टकैः

१. G भियष्णुवा.

२. G omits this word.

३. G omits this word.

४. GD खिलि.

५. G -सिद्धि-

६. G गुल्मः.

७. G -च्.

८. G चिल्लिः.

९. G विवच्.

A विवच्.

१०. G कण्वः.

११. G omits किण्वं.....क्षलिषाः.

बिल्वः ॥ नल्वः भूमानमेदः ॥ शल्वाः क्षत्रियाः ॥ खैल्वं निम्नम् ॥ “ नञि भुवो
डितै” इति च । टिलोपः । अभ्वम् अद्भुतम् ॥

॥ १४१ ॥ इण्शीभ्यां वन् ॥ १—१४१ ॥

स्वैयमेवैतीति एवः केवलः । एवेति निपातोऽपि ॥ शैवः सुखकृत् ॥
श्याशालाभ्यश्च भोजः । व्याप्नोति द्रव्ये श्यावः कपिशः ॥ तनूकृताङ्गत्वात् शावः
शिशुः ॥ लार्वेः पक्षी ॥

॥ १४२ ॥ सर्वनिघृष्वर्ष्वलष्वर्ष्वपृष्वर्ष्वप्रह्वेष्व अतन्त्रे

॥ १—१४२ ॥

सैरति व्याप्नोति सर्वः ॥ निघृष्वः निकषपाषाणः ॥ ऋष्वः हिंस्रः ॥
लष्वः नर्तकः ॥ पृष्वः भूलोकः ॥ प्रह्वः प्रणतः ॥ इष्वः आचार्यः ॥ अतन्त्र
इत्युक्तेः साधारणात्मके कर्तृमात्रार्थे सत्यादिभ्यः सर्वादयो न स्युः । किं तु सर्ता
सारक इत्याद्येव स्यादिति भावः । एतच्चान्येष्वपि समानम् । लिष्वः लम्पट इति
च भोजः ॥

॥ १४३ ॥ शेवायहाजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः ॥ १—१४३ ॥

शेवा मेढ्रम् ॥ यहा बुद्धिः ॥ जीवन्त्यनया जिह्वा ॥ गिरन्त्यनया
ग्रीवा ॥ अप्वा देवयूथम् ॥ अमीवा जलम् ॥

॥ १४४ ॥ कृगृश्रृदृभ्यो वः ॥ १—१४४ ॥

कर्वः कन्दरः ॥ गिरति तत्त्वबुद्धिं गर्वः ॥ श्रृणाति शब्दं शर्वः ॥

१. G बर्क.

२. G क्वि.

३. G. स्वमेवै-

४. G कावः.

५. G सर्वनिघृष्वपाषाणः.

६. A, G and GD omit-पृष्व-

७. G omits सरति.....पाषाणः.

८. G omits शब्दं.

दर्वः राक्षसः ॥ ह्रस्वश्च भोजः । ह्रस्वः ॥ “उर्ध्वः धश्च” इति च । उद् धवः ।
“उपधायां च” इति दीर्घः । मीयते उच्छ्रितवस्तुना ऊर्ध्वः ॥

॥ १४५ ॥ कनिन् युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः

॥ १—१४५ ॥

कनिनः कित्वादगुणः । उवङ् । यौति संगच्छते स्त्रिया युवा ॥
वर्षत्यभीष्टं वृषा इन्द्रः समर्थश्च ॥ तक्षा ॥ राजा ॥ “धन्विः” सौत्रः ।
धन्वा मरुः ॥ द्युवा अभिगन्ता ॥ प्रतिदिवा द्युतकरः ॥

॥ १४६ ॥ नजि जहातेः ॥ १—१४६ ॥

कित्वादाल्लोपः । न जहाति प्रकाशं अहः ।

॥ १४७ ॥ पञ्चेश्च ॥ १—१४७ ॥

ईदित्वान्नलोपो न । व्यक्तीक्रियन्ते अनया पदार्था इति पञ्च ॥

॥ १४८ ॥ सप्यशूभ्यां तुट् च ॥ १—१४८ ॥

सप्तन् ॥ अष्टन् ॥

॥ १४९ ॥ नुदंशेर्गुणश्च ॥ १—१४९ ॥

नौतेः गुणः । नवन् ॥ नलोपः । दशन् ॥

॥ १५० ॥ श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन् क्लेदन् स्नेहन् मूर्धन्

मज्जन् अर्यमन् विश्वप्सन् परिज्वन् मातरिश्चन् मघव-

ञ्जिति ॥ १—१५० ॥

१. G उर्ध्वश्च इति दीर्घः.

४. G इति.

२. G कनिन् कित्वादेः गुणः.

५. G ग्राहन्.

३. G omits युवा.....करः.

आशु गच्छति श्वा ॥ सिञ्चति उक्षा ॥ पुष्पाति वृष्ट्या पूषा ॥
 प्लीहा रोगः ॥ क्लेदा चन्द्रः ॥ स्नेहा व्याधिः ॥ मुह्यत्यनेनाहतेन मूर्धा ॥
 मज्जति देहे मज्जा ॥ आर्यैः गणकश्रेष्ठैः मीयते अर्यमा ॥ विश्वप्सा कालः ॥
 परिज्वा सूर्यः ॥ वेदे गगनस्य मातृत्वप्रसिद्धेः तत्र श्रयति मातरिश्वा ॥ मघं
 धनं स्वीकरोति मघवा ॥ इतिकरणात् भोजोक्तं प्रावन् महन् अथर्वन् इति
 सिद्धम् । महा महत्वम् ॥ अथर्वा ऋषिः ॥

इति प्रक्रियासर्वस्वे उणादिस्रण्डे प्रथमः पादः ॥

[द्वितीयः

अथ द्वितीयः पादः ॥

॥ १५१ ॥ कृहभ्यामेणुः ॥ २—१ ॥

करोति युद्धादिकं करेणुः गजः ॥ हरति चित्तं हरेणुः गन्धद्रव्यम् ॥

॥ १५२ ॥ हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः कथन् ॥ २—२ ॥

किञ्चात् “अनुदात्तोपदेश” इति नलोपः । हन्यते हथः विषण्णः ॥
“तितुल” इत्यनिट्त्वम् । घृः । कुष्णाति देहं कुष्ठः ॥ सुनीयः नीतिमान् ॥
रमन्ते अत्र रथः ॥ “छशां षः” । दीप्यतेऽमौ क्षितं काष्ठम् ॥

॥ १५३ ॥ अवे भृजः ॥ २—३ ॥

अवभ्रियन्ते संभाराः अत्र अवभृथः ॥

॥ १५४ ॥ उषिकुषिगार्तिकंनिभ्यस्थन् ॥ २—४ ॥

गुणः । तप्यते श्वासैः ओष्ठः ॥ कोष्ठः कुक्षिः ॥ गीयते गाथा ॥
प्राप्यते अर्थः ॥ कन्था ॥

॥ १५५ ॥ सतेर्णिगित् ॥ २—५ ॥

सरति सार्थः^१ ॥

॥ १५६ ॥ ज्वृज्यामूथन् ॥ २—६ ॥

जरुथः मांसम् ॥ वृणोत्यनेन वरुथः रथगुप्तिः सेनासङ्घातश्च ॥

॥ १५७ ॥ पातुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥ २—७ ॥

१. G omits क्षितं.

३. P. जिह्व.

२. A and G omit -कृषि-

४. A and GD सार्थम्.

किञ्चात् “घुमास्था” इतीत्वम् । पीथः पानम् ॥ “ऋत इत्”
दोधः । तरत्यनेन नदीं पापं वा तीर्थम् ॥ तुत्थम् अञ्जनभेदः ॥ यैजादित्वात्
उक्थम् साम ॥ क्षीयते रिक्थम् द्रव्यम् ॥ सिच्यते गव्यैः सिक्थं
ओदनांशः ॥

॥ १५८ ॥ अर्तेर्निरि ॥ २—८ ॥

निरृक्थः निकायः गोसङ्घश्च ॥

॥ १५९ ॥ निशीथगोपीथावगाथाः ॥ २—९ ॥

शेरतेऽत्र निशीथः ॥ गोपीथः रक्षा ॥ अवगाथः प्रातस्सवनम् ।
अवगथ इत्येके । स च मार्गार्थः ॥

॥ १६० ॥ गश्चोदि ॥ २—१० ॥

^२क्थः । किञ्चादीत्वम् । उद्गीथं^३ सामभेदः ॥

॥ १६१ ॥ समीणः ॥ २—११ ॥

समिथः सङ्गमः ॥

॥ १६२ ॥ तिथकुथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ॥ २—१२ ॥

तिथः दिवसः ॥ [कुथः ॥ पृष्ठम्] ॥ गूथं पुरीषम् ॥ यौति यूथम् ॥
प्रोथः मुखाग्रम् ॥

॥ १६३ ॥ स्फायितश्चिवश्चिशकिक्षिपिष्णुदिसृपितृपिष्टपिवन्द्युन्दि-
श्चितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिः हि-
द्वसिदग्भिवासिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ॥ २—१३ ॥

१. G omits यजादित्वात्.....
ओदनांशः.

२. G गश्चादिक्रकः.

३. G and P -थः.

४. The words within brackets
are omitted in all
mss.

५. A omits -इहि-

“नेडुशि” “लोपो व्योः” । स्फारम् ॥ तश्चिवञ्च्योः कित्वात्
 नलोपः । न्यङ्कादि कुः । तक्रम् ॥ वक्रम् ॥ शक्नोति शक्रः ॥ क्षिप्रं क्षोतुं
 शक्योऽहो वा क्षुद्रः ॥ सृषा नदी ॥ तृप् तृप्तिः ॥ हृषः सूर्यः ॥ यत्र नलोपाभावः
 तत्रेदित्त्वं ज्ञेयम् । वन्द्रः पूजकः ॥ उन्देरनिदित्वात्रलोपः । उद्रः यादो-
 भेदः । समुन्दन् भूमिं समुद्रः ॥ श्वित्रं रोगः ॥ वृत्रः ॥ अजेर्वीभावः ।
 सर्वत्र गच्छति वीरः ॥ देशान्तरं नीयते नीरम् ॥ पद्रं ग्रामः ॥ मद्रः
 क्षत्रियः ॥ मोदतेऽनया दृष्ट्या सुहृत् मुद्रा ॥ खिद्रः सूर्यः ॥ छिद्यते छिद्रम् ॥
 भिद्यते भिद्रं वज्रम् ॥ मोदन्तेऽनेन श्रोतारो मन्द्रः ॥ चन्द्रः ॥ दहः अग्निः ॥
 दस्यतो हतो रोगान् दस्यौ ॥ दध्नैः अल्पः ॥ वसेः प्रसारणम् । उस्त्राः रश्मयः ॥
 वाशते वाश्रा धेनुः ॥ शीरः अजगरः ॥ हस्रः हर्षुलः ॥ सिध्रः साधुः ॥
 शुभ्रः ॥ घसेश्च भोजः । घस्रः दिवसः ॥

॥ १६४ ॥ निन्देर्नलोपश्च ॥ २—१४ ॥

निन्द्यते निद्रा ॥

॥ १६५ ॥ तमेर्दुक् च ॥ २—१५ ॥

ताम्यत्यनया तन्द्रा ॥

॥ १६६ ॥ चकिरम्योरुच्चोपधायाः ॥ २—१६ ॥

प्रतिहन्यतेऽनेन रसान्तरं चुक्रः अम्लः^३ ॥ रुम्रं रम्यम् । “चम्योः”
 इति पाठे^४ चुम्रः नाशः ॥

॥ १६७ ॥ वौ कसेः ॥ २—१७ ॥

उच्चोपधायाः । विदुस्सः चन्द्रः ॥

१. A, G and GD omit भिद्यते.

२. A and GD दस्रः.

३. G चुक्रोमः.

४. G omits पाठे.

॥ १६८ ॥ अमितम्योः दीर्घश्च ॥ २—१८ ॥

गम्यते फलार्थं आम्रम्^१ ॥ काङ्क्ष्यते ताम्रम् ॥

॥ १६९ ॥ दुरीणो लोपश्च ॥ २—१९ ॥

दुष्पूर्वस्येणो रक् । धातोर्लोपश्च । दुर् र । “रो रि” इति लोपे
“दूलोपे” इति दीर्घः । दुःखेन गम्यं दूरम् ॥

॥ १७० ॥ कृतेः छः कू च ॥ २—२० ॥

कृते रक् स्यात्, अन्त्यस्य छत्वं कू इति सविदेशश्च । कृन्तति^२
जनान् कृच्छ्रम् । छिनत्ति क्रूरः ॥

॥ १७१ ॥ रोदेर्णिलुक् च ॥ २—२१ ॥

णिलुकि गुणाभावः । रोदयत्यरीन् रुद्रः ॥ “अरोदीत्” इति रुद्रः
इति श्रुत्यानुगुण्यात् अप्यन्तादेवाह भोजः ॥

॥ १७२ ॥ बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः ॥ २—२२ ॥

अन्यप्रत्ययेष्वपि संज्ञाछन्दसोः बहुलं णिलुक् स्यात् । वान्ति^३ पर्णशुषो
वाताः । पर्णानि शोषयन्तीति किप्^४ । सर्वत्रापि धातोः^५ अन्तर्भावितण्यर्थ-
त्वेन^६ विधिः ज्ञेयः । छन्दसि “वर्धन्तु त्वा” इत्यादि ॥

॥ १७३ ॥ जोरी च ॥ २—२३ ॥

जीरः अग्निः ॥

१. GD आम्रः.

२. G कृतेरन्त्यस्य.

३. GD adds पीडयति.

४. GD and A वर्ण.

५. GD and P add वायुभेद-
स्याख्या.

६. G omits धातोः.

७. A and GD न विधिः

॥ १७४ ॥ सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥ २—२४ ॥

अभिषूयते सुरा ॥ सुवति प्रेरयति कर्मणि^१ जनान् सुरः^२ ॥ कित्वा-
दीत्वम् । दधाति प्रज्ञया सर्वं धीरः ॥ काङ्क्षति^३ मांसं गृध्रः ॥

॥ १७५ ॥ शुसिचिमीजां दीर्घश्च ॥ २—२५ ॥

शुः गत्यर्थः । असंभ्रमं गच्छति शूरः ॥ वृक्षायोभिः बध्यते सीरम् ॥
चोयते विस्तीर्यते आज्यते वा चीरम् ॥ मीरः समुद्रः ॥

॥ १७६ ॥ वाविन्धेः ॥ २—२६ ॥

क्रान्तः कित्वात्तलोपः । विघ्नम् निर्मलम् ॥

॥ १७७ ॥ वृधिवपिभ्यां रन् ॥ २—२७ ॥

गुणः । वृधेः वैन्धवृत्तित्वात् वर्ध् चर्मरज्जुः ॥ उप्यतेऽस्मिन् बीजं वप्रः
केदारः । उप्यन्ते निधीयन्ते शिला अत्रेति सौलश्च ॥ रुधीणभ्यां च भोजः ।
रलयोरैक्यात् रुणद्धि औष्ण्यं लोघ्रः वृक्षः ॥ एरा तृणभेदः ॥

॥ १७८ ॥ ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुप्रचुप्रक्षुरभद्रोग्रभेरभेलशुक-
शुक्लगौरवन्नेरामालाः ॥ २—२८ ॥

ऋज्रः नायकः ॥ इन्द्रेः इन्द्रैः ॥ अङ्गति पुरो गच्छति अग्रम् ॥
अचञ्चलं वजति अप्रतिहतं गच्छति वज्रम् ॥ उप्यतेऽस्मिन् पुण्यं विप्रः ॥

१. G omits कर्मणि.

२. A, GD and P सुरः.

३. G and GD काङ्क्षते.

४. G -मीनां.

५. GD and P गच्छन्.

६. G रकः.

७. A and GD बद्ध-

८. GD वर्ध्.

९. G उच्यते.

१०. G शालश्च.

११. G -वन्ने-

१२. G इन्द्रियः.

कुप्रं वनम् ॥ चुप्रं वक्त्रम् ॥ क्षौति वपने कृदिति स्वनति छिनत्ति वा क्षुरः ॥
 छिनत्ति भुवं खुरः ॥ भन्देः भद्रम् ॥ उच्यति समवैत्यत्र तमोगुणैः
 उग्रः ॥ भेरः भीरुः ॥ विभेत्यस्मिन् भेलः जलतरणम् । विभेत्यस्मात्
 भेरी दुन्दुभिः । भेरभेलावपि दुन्दुभ्यर्थावित्यन्ये ॥ शोचति देवगुणैः शुक्रः ॥
 शोचनीयत्ववैपरीत्यात् शुक्लः ॥ “गुरी उद्यमने” उद्यच्छति उन्नमति
 वर्णान्तरात् गौरः ॥ एति इरा जलम् ॥ अन्ध्ररन्ध्रसिलिन्ध्रोडूपण्डूतीरनी-
 व्रशीघ्रसान्द्रगुन्द्रेन्द्रादयो भोजोक्ताः ॥ ओडूः तरुः ॥ नीत्रं गृहछदिरुपान्तः ॥
 गुन्द्रा जलतृणम् ॥ आयुक्तेः श्वैत्रम् ॥

॥ १७९ ॥ समिकस उकन् ॥ २—२९ ॥

कसति गच्छति संकसुकः स्थिरः । बाहुलकात् सङ्कुसुक इत्यन्ये ।
 भोजस्त्वाह—“कमितम्योः दुक् च” कमनीयत्वात् कन्दुकः ॥ तिन्दुकः
 तरुः ॥ “अशिकचोः नुं च” अश्नुतेऽङ्गं अंशुकम् ॥ बध्यतेऽङ्गे कञ्चुकः ॥
 “कुँहेः कित्” कुहकम् आश्चर्यम् ॥ “कमेः कैम च वा” कैमुकं बन्धनम् ॥
 “चुलकोन्मुकचिवुकचूचुकजम्बुकगवेधुकामधुकर्भावुकादयः” गवेधुका तृण-
 जातिः ॥ मधुकः यष्टिमधु ॥ भावुकः भगिनीपतिः ॥ आयुक्तेः मङ्ङुकवाल-
 कादीति ॥

॥ १८० ॥ पचिर्नषोः णुकन्कनुमौ च ॥ २—३० ॥

आभ्यां णुकन् । पचेरन्त्यस्य कः । नशेः नुं च । वृद्धिः^{१०} । पाकुः^{११}
 सूपकारः ॥ नंशुकः चन्द्रः ॥

१. GD adds इति.

२. G दुन्दुभ्यावि-

३. G शुभ्रम्.

४. G कुहोः.

५. P कुम-

६. P कुमु-

७. P -भालु-

८. P भालुकः.

९. GD नश्योः.

१०. G omits वृद्धिः.

११. G पाचकः.

॥ १८१ ॥ भियः कृकन् ॥ २—३१ ॥

भीरुकः ॥

॥ १८२ ॥ क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥ २—३२ ॥

अनुपपदस्य सोपपदस्यापि धातोः शिल्पिनि नाम्नि च कुन् स्यात् ।
वोरकः^१ शिल्पी ॥ लिखकः कायस्थः ॥ तक्षकः ॥ नाम्नि तु ध्वनति मशकः ।
भक्ष्यतेऽनेन चषकः ॥ सोपपदादपि ऊह्यम् ॥

॥ १८३ ॥ जहातेर्द्वे च ॥ २—३३ ॥

कित्वादालोपः । जहकः त्यागी ॥

॥ १८४ ॥ धमो धम च ॥ २—३४ ॥

धमकः कर्मारः ॥

॥ १८५ ॥ हनो वध च ॥ २—३५ ॥

वधकः व्याधः ॥

॥ १८६ ॥ बहुलमन्यत्वापि ॥ २—३६ ॥

रुचितिलिपुलिपिटिक्षिपिध्रुधूम्य आह भोजः । दीप्यते रुचकः
अङ्गुलीयकम् ॥ स्निह्यते आर्द्राकृत्य योज्यते तिलकः ॥ महत्तयोजनमति पुलकः ॥
संहन्यते पिटकः ॥ क्षिपकः^३ आयुधम् ॥ उवङ् । टापि क्षिपेकादित्वादित्वा-
भावः । ध्रुवका^४ पातभेदः ॥ ध्रुवका सैव ॥

॥ १८७ ॥ कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् ॥ २—३७ ॥

कार्षकः कृषकश्च कृषिजीवी ॥

१. A क्वुः.

G क्षुः.

२. G वारेकः.

३. A क्षिपः.

४. G क्षिपकादिस्वाभावः.

५. G क्षुवकः.

॥ १८८ ॥ उदकम् ॥ २—३८ ॥

उनक्ति उदकम् । कीचकैरकैलकाश्मकादयो भोजोक्ताः । एरका
तृणम् ॥ एलकः मेषः ॥ अश्मकाः जनपदः ॥

॥ १८९ ॥ वृश्चिकृषिकुशिभ्यः किकन् ॥ २—३९ ॥

छिनक्ति पुच्छेन वृश्चिकः ॥ कृषिकैः कृषीवलः ॥ हितं भाषते
कुशिकः ॥

॥ १९० ॥ प्राडि पणिकषः ॥ २—४० ॥

प्रापणिकः आगन्तुः वणिक् च ॥ प्राकषिकः नर्तकः ॥

॥ १९१ ॥ मुषेर्दीर्घश्च ॥ २—४१ ॥

मुष्णाति अपनयति धान्यादि मूषिकः ॥

॥ १९२ ॥ स्यमेः संप्रसारणं च ॥ २—४२ ॥

“ हल ” इति दीर्घः । सीमिका उपजिह्वा वल्मीकशिखा च ॥

॥ १९३ ॥ क्रिय इकन् ॥ २—४३ ॥

क्रयिकः ॥

॥ १९४ ॥ आडि पणिपनिपतिखनिभ्यः ॥ २—४४ ॥

आपणिकः वणिक् ॥ स्तूयत इति आपणिकः इन्द्रनीलः ॥
आपतिकः मयूरः ॥ आखनिकः आखुः ॥

१. A omits this sentence.

३. GD and P प्रसारणं.

२. G omits this word.

ये तद्वितादिभिः सिद्धाः क्रयिकापणिकादयः ।

ते व्युत्पत्तेर्बाहुविध्यं वक्तुमुक्ता महर्षिणा ॥

अलिकलिदलिपुलिसैफटिपाभ्यश्च भोजः । अल्यते भूष्यते अलिकम् ॥
बद्धदलत्वात् कलिका ॥ दलिका कन्दारु ॥ पुलिकः मणिः ॥ “स्फट भेदने”
आशु भिद्यते स्फटिकः ॥ किच्चादाल्लोपः । पिबति मधूनि पिकः ॥ “पिपीलि-
केतिकहृदिकमक्षिकादयः” इति च^१ । पीडयति पिपीलिका ॥ इतिकः
मुनिः ॥ हृदिकः यादवः ॥ सङ्घातीभवति मक्षिका ॥ आद्युक्तेः क्षुरिक्षुर्योः
छेदनार्थयोः । क्षुरिका ॥ लुरिका ॥

॥ १९५ ॥ श्यास्त्याहजविभ्य इनच् ॥ २—४५ ॥

आद्गुणः । गच्छति श्येनः ॥ संहन्यते धनमत्र स्त्येनः । “स्तेन
चौर्ये” इत्यस्य पचाद्यचि स्तेन इति यकारं विनापि ॥ ह्रियते गीतेन हरिणः ॥
अविनः अध्वर्युः ॥

॥ १९६ ॥ वृजेः किञ्च ॥ २—४६ ॥

वर्ज्यते वृजिनं पापम् ॥

॥ १९७ ॥ अजेरज च ॥ २—४७ ॥

वीत्वाभावार्थमजादेशोक्तिः । गतं देहात् अजिनम् ॥

॥ १९८ ॥ बहुलमन्यत्रापि ॥ २—४८ ॥

पीडयति इति^३ कठिनम् ॥ दहते शत्रुभिः कुण्डिनम् ॥

१. GD स्थकि.

२. G and A omit च.

३. G and P omit इति.

४. G adds वनम्.

॥ १९९ ॥ द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥ २—४९ ॥
द्रवति नश्यति द्रविणम् ॥ दक्षते वर्धते^१ फलमनया दक्षिणा ॥

॥ २०० ॥ द्रुहेः कित् ॥ २—५० ॥
न द्रुहति द्रुहिणः ॥

॥ २०१ ॥ अर्तेरिच्च ॥ २—५१ ॥
रपरः । इरादेशः । न गम्यते इरिणं ऊषरम् ॥

॥ २०२ ॥ वेपितुह्योः ह्रस्वश्च ॥ २—५२ ॥
^३वेपतेऽत्र भयात् विपिनम् ॥ अर्दयति तुहिनम् ॥

॥ २०३ ॥ महेरिनन् च ॥ २—५३ ॥
अस्मात् ईनणपि स्यात् । माहिनं शरशयनम् ॥ महिनः
माहात्म्यवान् ॥

॥ २०४ ॥ क्विब्वचिप्रच्छिश्चिद्रुसुकटप्रुज्वां^६ दीर्घोऽसंप्रसारणं^७
च ॥ २—५४ ॥

एभ्यः क्विप् दीर्घश्च । वचिप्रच्छयोः प्रासं प्रसारणं^८ न स्यात् । वाच् ।
पदत्वे कुत्वम् । उच्यते वाक् शब्दः ॥ प्रौङ् । पदत्वे “छशां षः” जश्त्व-

१. G omits वर्धते.

२. G अर्तेः किदिच्च.

GD अर्तेः किदिच्च.

३. GD and P add वेपेः ह्रस्वोक्तिः.

४. P इनञ्.

५. G इनणि नत्रापि.

P इनञ् । इनत्रापि.

६. G -सुद्रुमुज्वां.

A -मुज्वां.

७. GD and P असंप्रसारणं.

८. G omits प्रासं.

९. G and GD add च.

१०. G प्राच्.

चत्वे । शब्दप्राट् ॥ सेव्यते श्रीः ॥ द्रूः धारौ ॥ मूः नदीभेदः ॥ कटपूः
कामः ॥ जूः पिशाचः ॥

॥ २०५ ॥ परौ व्रजेः षश्च पदान्ते ॥ २—५५ ॥

परिव्रजेः क्तिप् दीर्घश्च स्यात् । पदान्ते षत्वं च । षस्य जश्चचत्वे ।
परिव्राट् । अपदान्ते तु षो न । परिव्राजौ ॥

॥ २०६ ॥ हुवः श्लुवच्च ॥ २—५६ ॥

श्लुवत् क्तिप् दीर्घश्च स्यात् । श्लुवत्त्वात् इत्वम् । जुहूः ॥

॥ २०७ ॥ द्युतिट्टणात्योः ह्रस्वश्च ॥ २—५७ ॥

श्लुवत् क्तिप् । दृधातोः ह्रस्वश्च । दिद्युत् । “द्युतिस्वप्योः” इत्यभ्यासस्य
प्रसारणम् । दिद्युत् सूर्यः ॥ उरदत्वम् । ददत् हिंसः ॥

॥ २०८ ॥ सुवः कन् ॥ २—५८ ॥

क्तिच्चादगुणः । उवङ् । सुवः ॥

॥ २०९ ॥ चिक् च ॥ २—५९ ॥

सुधातोः चिक्प्रत्ययः स्यात् । इकावितौ । मुक् ॥

॥ २१० ॥ तनोतेरनश्च वः ॥ २—६० ॥

अन् इत्यस्यै वः स्यात्, चिक् च । विस्तीर्यते त्वक् ॥

॥ २११ ॥ ग्लानुदिभ्यां डौ ॥ २—६१ ॥

१. G शब्दः प्राग्.

२. G and GD add स्वर्णम्.

३. A and G add नस्य.

ग्लायति कृष्णपक्षे ग्लौः ॥ नुद्यते नौः ॥

एजन्तत्वात् “कृन्मेजन्तः” इत्यव्ययत्वे प्राप्ते—

॥ २१२ ॥ च्विरव्ययम् ॥ २—६२ ॥

ग्लवादयः च्व्यन्ता एवाव्ययसंज्ञाः नान्यदा । तेन सुबुद्धिं न ।
च्व्यन्तत्वे तु नौकरोति तरुन् इत्यव्ययत्वं स्यात् ॥

॥ २१३ ॥ रातेडैः^१ ॥ २—६३ ॥

दीयते राः ॥

॥ २१४ ॥ गमेडोः^२ ॥ २—६४ ॥

गच्छति गौः ॥ “द्युगमिभ्यां डोः” इति भोजः । अभिगम्यते द्यौः ॥

॥ २१५ ॥ भ्रमेडू^३ ॥ २—६५ ॥

भ्रमति चैलति भ्रूः ॥

॥ २१६ ॥ दमेडोसिः^४ ॥ २—६६ ॥

सित्वं खल्ल^५ पदत्वार्थं तस्य धातुष्वसंभवात् ।

वैफल्यात् सस्य नेत्संज्ञा दाम्यत्यरिनेन दोः ॥

॥ २१७ ॥ पणेरिज्यादेश्व^६ वः ॥ २—६७ ॥

इजिप्रत्ययः, आदेः वत्वं च । वणिक् ॥

१. GD omits visarga.

४. A and P डोस्.

२. GD डौ.

५. A, G and GD पदार्थत्वं.

३. G omits this word.

६. A -येशश्च.

॥ २१८ ॥ वशः कित् ॥ २—६८ ॥

कित्वात् संप्रसारणम् । लशिक् अग्निः कमनीयश्च ॥

॥ २१९ ॥ भृज उच्च ॥ २—६९ ॥

भुरिक् छन्दोभेदः ॥

॥ २२० ॥ जसिसहोरुर्नि ॥ २—७० ॥

जसुरिः अग्निः ॥ सहुरिः अनहुान् । अङ्गेश्च भोजः । अङ्गुरिः
अङ्गुलिरेव ॥

॥ २२१ ॥ सुयुरुवृजो युच् ॥ २—७१ ॥

सवनः कालभेदः ॥ जतिभेदाभावात् मिश्रीभवति यवनः स्लेच्छः ॥
रवणः भ्रमरः ॥ वरणः वृक्षभेदः ॥

॥ २२२ ॥ अशे रश च ॥ २—७२ ॥

अशेर्युच् रशादेशश्च । अश्नुते जघनं रशना ॥

॥ २२३ ॥ उन्देर्नलोपश्च ॥ २—७३ ॥

लघूपधगुणः । उद्यते घृताद्यैः ओदनः ॥

॥ २२४ ॥ बहुलमन्यत्तापि ॥ २—७४ ॥

चन्दनः । श्रुज्यसिरेसिरुचिरुहिभ्य आह भोजः । श्रवणः^१ नक्षत्रम् ।
जयनं ऊर्णापटः ॥ असनः वृक्षः ॥ रसना ॥ रोचना गोशीर्षम् ॥ रोहणः
विद्धरादिः ॥

१. G वयोः.

२. A, GD-and P प्रसा-

३. GD उश्च.

४. GD omits-रसि-

५. GD श्रवणं.

॥ २२५ ॥ रञ्जेः क्युन् ॥ २—७५ ॥

किच्चात् नलोपः । रजनः रङ्गः । महारजनं कुसुम्भम् । गौरादित्वात्
रजनी ॥

॥ २२६ ॥ भूसूधूअस्जिभ्यश्छन्दसि ॥ २—७६ ॥

बाहुलकालोकेऽपि । भुवनम् ॥ सुवनं चन्द्रतेजः ॥ ध्रुवनं धूपः ।
निधुवनं रतिः ॥ अस्जेः ग्रहिज्यादिना प्रसारणम् । सस्य जश्त्वचुत्वे ।
भृज्जनं आप्ष्टः ॥

॥ २२७ ॥ कृपृवृजिमन्दिनिधाज्भ्यः क्युः ॥ २—७७ ॥

“ऋत इत्” कीर्यते दिक्षु किरणः ॥ “उदोष्ठ्यपूर्वस्य” ।
पूरणः समुद्रः ॥ वृजिनः विवेक्ता । “व्रजि” इति कचित् पाठः । व्रजनम्
अन्तरिक्षम् ॥ बाहुलकान्नलोपः । मदनः ॥ निधाजो^१ नाशार्थत्वात् निधनम् ॥
केवलं अपि । धार्यते पोष्यते वा धनम् ॥

॥ २२८ ॥ धृषेर्धिष च संज्ञायाम् ॥ २—७८ ॥

प्रगल्भतेऽनया धिषणा बुद्धिः ॥

॥ २२९ ॥ हन्तेः घुरच् ॥ २—७९ ॥

घुरणः शंभुः ॥

१. G and GD क्युः.

२. G पुवनं.

३. G ग्रहीत्यादिना.

४. G and GD -ष्टम्.

५. G -धाजः.

६. G व्रजनो विवलः.

P विवलः.

७. G विधाको.

८. G धिष.

॥ २३० ॥ गमेर्गग च ॥ २—८० ॥

गच्छन्त्यत्र खगाद्याः गगनम् ॥

॥ २३१ ॥ वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्च ॥ २—८१ ॥

अत्यन्ता एते वर्तमानेर्धे स्युः, शतृवच्च नुंडीवादि स्यात् । सिञ्चति पृषत् जलविन्दुः ॥ बृहत् ॥ महान् ॥ गच्छति जगत् ॥ ङीपि पृषती बृहती इत्यादि । “जगत्सरसां शतृवच्च” इति कचिद् पाठः । तेन वक्ष्यमाणसुन्नन्तस्यापि सरश्शब्दस्य शतृवत्त्वात् ङीप् । सरसी ॥

॥ २३२ ॥ संश्चत्तृपद्वेहत् ॥ २—८२ ॥

संश्चत् कुहकः ॥ तृप्यन्त्यनेन तृपत् चन्द्रः ॥ विजहाति गर्भं वेहत् गर्भघातिनी । अत्र वियदादयश्च दण्डनाथोक्ताः ॥

॥ २३३ ॥ छन्दस्यसानच् शवजृश्याम् ॥ २—८३ ॥

शवसानः ज्वलनः ॥ जरसानः पुरुषः ॥

॥ २३४ ॥ ऋजिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित् ॥ २—८४ ॥

ऋजुसानः मेघः ॥ वृधसानः पुरुषः । “ऋजिव्रजि” इति कचित् पाठः । व्रजसानोऽपि पुरुषः ॥ ईदित्वान्नुम् । मन्दसानः जीवः ॥ सहसानः मयूरः ॥

॥ २३५ ॥ अर्तेः गुणः शुट् च ॥ २—८५ ॥

अर्शसानः विप्रः ॥

॥ २३६ ॥ संभ्यानच् स्तुवः ॥ २—८६ ॥

संस्तवानः उद्गाता ॥

॥ २३७ ॥ युजिबुधिदृशिभ्यः किच्च ॥ २—८७ ॥

युजानः विप्रः ॥ बुधानः पण्डितः ॥ दृशानः ज्योतिः ॥ एतदन्ताः^१
छान्दसाः ॥

॥ २३८ ॥ पषेर्णिच्च ॥ २—८८ ॥

णित् । आनच् स्यात् । पाषाणः ॥

॥ २३९ ॥ मुचियुधिभ्यां सन्वच्च ॥ २—८९ ॥

आभ्यामानच् सन्वत् स्यात् । तेन द्विर्वचनम् । “रलो व्युपधात्” इति
सन्वद्वाकित्वे प्राप्ते बाहुलकान्नित्यम् । मुमुचानः मेषः ॥ युयुधानः साह-
सिकः सात्यकिश्च । “मुषियुधिभ्याम्” इति पाठे मुमुषाणः हरणेच्छुः ॥
“मुचिबुधिभ्याम्” इति माधवपाठः । तत्र बुबुधानः ज्ञानेच्छुः । “हलन्ताच्च”
इति सन्वत् कित्त्वम् ॥

॥ २४० ॥ हुच्छेः सनो लुक् छलोपश्च ॥ २—९० ॥

जुहृच्छिषा इत्यस्मात् सनो लुकि छलोपे हल्परत्वाभावाद्दीर्घः ।
जुहुराणः कुटिलाचारः ॥

॥ २४१ ॥ श्वितेर्दश्च^२ ॥ २—९१ ॥

१. G omits this sūtra and
the commentary.

२. G omits this sūtra too.

३. G omits this sentence.

४. -दन्ताच्छन्दसाम्.

५. G द्वित्वं.

६. G and A त्वाद.

७. A omits this sūtra.

“ श्रितेर्देश्च ” इति च टीकासर्वस्वे दृष्टम् । शिबिदानः शुद्धकर्मा ।
पापकर्मेत्यन्ये ॥

॥ २४२ ॥ तृस्तृचौ^१ शंसिशसिशासिदसिक्षदादिभ्यः
संज्ञायां चानिटौ ॥ २—९२ ॥

एभ्यः संज्ञायां कर्तरि च तृस्तृचावनिटौ स्तः । शंस्ता होता ॥ शस्ता
द्विसकः ॥ शास्ता ॥ दस्ता क्षयकृत् ॥ क्षत्ता सारथिः ॥

॥ २४३ ॥ बहुलमन्यत्रापि ॥ २—९३ ॥

उद्गाता, उन्नेता, तृजन्तौ ॥ प्रतिहर्ता, प्रतिप्रस्थाता, प्रशास्ता,
प्रस्तोता, तृजन्ता ऋत्विगाख्याः ॥

॥ २४४ ॥ नष्टनेष्टृष्वष्टक्षत्तृहोतृपोतृजामातृ-
पितृमातृभ्रातृदुहितृ ॥ २—९४ ॥

अत्र क्षत्ता रुद्र इति भेदः ॥ पाति पिता ॥ मानयति माता ॥
दोष्णि सर्वमर्थं पितुः सकाशात् दुहिता ॥ “ आपो ह्रस्वश्च ” इति भोजोक्तेः
तृच् । असा र्यज्ञः ॥

॥ २४५ ॥ सुज्यसेः ऋन् ॥ २—९५ ॥

सुतरामस्यते त्यज्यते परस्मै दीयत इति स्वसा ॥

॥ २४६ ॥ यतेः वृद्धिश्च ॥ २—९६ ॥

याता भ्रातृजाया ॥

१. G omits च.

२. A चा.

३. G adds एभ्यः संज्ञायां चानिटौ.

४. G omits -त्वष्टृ-

५. G अपो.

६. P याज्ञः.

॥ २४७ ॥ नञि च नन्देः ॥ २—९७ ॥

ऋन् वृद्धिश्च । ननान्दा पत्युर्भगिनी । बाहुलकान्नञो नलोपाभावः ॥

॥ २४८ ॥ दिवेः ऋट् ॥ २—९८ ॥

देवृशब्दो देवार्थः ॥

॥ २४९ ॥ नयतेः डिच् ॥ २—९९ ॥

नृशब्दः ॥

॥ २५० ॥ सव्ये स्थः छन्दसि ॥ २—१०० ॥

^१डिहस्यात् । लोकेऽपि भोजः । बाहुलकात् अलुक् । “स्थास्थिन्-
स्थूणामिति वाच्यम्” इति स्तृशब्दस्य षत्वम् । सव्येष्टा सारथिः ॥

॥ २५१ ॥ अर्तिसृधृधम्यश्यवितृभ्यो निः ॥ २—१०१ ॥

प्राप्यतेऽग्निरत्र अरणिः ॥ गम्यतेऽनया सरणिः ॥ ध्रियते स्थिर-
मवतिष्ठते^२ धरणिः ॥ धमिः सौत्रः । धमनिः सिरा ॥ व्याप्नोति शत्रुं
अशनिः, व्याप्नोत्याकाशं वा ॥ रक्ष्यते नृपैः अवनिः ॥ तरति द्यां तरणिः
सूर्यः ॥ कुरञ्जिकट्यटिभ्यश्च भोजः । करणिः अनुकृतिः ॥ रज्जेः निपातनान्न-
लोपः । ^३रज्यन्त्यत्र जना रजनिः निशा ॥ कटनिः शैलमेखला ॥ प्राप्यते ज्यया
अटनिः चापाग्रम् ॥

॥ २५२ ॥ आडि शुचेः सनश्छन्दसि ॥ २—१०२ ॥

बाहुलकात् लोकेऽपि । शुचेः दीप्त्यर्थात् समन्तात् ज्वलितुमिच्छन्
आशुशुक्षणिः । बाहुलकात् शुचेः सन्यनिट्त्वम् ॥

१. G omits डिह.....सव्येष्टा.

३. G रज्यत्रत्य-

२. G omits अवतिष्ठते.

॥ २५३ ॥ कृषेरादेश्च चैः ॥ २—१०३ ॥

कृष्यते कर्मभिः चर्षणिः नरः ॥

॥ २५४ ॥ अदेर्मुट् च ॥ २—१०४ ॥

अन्ननिः अग्निः ॥

॥ २५५ ॥ वृतेश्च ॥ २—१०५ ॥

वर्तन्तेऽस्यां जनाः वर्तनिः । ‘मुट् च’ इत्यनुवृत्त्या वर्त्मनिः इत्यपि
माधवः । सापि मार्ग एव ॥

॥ २५६ ॥ क्षिपेः किञ्च ॥ २—१०६ ॥

क्षिपणिः आयुधम् ॥

॥ २५७ ॥ अर्चिशुचिहुसृपिछृदिछादिभ्य इर्सिः ॥ २—१०७ ॥

अन्त्य इकार इत् । पूज्यते अर्चिः ॥ दीप्यते शोचिः ॥ हविः ॥
सर्पति स्यन्दते सर्पिः ॥ छर्दिः वमनम् ॥ णिलोपः । “इस्मन्त” इति
ह्रस्वः । छदिः गृहोर्ध्वावरणम् ॥ रुचेश्च भोजः । रोचिः ॥

॥ २५८ ॥ बृंहर्नलोपश्च ॥ २—१०८ ॥

लघूपधगुणः । बृंहयति धर्मकृत्यानि बर्हिः दर्भोऽग्निश्च । वर्धते वा ॥

॥ २५९ ॥ द्युतेरिसिन्नादेश्च जः ॥ २—१०९ ॥

ज्योतिः ॥

॥ २६० ॥ वसौ रुचेः संज्ञायाम् ॥ २—११० ॥
वसुरोचिः अग्निः ॥

॥ २६१ ॥ भुवः कित् ॥ २—१११ ॥
भुविः शरत् ॥

॥ २६२ ॥ संहर्धश्च ॥ २—११२ ॥
सधिः सत्त्वम् ॥

॥ २६३ ॥ पिबतेस्थुक् ॥ २—११३ ॥
पाथिः सूर्यः ॥

॥ २६४ ॥ जनेरुसिः ॥ २—११४ ॥
जनुः जन्म ॥

॥ २६५ ॥ मनेर्धश्छन्दसि ॥ २—११५ ॥
अन्त्यस्य धः । मैधुः सान्तः । क्षौद्रार्थः ॥

॥ २६६ ॥ अतिपृवपियजितनिधनिवपिभ्यो नित् ॥ २—११६ ॥
व्याप्नोति अरुः व्रणः ॥ पूर्यते सिराभिः पर्व ॥ उप्यन्ते सर्वदुःखान्यत्र
वपुः ॥ इज्यतेऽनेन यजुः ॥ तनुः शरीरम् ॥ धनुः ॥ त्रपुः सीसम् ॥
अन्त्याल्लयः उदात्ता अप्युक्ताः ॥

॥ २६७ ॥ प्रेऽदः ॥ २—११७ ॥
प्रपूर्वाददेः उसिः नित् स्यात् । प्रादुः प्रकाशे अन्ययम् ॥

१. G सहो धुश्च.

२. G स्वत्वम्.

३. GD and P add च.

४. G omits this sentence.

५. G omits उप्यन्ते सर्व-

६. G उदन्ताः.

॥ २६८ ॥ एतेर्णिच्च ॥ २—११८ ॥

ऐतीति आयुः ॥

॥ २६९ ॥ चक्षेः शिच्च ॥ २—११९ ॥

चक्षिङः ख्याजभावः । पश्यन्त्यनेन चक्षुः ॥

॥ २७० ॥ बहुलमन्यत्रापि ॥ २—१२० ॥

चक्षेः शित्वमन्यत्रापि स्यात् । तेनास्यानुदात्तेत्वात् युचि ख्याजभावः ।
विचक्षणः ॥

॥ २७१ ॥ मुहेः कित् ॥ २—१२१ ॥

उसिः कित् स्यात् । मुहुः ॥

॥ २७२ ॥ कृगृशृपृचृतिभ्यः ष्वरच् ॥ २—१२२ ॥

कर्वरः व्याघ्रः^१ ॥ गर्वरः दर्पः ॥ शर्वरः सायाहः ॥ षित्वात् ङीष् ।
शर्वरी रात्रिः ॥ पर्वरः^२ कुटिलकेशः ॥ चतेः गत्यर्थवृत्तेः गम्यतेऽत चत्वरः ॥

॥ २७३ ॥ नौ सदेः ॥ २—१२३ ॥

निषीदन्ति लगन्त्यत्र पदार्था इति निषद्वरः पङ्कः । “सदिरप्रतेः”
इति षत्वम् ॥

इत्युणादिवृत्तौ प्रक्रियासर्वस्वे द्वितीयः पादः ॥

१. G omits this sentence.

२. G omits this sūtra.

३. P adds शित्वात्.

४. G omits this word.

५. G omits this word.

६. G and A omit रात्रिः.

७. G -रम्.

॥ अथ तृतीयः पादः ॥

॥ २७४ ॥ छित्वरछित्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवर-
नीवरगह्वरकटुरसंयद्वराः ॥ ३—१ ॥

छित्वरः कार्यातिक्रमी ॥ छित्वरः निकुञ्जः । चत्वरमिति माधव-
पाठः ॥ दधाति गृह्णाति मत्स्यान् धीवरः ॥ द्यायतेः पीवरः ॥ मीवरः
हिंस्रः ॥ चीयते आर्ज्यते विस्तीर्यते वा चीवरः ॥ तीवरः म्लेच्छः ॥ नीवरः
गम्भीरः ॥ गाहते गह्वरः ॥ सिञ्चति कटुरः द्रवः ॥ संयद्वरः अनूपदेशः ।
उपह्वरोदुर्म्भैरकूवरतूवरादयश्च भोजोक्ताः । उपह्वरं समीपम् ॥ कूवरः रथाङ्गम् ॥
तूवरः निश्मश्रुः ॥ आद्युक्तेः डंवरदि ॥

॥ २७५ ॥ इण्सिञ्ज्दीडुप्यविभ्यो नक् ॥ ३—२ ॥

व्याप्नोति विश्वं इनः ॥ सिनं शरीरम् ॥ दीनः ॥ उष्णम् ॥
“ज्वरत्वर” इत्यूट् । ऊनः ॥ जेश्व भोजः । अभिभवति वैदिकान् जिनः
बुद्धः ॥

॥ २७६ ॥ फेनमीनौ ॥ ३—३ ॥

फणत्यूर्ध्वं गच्छति फेनः ॥ मीयते हिंस्यते मीनः ॥

॥ २७७ ॥ कृषेर्वर्णे ॥ ३—४ ॥

कर्षति दृष्टिं कृष्णः ॥

१. G omits-मीवर-

२. G omits गृह्णाति.

३. GD omits this sentence.

४. G -दुग्ध-

५. GD ङः.

६. G रूपरो.

७. GD सेव-

॥ २७८ ॥ बंधेर्बन्धिवुधौ च ॥ ३—५ ॥

बन्धेर्नक् । एतावादेशौ स्तः । उदयेन लोकान् कर्मणि बध्नाति ब्रध्नेः ॥
पृथ्वीबद्धत्वात् बुध्नः मूलम् ॥

॥ २७९ ॥ धापृवस्यज्यतिभ्यो नः ॥ ३—६ ॥

धीयन्ते भक्षणार्थं^१ उद्ध्रीयन्ते धानाः ॥ पूरयति तरुं पर्णम् ॥ वसन्त्य-
नेन वणिजः ॥ वस्नं मूल्यम् ॥ अजेर्वी । क्षिपति धर्मं वेनः ॥ अत्नः वायुः ।
सिवेश्च भोजः । वस्य ऊट् । गुणः । यण् । स्योनं^३ मुखम् ॥

॥ २८० ॥ पणेरिच्छोपधायाः ॥ ३—७ ॥

ईत्त्वसामर्थ्यान्त्रि गुणः । पिण्णः तिलकल्कः ॥

॥ २८१ ॥ लक्षेरैट् च ॥ ३—८ ॥

लक्षेः नैः । तस्य अट् च । लक्षणा दुर्योधनसुता ॥

॥ २८२ ॥ सिवेष्टेर्यु च ॥ ३—९ ॥

इवशब्दस्य यूभावः । स्यूना रशना ॥

॥ २८३ ॥ कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ॥ ३—१० ॥

एभ्यो नो नित् स्यात् । कीर्यते शब्दोऽत्र वर्णः । किरति शरान् धनं
वा कर्णः ॥ आवृणोति द्रव्यमिति पूर्व रक्तादिः वर्णः । इह तु वृणुते स्वधर्म-
मिति ब्राह्मणादिरिति भेदः ॥ जर्णः तरुः ॥ सिनोति बध्नाति रिपुं सेना ॥

१. G बन्धे-

२. G यर्थ.

३. G स्योनः.

४. G उत्त्व-

५. G विण्णः.

६. A रिट्.

७. G, GD and P नक्.

८. A and G omit इति.

वेगेन द्रवति द्रोणः । द्रूयते प्राप्यते व्रीह्यादिनेति मानपात्रं च ॥ ५२२ मानम् ।
प्राणन्त्यनेन अन्नम् ॥ स्वप्नः ॥ त्रश्च भोजः । प्लवते वलैति तैर्णः वत्सः ॥

॥ २८४ ॥ धेट ई च ॥ ३—११ ॥

गुणः । ^३धेना वाक् ॥

॥ २८५ ॥ तृषिशुषिरसिभ्यः कित् ॥ ३—१२ ॥

निच्च स्यात् । तृष्णा ॥ शुष्णः दैत्यः ॥ रस्नः अश्वः ॥

॥ २८६ ॥ सुञो दीर्घश्च ॥ ३—१३ ॥

सूना वधस्थानम् ॥

॥ २८७ ॥ रमेस्त च ॥ ३—१४ ॥

रमतेऽनेन रत्नम् ॥

॥ २८८ ॥ रास्नासास्नास्थूणावीणाः ॥ ३—१५ ॥

रास्ना रज्जुः ॥ सास्ना ॥ तिष्ठति स्थूणा । “क्षिप्यते नखैः वीणा ।
सुम्नद्युम्ननिम्नशिश्नाभीक्ष्णचौत्नादयश्च भोजोक्ताः । सुम्नं सुखम् ॥ युम्नं
द्रविणम् ॥ च्योत्नी कांस्यादि पात्री ॥

॥ २८९ ॥ गादाभ्यां इण्णुच् ॥ ३—१६ ॥

आभ्यामिण्णुच् । “आद्गुणः” । गेणुः रज्जोपजीवी ॥ देणुः दाता ॥

१. P वलगति.

२. G पणों.

३. G इच्च.

४. G omits the word.

५. G and A omit this sentence.

६. G omits - युम्न-

७. GD, A and P चेणुच्.

॥ २९० ॥ कृत्यशूभ्यां वस्नः^१ ॥ ३—१७ ॥

^२कित्वादगुणः । वेष्टयति व्याप्नोति कृत्स्नम् ॥ “छशां षः” ।
“षढोः कः” । षत्वम् । अक्ष्णं खण्डम् ॥

॥ २९१ ॥ तिजेर्दीर्घश्च ॥ ३—१८ ॥

शलि “चोः कुः” चर्त्वषत्वे । “तिज निशाने” तीक्ष्णम् ॥

॥ २९२ ॥ श्लिषेरच्चोपधायाः ॥ ३—१९ ॥

षस्य कः । श्लिष्यति स्पर्शे^३ श्लक्ष्णम् स्निग्धम् ॥

॥ २९३ ॥ यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो र्युः ॥ ३—२० ॥

बाहुलकादनादेशाभावः । यज्युः ऋत्विक् । ज्ञायते परैः मन्युः ॥
शुन्ध्युः पवितम् ॥ ण्यर्थान्तर्भावात् उपक्षिणोऽत्यर्थं दस्युः ॥ जन्युः प्राणी ॥

॥ २९४ ॥ भुजिमृड्भ्यां युक्त्युक् ॥ ३—२१ ॥

क्रमात् स्तः । भुज्युः ऋषिः ॥ मृत्युः ॥

॥ २९५ ॥ सतैर्युः ॥ ३—२२ ॥

सरयूः नदी । वृत्तौ “सतैर्युः” इत्युदन्तमुक्त्वा सरयुः इत्युदाहृत्य
“अप्राणिजातेः” इत्यूङि सरयूः इत्युक्तम् ॥

॥ २९६ ॥ पानीविषिभ्यः पः ॥ ३—२३ ॥

पिबति सुखं पापम् ॥ नेपः पुरोहितः ॥ वेष्पः जलम् ॥ अलिशीङ्भ्यां
च भोजः । अल्पः ॥ शेते शेषः ॥

१. A वसः.

४. G युच्.

२. G omits this sentence.

५. G क्तम्.

३. A and GD स्पर्शः.

॥ २९७ ॥ च्युवः किद्दीर्घश्च ॥ ३—२४ ॥

च्युपः संग्रामः ॥

॥ २९८ ॥ स्तयः संप्रसारणमूश्च ॥ ३—२५ ॥

स्तयस्य प्रसारणे इत्वे पूर्वरूपत्वे च कृते ऊत्वम् । स्तूपः संघातः ।
'उश्च' इति पठित्वा स्तुप इत्याह माधवः ॥

॥ २९९ ॥ सुशृभ्यां निच्च ॥ ३—२६ ॥

नित्यः स्यात् । ऊश्चान्तादेशः । सूयते गवा सूयः ॥ ऊतो स्परत्वात्
तुषादयो विशीर्यन्तेऽनेन शूर्पः ॥ किरतेश्च भोजः । कूर्पं भ्रूमध्यम् ॥

॥ ३०० ॥ कुयुभ्यां च ॥ ३—२७ ॥

नित् प ऊश्च स्यात् । कौति जलेन कूपः ॥ यौति पशुरत्न यूपः ॥

॥ ३०१ ॥ खष्पशि^१पशष्पबाष्पपर्वरूपतल्पाः ॥ ३—२८ ॥

खष्पः बलात्कारः ॥ शिष्पः कालयोगः ॥ शस्यते हिंस्यते पशुभिः
शष्पं तृणम् ॥ वातेष्पुक् । निर्गच्छति बाष्पम् । पृणाति पालयति जलात्
पर्वः प्लवः ॥ रौति रूपः हरिणः ॥ तलति प्रतितिष्ठत्यत्र तल्पः । शिल्पक्षुपनी-
पचम्पाशर्मादयश्च भोजोक्ताः । शिल्प्यते आरभ्यते शिल्पम् ॥ क्षुपः ह्रस्वशाख-
स्तरुः ॥ नीपः वृक्षभेदः ॥ चम्पा पुरी ॥ शाम्यति तमोऽनया शम्पा विद्युत् ।
चैम्पा विद्युदिति केचित् ॥ आद्युक्तेः पम्पा सरः ॥

१. G सू-

२. G शिल्प-

३. G omits शिल्प.....पुरी but
has instead शिष्पक्षुप-
नीपचंवा पुरी.

४. A and G omit शम्पा.

५. G omits चम्पा विद्युत्.
GD चम्पा अपि.

॥ ३०२ ॥ स्तनिहृषिपुषिशुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच्

॥ ३—२९ ॥

“अयामन्त” इति णेरयादेशः । स्तनयित्नुः-मेघः ॥ हर्षयित्नुः
सुजनः ॥ पोषयित्नुः भर्ता^१ ॥ शोषयित्नुः सूर्यः ॥ गदयित्नुः वाग्मी ॥
मदयित्नुः शीथुः ॥ वृषिगलिमण्डिजननिनन्दिभ्यश्च भोजः । घोषयित्नुः पिकः ॥
गलयित्नुः मेघः ॥ मण्डयित्नुः कामुकः ॥ जनयित्नुः पिता ॥ नन्दयित्नुः पुत्रः ॥

॥ ३०३ ॥ कृहनिभ्यां क्तुः ॥ ३—३० ॥

कृणुः खज्ञादिकोशकृत् ॥ बाहुलकात् अज्ञलादावपि कित्यनुनासिक-
लोपः । हनुः । पुनरुक्तिः स्वरभेदात् ॥ ‘कृहनिभ्यां क्तुः’ इति च पाठः ।
कृत्तुः ऋषिः ॥ हत्तुः हन्ता ॥

॥ ३०४ ॥ गमेः सन्वच्च ॥ ३—३१ ॥

गमेः क्तुः सन्वत् स्यात् । प्राग्वदनुनासिकलोपः । जिगनुः अग्निः ।
अत्रापि क्तन्वधिकारे जिगत्तुः ॥

॥ ३०५ ॥ दाभाभ्यां नुः ॥ ३—३२ ॥

दानुः दाता ॥ भानुः ॥

॥ ३०६ ॥ वचेर्गश्च ॥ ३—३३ ॥

वग्नुः वाग्मी ॥

॥ ३०७ ॥ धेट इच्च ॥ ३—३४ ॥

गुणः । पीयते क्त्सेन धेनुः ॥

१. G माता.

३. G omits इति च पाठः.

२. G omits कृहनि.....भेदात्.

॥ ३०८ ॥ सुवः कित् ॥ ३—३५ ॥

सुनुः ॥

॥ ३०९ ॥ जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च ॥ ३—३६ ॥

*द्वित्वमन्त्यलोपश्च । जहात्यधर्मं जहनुः ॥

॥ ३१० ॥ स्थो गुः ॥ ३—३७ ॥

स्थाधातोः गुः स्यात् । स्थाणुः ॥

॥ ३११ ॥ अजिवृरीभ्यो नित् ॥ ३—३८ ॥

*एभ्यो गुः नित् स्यात् । अजेर्वीत्वम् । गुणः । निर्गच्छति शब्दोऽस्मात्
वेणुः ॥ वर्णुः नदः ॥ रोयते च्यवते रेणुः ॥

॥ ३१२ ॥ विषेः किञ्च ॥ ३—३९ ॥

वणुः ॥

॥ ३१३ ॥ कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥ ३—४० ॥

बाहुलकात् कस्येत्वम् न । करोति वेगगतिं कर्कः श्वेताश्च ॥ दाकः
यज्ञः ॥ धाकः ओदनः ॥ दानं कुर्वन्त्यस्यां राति सुखं वा राका ॥ अर्चेः
सेट्त्वेऽपि “तितुत्” इति कस्यानिट्त्वम् । “चोः कुः” । अर्च्यते
अर्कः ॥ क्षिप्यते कल्कं मलम् ॥ कुतुस्तूयिभ्यश्च भोजः । कौति कोकः ॥
क्रमाद्वर्धते तोकं बालः ॥ अल्पस्य कौतुककरत्वात् स्तूयते जनैः स्तोकः ॥
ऊर्येलोपः । ऊकः समूहः ॥

१. A and GD च लोपश्च.

२. G omits द्वित्व.....श्च.

३. G निच्च.

४. G omits एभ्यो.....स्यात्.

॥ ३१४ ॥ सुवृभूशुषिमुषिभ्यः कित् ॥ ३—४१ ॥

सृका आयुधभेदः ॥ वृकः ॥ भूकः कालः ॥ शुष्कः नीरसः ।
निष्ठया सिद्धेऽपि उक्तिः अभूतकाले सिद्धयर्थम् ॥ वस्त्रादिना मुष्यते तिरो-
धीयते मुष्कः ॥

॥ ३१५ ॥ शुक्कवल्लोकाः ॥ ३—४२ ॥

शोभते शुक्कः । शोः गत्यर्थाद्वा ॥ संव्रियतेऽनेन वल्लक तरुत्वक् ॥
ओषति दहति उल्ला ॥ षस्य लः ॥ “निष्कतुरुष्कोदकार्लकशुल्कफलक-
किञ्जल्लकोल्लाल्लेककेकादयः” इति भोजः । अलर्कः उन्मत्तश्च ॥ “शल गतौ”
गच्छत्यनेन दत्तेन शुल्कः श्वा ॥ फलकः अन्धकभेदः ॥ किञ्चिदल्पः सन्
जलत्यतीक्ष्णो भवति किञ्जल्लकः ॥ “कै शब्दे” केका ॥

॥ ३१६ ॥ इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥ ३—४३ ॥

एति सङ्ख्यानन्तरेषु व्याप्नोति एकः ॥ विभेति सपादिः भेकः ॥ “कै”
काकः ॥ पिबति स्तनं पाकैः । पाति स्ववलमिति दैत्यश्च ॥ शलति गच्छति
अवयविभ्यः शल्क शकलम् ॥ सततं गम्यते अत्कं समीपम् ॥ “मर्चिः”
सौत्रो गत्यर्थः । धावति मर्कः मार्जारः ॥

॥ ३१७ ॥ नौ हः ॥ ३—४४ ॥

निलीय गच्छति निहाका गोधा ॥

॥ ३१८ ॥ स्यम ईट् च ॥ ३—४५ ॥

स्यमीकं जलम् । पुंसि मेघश्च ॥

१. G and GD कुसु-

२. G space is left out for
writing नीरसः.

३. G चश्च.

४. G omits कै.

५. G omits पाकः.

६. G दैत्यइव[श्च] पाकः.

७. G omits शल्कम्.

॥ ३१९ ॥ अजियुर्वनीभ्यो दीर्घश्च ॥ ३—४६ ॥

अजेर्वी । वीका अक्षिमलम् ॥ यौति केशेषु यूका ॥ धूका पताका ॥
नीका घृतम् ॥ शुषुभ्यां च भोजः । शूकः ॥ “ घुङ् शब्दे ” घूकः उलूकः ॥

॥ ३२० ॥ ह्रियो रश्च लो वा^१ ॥ ३—४७ ॥

ह्रीकः पिता ॥ ह्रीकः लज्जः ॥

॥ ३२१ ॥ शकेरुनोन्त्योन्त्युनयः ॥ ३—४८ ॥

शक्नोति द्यां गन्तुं शकुनः शकुन्तः शकुन्तिः शकुनिः^२ ॥

॥ ३२२ ॥ भुवो झिच् ॥ ३—४९ ॥

“ झोऽन्तः ” । भवन्तिः कालः ॥ अवेश्च भोजः । अवन्तिः
नृपः ॥

॥ ३२३ ॥ कन्युच् क्षिपेश्च ॥ ३—५० ॥

क्षिपेः भुवश्च कन्युर्च्^३ । क्षिपण्युः वायुः ॥ भुवन्युः अग्निः ॥

॥ ३२४ ॥ चैनुङ् नुदेश्च ॥ ३—५१ ॥

नुदेः क्षिपेः भुवश्च चनुङ् । नुदनुः क्षिपण्युश्च वायुः ॥ भुवनुः
भवितव्यता ॥ नदिवादिपतिदाभ्यश्च भोजः । नदनुः मेघः ॥ वदनुः वक्ता ॥
पतनुः पक्षी ॥ डित्त्वादालोपः । दनुः असुरमाता ॥

१. G -युधी-

२. G लोपः.

३. G omits this word.

४. A झि.

५. G अपे-

६. P omits कन्युच्.

A omits क्षिपेः भुवश्च कन्युच्.

७. G अनुङ् नुदेश्च.

८. GD omits भुवः.

९. G नदनुः.

॥ ३२५ ॥ कृवृदृदारिभ्य उनन् ॥ ३—५२ ॥

करोऽत्यन्यहितं करुणः दयावान् । करोति हितमनयेति करुणा दया च ॥ व्रियते प्रार्थ्यते वरुणः ॥ बौल्यं तरति तरुणः ॥ दारयति पैरान् दारुणः ॥

॥ ३२६ ॥ लो रश्च लो वा ॥ ३—५३ ॥

तरतेरूननि परे रेफस्य लत्वं वा स्यात् । तलुनः अपि तरुण एव ॥

॥ ३२७ ॥ क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् ॥ ३—५४ ॥

क्षुधुनः बुभुक्षावान् ॥ पिशति विभजति गूढार्थं पिशुनः ॥ “मिथु संगमे” मिथुनम् ॥ “फलेः गुक्च” इति भोजः । फलति शुभं फलुनी नक्षत्रम् ॥

॥ ३२८ ॥ अशेर्लशश्च ॥ ३—५५ ॥

लशुनं पलण्डुभेदः ॥

॥ ३२९ ॥ अर्जेर्णिलुक् च ॥ ३—५६ ॥

अर्जेरुनन् णिलुक् च । “अर्ज प्रतियत्ने” निर्मलीकृतत्वात् धवलो अर्जुनः । अर्जयति श्रियमर्जुनः ॥

॥ ३३० ॥ तृणाख्यायां चित् ॥ ३—५७ ॥

अर्जुनाख्यं तृणम् । स्वरे भेदः ॥

१. G कृ-

२. G omits this sentence.

३. G वरान्.

४. GD दारुणं.

५. G रुरन्.

६. G omits पिशति.

७. GD गूढार्थं.

८. GD मिथुनः.

९. GD लश.

॥ ३३१ ॥ अर्तेश्च ॥ ३—५८ ॥

चिदुनन् स्यात् । गच्छति अरुणः ॥

॥ ३३२ ॥ धारेः णिलुक् च ॥ ३—५९ ॥

णिलुकि वृद्ध्यभावः । धरुणः धर्ता । अस्य नित्वं चित्त्वं च विना प्रत्य-
यस्वर एव दृष्टः ॥

॥ ३३३ ॥ अजियमिशीङ्भ्यश्च ॥ ३—६० ॥

उनन् स्यात् । प्राप्यत्वात् वयुनं भद्रम् ॥ उपरमयति पापं यमुना ॥
शयुनः अजगरः । वयुनादेरपि धरुणवत्स्वरो दृष्टः ॥

॥ ३३४ ॥ वृतृवदिह्निकमिकषियुंमुचिभ्यः सः ॥ ३—६१ ॥

“ तितुत्र ” इति सस्येडभावः । वर्षम् ॥ तर्षः सूर्यः ॥ चर्त्तम् । वदति
किञ्चित् वत्सः बालः ॥ हन्ति सम्यग्गच्छति हंसः ॥ काम्यते कंसः पात्रम् ॥
“ षढोः कः ” कष्यते भुजेन कक्षः । कषति हिनस्तीति वनं च ॥ संगच्छते
योषा ॥ “ चोः कुः ” मोक्षः ॥ “ युमाभ्यां षः ” इति भोजोक्त्या माषः ॥

॥ ३३५ ॥ प्लुषेरञ्चोपधायाः ॥ ३—६२ ॥

प्लुक्षः ॥ यजिवाभ्यश्च भोजः । व्रश्चादि षः । कः । सेव्यते यक्षः ।
वासा आटरुषः ॥ मासः ॥

॥ ३३६ ॥ मनेर्दीर्घश्च ॥ ३—६३ ॥

मन्यते काङ्क्षयते मांसम् ॥

॥ ३३७ ॥ अशेर्देवने ॥ ३—६४ ॥

“ छशां षः ” । कः । द्यूतकर्माण्यश्नुते अक्षम् ॥

॥ ३३८ ॥ नदेः कश्च ॥ ३—६५ ॥

नक्षं नमः ॥

॥ ३३९ ॥ स्नुत्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् ॥ ३—६६ ॥

स्नुषा ॥ ग्रहिज्यादिना प्रसारणम् । सोपधत्वात् “स्कोः” इति सलोपः । त्रश्चादि षत्वम् । कत्वम् । व्रश्च्यते वृक्षः ॥ कृत्सम् उदकम् ॥ गच्छति ऋक्षं नक्षत्रम् ॥ रिषिशृभ्यां च भोजः । रलयोरभेदात् लिक्षा क्षुद्रजन्तुः ॥ “ऋत इत्” दीर्घः । शीर्यते मृतौ शीर्षम् ॥

॥ ३४० ॥ ऋषेर्जातौ ॥ ३—६७ ॥

ऋक्षः वानरः । पूर्वेण सिद्धेऽप्युक्तेः फलं चिन्त्यम् ॥

॥ ३४१ ॥ गृधिपण्योः दकौ च ॥ ३—६८ ॥

गृत्सः गृधुः ॥ पतन्त्यनेन पक्षः । भोजस्त्वाह “अमेर्नित्” । सो नित् स्यात् । असः ॥

॥ ३४२ ॥ उन्देः नलोपश्च ॥ ३—६९ ॥

सै च नित् स्यात् । उत्सः निर्झरः इति ॥

॥ ३४३ ॥ अशोः सरन् ॥ ३—७० ॥

“तितुत्र” इति सस्येडभावः । अश्नुते व्याप्नोति पदानि अक्षरम् ॥ क्यजिमाभ्यश्च भोजः । केसरः ॥ अजेर्वी । वेसरः चमरैः ॥ मासरः आचामः ॥

१. A -कृषिभ्यः.

५. G सञ्च.

२. G षः.

A सश्च.

३. A, GD and P कृत्समुदरम्.

६. G सरः.

४. G omits स्यात्.

७. GD अश्चतरः.

॥ ३४४ ॥ वसेश्च ॥ ३—७१ ॥

सरन् स्यात् । “सःस्य” इति तः । वसत्यस्मिन् ऋतुगणो
वत्सरः ॥

॥ ३४५ ॥ संपूर्वाच्चित् ॥ ३—७२ ॥

स्वरे भेदः । संवत्सरः ॥ परिवत्सरः ॥

॥ ३४६ ॥ कृधूमदिभ्यः कित् ॥ ३—७३ ॥

कृसरः तिलमिश्रान्नम् ॥ धूयते निरस्यते धूसरः ॥ माद्यति मुह्य-
त्यनेन मत्सरः ॥ केश्व भोजः । किसरः गन्धद्रव्यम् ॥

॥ ३४७ ॥ पते रश्च लो^२ वा ॥ ३—७४ ॥

पैतेः सरन् रस्य लवं च वा स्यात् । वत्सरः वत्सलः गोमान् ॥

॥ ३४८ ॥ तन्यृषिभ्यां कसरन् ॥ ३—७५ ॥

किच्चात् “अनुदात्तोपदेश” इति नलोपः । तसरः कौशेयसूत्रम् ॥
ऋक्षरः कण्टकः ॥

॥ ३४९ ॥ पीयूकणिभ्यां कालन् ह्रस्वः

प्रसारणं च ॥ ३—७६ ॥

पीयेः ह्रस्वः । कणेः प्रसारणम् । पीयतिः सौत्रः । पिर्यालः चारः ॥
कुणालः पक्षी ॥ तैमिविडिमृणिकुलिपलिपञ्चिभ्यश्च भोजः । तमालः ॥

१. G, P and A संपूर्वात्.

२. G लः.

३. G adds लोपः.

४. A and G संप्र.

५. G omits पीयेः.....णम्.

६. G पीयालः.

७. G तमिविडिमृणि-

बिडालः मार्जारः ॥ “मृण हिंसायाम्” मृदुत्वात् पीडयते मृणालम् ॥
 बन्धुमत्वात् कुलालः ॥ लघुत्वात् गच्छति वायुना पलालम् ॥ विस्तृतत्वात्
 पञ्चालाः ॥ पुनश्चाह “कम्पेर्नलोपश्च” । भेदनावस्थायां चलति घटात्
 कपालम् ॥ १. भञ्जेर्गश्च” नलोपश्च । भगालं कपालमेव ॥ “सर्तेर्गुक् च”
 कालन्नपि । सरति सृगालः ॥ “कीलालकङ्कालहिन्तालवेतालजम्बालादयश्च”
 कीलति प्रतितिष्ठति देहे कीलालं रक्तं जलं च ॥ कङ्कति गच्छति
 कङ्कालः कलेवैरम् ॥ हिन्तालः तरुः ॥ वेति गच्छति अश्वाति
 खादति वा मांसं वेतालः ॥ जमति गिरति वन्यवस्तूनि जम्बालः ॥ आद्युक्तेः
 चक्रवालकरवालालवालादयः इति ॥

॥ ३५२ ॥ कुटिकुषिभ्यां काकुः ॥ ३—७९ ॥

कुटाकुः दरिद्रः ॥ कुषाकुः मूषिकः ॥ शिवेश्च भोजः । शिवाकुः ऋषिः ॥

॥ ३५३ ॥ चटिकटिभ्यामाकुः ॥ ३—८० ॥

कुचाट मुनिः ॥ कटाकुः कुटुम्बपोषकः ॥ “चेरुपन्योर्डित्” इति
 भोजः । उपचाकुः मुनिः ॥ निचाकुः निपुणः ॥

॥ ३५४ ॥ सतेर्दुक् च ॥ ३—८१ ॥

सदाकुः वायुः ॥

१. G बन्धुत्वात्.

३. G अश्नोति.

२. G omits कलेवरम्.

॥ ३५५ ॥ पर्देर्नित् संप्रसारणमल्लोपश्च ॥ ३—८२ ॥

शूकारादिकुत्सितशब्दं करोति पृदाकुः सर्पः^१ ॥

॥ ३५६ ॥ स्युवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः ॥ ३—८३ ॥

^२सरण्युः मेघः ॥ योरागूच् । मिश्रीक्रियते यवागूः ॥ वचेरक्नुच् ।
वचक्नुः विप्रः ॥

॥ ३५७ ॥ आनकः शीङ्भियः ॥ ३—८४ ॥

शयानकः अजगरः ॥ भयानकः^३ ॥ लष्शिङ्घिधाञ्भ्यश्च । लवानकः
देशः ॥ शिङ्घानकः श्लेष्मा ॥ धानाकः संग्रामः ॥ “अनेर्डित्” इति भोजः ।
डित्त्वात् सर्वलोपः । आनकः पटहः ॥

॥ ३५८ ॥ उल्मुकदर्विहोमिनैः ॥ ३—८५ ॥

अचेर्लत्वम् । समवैत्यग्निना उल्मुकः ॥ दृणाति विभजत्यन्नं दर्वि
भिस्सटा^४ ॥ होमी सर्पिः ॥

॥ ३५९ ॥ ह्रियः कुग्रश्च लो वा^५ ॥ ३—८६ ॥

हीकुः हीकुश्च लज्जावान् । “कैशीशमीरभिभ्यः कुः” इति भोजः ।
आत्वम् ॥ काकुः सविकारशब्दः ॥ शेकुः उद्भिद्भेदः ॥ स्थिरत्वात् शाम्यतीव
शङ्कुः ॥ रमते वने रङ्कुः ॥

॥ ३६० ॥ हसिमृग्रिण्वमिदमित्पूधुर्विभ्यस्तन् ॥ ३—८७ ॥

१. G adds स्युवचिभ्योर्नित्.

२. A -क्नुच्.

३. GD and P add सत्तेरन्युच्.

४. G adds आणको लुधुशिधिधा-

भ्यः.

५. A, GD and P होमिन्.

६. A सट्. GD and P सित्.

७. G लोपः.

८. G repeats हसि.

“ तितुत्र ” इति इडभावः । हसेरुपादानार्थवृत्त्या हस्तः ॥ मर्तः^१ मनुष्यः ॥ गिरत्यर्पितवस्तु गर्तः ॥ एति नाना गच्छति एतः सारङ्गवर्णः ॥ वातः ॥ अमति समाप्नोत्यनेनेति अन्तं समापनम् ॥ दमयति चर्वणीयानि दन्तः ॥ लोतः कीटभेदः ॥ पवतेः गतिवृत्त्या गच्छन्त्यनेनाब्धौ पोतः ॥ “ लोपो व्योः ” इति वलोपः । हिनस्त्यन्यान् धूर्तः ॥ वसेश्च भोजः । “ वसु स्तम्भे ” अज्ञत्वात् वस्तः छागः ॥

॥ ३६१ ॥ ^३नज्याप इट् च ॥ ३—८८ ॥

बाहुलकान्नलोपो न । अशुद्धत्वात् नाप्यते नापितः ॥

॥ ३६२ ॥ तनिमृड्भ्यां किच्च ॥ ३—८९ ॥

किच्चादनुनासिकलोपः । निषेकादिक्रियां तनोति ततः पिता । याचनस्य मरणतुल्यत्वात् प्रियत इवानेन मृतं^२ याचितम् ॥ “ हुर्छेर्मुट् च ” इति भोजः । हुर्छेस्तन् किद्धातोर्मुट् च । “ उपधायां च ” इति दीर्घः । “ राहोपः ” इति^३ छलोपः । “ हँलि च ” इति दीर्घः । मूर्तः^४ ॥

॥ ३६३ ॥ अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ॥ ३—९० ॥

अक्तं जगत् ॥ “ घृ क्षरणदीप्त्योः ” घृतम् ॥ बध्नाति दृष्टिं सितः श्वेतः । निष्ठया सिद्धेऽपि^५ नामत्वादुक्तिः ॥ लसूचितिभ्यश्च भोजः । लुनात्यन्यजन्तून् लता ॥ प्रेरयत्यश्वान् सूतः ॥ जानन्त्यनेन चित्तम् ॥

॥ ३६४ ॥ दुतनिभ्यां दीर्घश्च ॥ ३—९१ ॥

१. G and GD मर्त्यो.

२. G and GD सारङ्गः.

३. A, GD and P नज्याप्नोतेरिट् च.

४. G मृतो याचितः. [दीर्घः.

५. A omits “ उपधायां च ” इति

६. G omits इति.

७. G and GD omit हलि...दीर्घः.

८. G मुहूर्तः, GD and P मूर्तः.

९. G सिद्धोऽपि.

वतैः स्यात् । गच्छति दूतः ॥ नलोपे कृते दीर्घः । तातः ततवत् ॥
बाहुलकात् षिजः क्तः दीर्घश्च । बीजानि सिनोति सीता ॥

॥ ३६५ ॥ जेर्मुट्चोदात्तः ॥ ३—९२ ॥

जेः क्तः तस्योदात्तः मुट् धातोः दीर्घश्च । जयत्युष्णं जीमूतः ॥

॥ ३६६ ॥ लोष्टपलितौ ॥ ३—९३ ॥

लूयते खण्ड्यते लोष्टः ॥ फलति विशीर्यतेनेन देह इति पलितं जरा ॥
व्रातालातमुतपुतपित्तनिमित्तमुस्तपुस्तरूस्तविस्तवितस्तादयो भोजोक्ताः । व्रजति
व्रातैः ॥ अर्धदग्धत्वेनान्यानुपयुक्तत्वात् न लात्येतत् अलातम् ॥ षूडो ह्रस्वः ॥
सुतः ॥ पुतः ॥ स्फिक् ॥ पतन्त्यनेन पित्तम् ॥ “मुस खण्डने” खण्ड्यते
वराहैः मुस्ता ॥ पुषेः सत्त्वम् । पुष्यत्यनेन ज्ञानं पुस्तं पुस्तकम् ॥ रूस्तानि
वल्गदशाः ॥ विस्यते प्रेर्यते क्रयाद्यर्थं बिस्तम् कर्षपरिमितहेम ॥ वितस्ता
नदी ॥ आद्युक्तेः अयुतम् नियुतम्^१ ॥

॥ ३६७ ॥ हृश्याभ्यामितन् ॥ ३—९४ ॥

हरति चित्तं हरितः ॥ व्याप्नोति श्येतः सितः ॥

॥ ३६८ ॥ रुहे रश्च लो वा ॥ ३—९५ ॥

वैर्णान्तरेभ्य उपरि गच्छति रोहितः लोहितः ॥ भोजेन पिशिशृषिभ्यां
किदुक्तः । अंशीकृतत्वात् पिशितम् ॥ पृषितं बिन्दुः ॥

॥ ३६९ ॥ श्रुदक्षिस्पृहिभ्य आय्यः ॥ ३—९६ ॥

१. G, P क्तश्च.

२. A, GD व्रातम्.

३. G अलातः.

४. G, P omits नियुतम्.

५. G पर्णा-

श्रवाय्यः श्रोता ॥ “दक्ष गतिर्हिसनयोः” “दक्ष वृद्धौ शीघ्रार्थे च”
सर्वत्र गन्तृत्वात् हिंसकत्वात् वृद्धाङ्गत्वात् शीघ्रगामित्वाद्वा दक्षाय्यः गृध्रः ॥
“अयामन्त” इति णेरय् । स्पृह्याय्यः स्पृहयालुः ॥ “स्पृहिगृहिभ्यः”
इति पाठे गृह्याय्यः गृहस्वामी ॥

॥ ३७० ॥ दधिषाय्यः ॥ ३—९७ ॥

[दधिषाय्यः] आज्यार्थे निपात्यते ॥

॥ ३७१ ॥ वृज एण्यः ॥ ३—९८ ॥

संभज्यते वरेण्यः श्रेष्ठः ॥

॥ ३७२ ॥ स्तुवः क्षेय्यश्छन्दसि ॥ ३—९९ ॥

स्तुषेय्यः स्तुत्यः ॥

॥ ३७३ ॥ राजेरन्यः ॥ ३—१०० ॥

राजन्यः क्षत्रियः ॥

॥ ३७४ ॥ अर्तेर्निश्च^३ ॥ ३—१०१ ॥

न गच्छति अस्मिन्निति अरण्यम् ॥

॥ ३७५ ॥ पर्जन्यः ॥ ३—१०२ ॥

पृष्ठातेरन्यप्रत्ययस्य जुट् । पालयति पूरयति वा पर्जन्यः ॥ शूरम्योश्च^४
भोजः । शरण्यः रक्षिता ॥ रमण्या योषित् ॥

१. The word within brackets
is omitted in the ms.

२. G कसेय्यः.

३. A, GD and P नित्.

४. A रमोश्च.

॥ ३७६ ॥ वदेरान्यः ॥ ३—१०३ ॥

वदान्यः प्रियवाक् दाता च, दातृणामपि सम्यग्भाषित्वात् ॥

॥ ३७७ ॥ अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽन्नम् ॥ ३—१०४ ॥

अमति भैक्षयत्यस्मिन् ^३अन्नम् ॥ गच्छति नक्षत्रम् ^४ ॥ यजत्रः
यज्वा ॥ वधत्रं आयुधम् ॥ पतत्रम् ॥

॥ ३७८ ॥ गँलेरादेश्च कः ॥ ३—१०५ ॥

गलति मुङ्क्ते भर्तुः स्वं कलत्रम् ॥

॥ ३७९ ॥ वृजश्चित् ॥ ३—१०६ ॥

त्रियते वेष्टयतेऽनया वस्त्रा रज्जुः ॥

॥ ३८० ॥ सुजि विदेः कत्रन् ^५ ॥ ३—१०७ ॥

सुविदत्रं धनम् ॥

॥ ३८१ ॥ कृतेर्नुम् च ॥ ३—१०८ ॥

कृन्तत्रं लाङ्गलम् ॥

॥ ३८२ ॥ भृमृदृशियजिपर्विपच्यमिनैमिहर्ह्य-
भ्योऽतच् ॥ ३—१०९ ॥

भरतः ॥ मँरतः वायुः ॥ दर्शतः दर्शनीयः ॥ यजतः यज्वा ॥

१. G and GD भाषितत्वात्.

२. G भाषयति.

३. G न मिलं.

४. G omits नक्षत्रं.

५. G गडे-

६. A कलः.

७. G adds तमि.

८. G हर्येभ्यो.

९. G and P मरुतो.

पर्वते पूर्यते वृक्षादिभिः पर्वतः ॥ पचतः कालः ॥ अमतः मृत्युः ॥ नमतः
कुथमेदः ॥ गच्छन्त्यनेन स्वर्गम्, काम्यते वा देवैः हर्यतः यज्ञः ॥ बलेश्च
भोजः । बलतं कुसूलम् ॥

॥ ३८३ ॥ पृषिरज्जिभ्यां कित् ॥ ३—११० ॥

सिञ्चति रेतस्सेकं करोति पृषतः मृगः ॥ रज्यते काङ्क्ष्यते रजतम् ॥
सिकेश्च भोजः । सिकता ॥

॥ ३८४ ॥ खलतः ॥ ३—१११ ॥

खलतः दुर्जनार्थोऽयम् ॥

॥ ३८५ ॥ शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीवि-

प्राणिभ्योऽथः ॥ ३—११२ ॥

शयथः अजगरः ॥ शपथः ॥ रवथः शब्दकारः ॥ गमथः पन्थाः ॥
वञ्चथः कालः ॥ जीवथः वायुः ॥ प्राणथः बलवान् ॥ वन्दिबन्धि-
भ्यां च भोजः । बन्धथः स्तोता ॥ बन्धथः कोकिलः ॥ दृशमिदमिभ्यश्च ।
दरथः गर्तः ॥ शमथः शान्तिः ॥ दमथः दमः ॥

॥ ३८६ ॥ उपसर्गे वसेः ॥ ३—११३ ॥

आ वसन्त्यस्मिन् आवसथः गृहम् ॥ उप वसन्त्यस्मिन् देवाः उपवसथः
सुत्यापूर्वमहः ॥

॥ ३८७ ॥ भृञश्चित् ॥ ३—११४ ॥

भरथः लोकपालः ॥

॥ ३८८ ॥ रुदिविदिभ्यां कित् ॥ ३—११५ ॥

उवङ् । रुवथः श्वा ॥ विदथः यज्ञो योगी च ॥

॥ ३८९ ॥ अत्यमिचमितमिरभिन्नमितपिपणि-

पनिभ्योऽसच् ॥ ३—११६ ॥

अतसी तरुः ॥ अमसम् उदकम् ॥ चमसः ॥ तमसा नदी ॥
रभसः “रभेशब्दिलोः” इतिनुम् बाहुलकान्न ॥ नभसः समुद्रः नमो
वा ॥ तर्पसः सूर्यः ॥ पणसः पण्यम् ॥ स्तूयते मुञ्जानैः पनसः ॥
अल्यवरधिचटिभ्यश्च भोजः । शक्यर्थस्य वैपरीत्यात् अलसः ॥ अँवसं
पाथेयम् ॥ रघसः अन्धकजातिः ॥ चटसः चर्मपुटम् ॥

॥ ३९० ॥ वेऽस्तुट् ॥ ३—११७ ॥

शोभते वेतसः ॥

॥ ३९१ ॥ वयो णित् ॥ ३—११८ ॥

“वय गतौ” । वायसः ॥

॥ ३९२ ॥ वाहसः ॥ ३—११९ ॥

न वहति न^३ गच्छति वाहसः अजगरः ॥ “वहियुभ्यां णित्”
इत्येके । गोभक्षः किल यावसः । अत्र भोजः तामरसपुत्कसादीन् न्यपातयत् ॥

१. G अत्यवि.

२. G adds रुभि.

३. G adds पति.

४. G transposes पणि and पनि.

५. G महिभ्यो.

६. GD omits रभसः.

७. G omits नभः.

८. G तपः.

९. G अल्यविरधिधि-

१०. G अवसा.

११. A, GD and P विथ-

१२. G omits this sūtra.

१३. GD omits न गच्छति.

॥ ३९३ ॥ दिविसिविभ्यां किञ्च ॥ ३—१२० ॥

दीव्यति व्याप्रियते गच्छति वात्र दिवसः, शोभते वा ॥ सिवसः
स एव ॥

॥ ३९४ ॥ कृगृशृशलिर्गर्दिभ्योऽभच् ॥ ३—१२१ ॥

करभः उष्ट्रः ॥ गरभः हिंस्रः ॥ श्रृणाति शरभः ॥ गच्छति
शलभः ॥ गर्दभः ॥

॥ ३९५ ॥ ऋषिवृषिभ्यां कित् ॥ ३—१२२ ॥

गच्छति ऋषभः ॥ सदा रेतः सिञ्चति वृषभः ॥

॥ ३९६ ॥ रुषेर्नित् लुश् च ॥ ३—१२३ ॥

हिनस्ति लुशभः गन्धहस्ती ॥

॥ ३९७ ॥ रासिवल्लिभ्यां च ॥ ३—१२४ ॥

शब्दायते रासभः ॥ संवृणोत्यनिष्टं वल्लभः ॥

॥ ३९८ ॥ गँलेः कल च ॥ ३—१२५ ॥

जलेन सिञ्चत्यात्मानं कलभः ॥

॥ ३९९ ॥ ज्विशिभ्यां झच् ॥ ३—१२६ ॥

“झोऽन्तः” जरन्तः महिषः ॥ विशयते गाहयते वेशन्तः पल्वलम् ॥
रिवेश्व भोजः । रेवन्तः सूर्यपुत्रः ॥

१. G कित्.

GD लश च.

२. G adds कलि.

५. G रालेः.

३. GD omits श्रृणाति.

६. G वेधन्तः.

४. G and P नि लुष् च.

॥ ४०० ॥ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि ॥ ३—१२७ ॥

आशिषि द्योत्यायां रुहादिभ्यो झच् षित् स्यात् । रोहत्वित्याशास्यमानत्वात् रोहन्तः वृक्षः । षित्त्वात् रोहन्ती लता ॥ नन्दन्तः सुखी ॥ जीवन्तः ऋषिः । जीवन्ती ओषधिः ॥ प्राणन्तः वायुः ॥

॥ ४०१ ॥ तृभूर्वसिवहिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दि-
भ्यश्च ॥ ३—१२८ ॥

एभ्यः षित् झच् स्यात् । तरन्तः समुद्रः ॥ भवन्तः कालः ॥ सुखं वसन्त्यस्मिन् इति वसन्तः । निवसन्तः निवासस्थानम् ॥ वहन्तः रथः ॥ भासन्तः सूर्यः ॥ “अयामन्त” इति णेरय् । साधयन्तः भिक्षुः ॥ गलयन्तः मेघः ॥ मण्डयन्तः अलङ्कर्ता ॥ जयन्तः इन्द्रपुत्रः ॥ नन्दयन्तः सुखकृत् ॥

॥ ४०२ ॥ हन्तेर्हि मुट् च ॥ ३—१२९ ॥

झञ्चो मुट् च । तुषारेण हन्ति जनान् हेमन्तः ॥ दुषेः षुक् च भोजोक्तैः । न दुष्यति दुष्पन्तः ॥

॥ ४०३ ॥ सिनोतेरी च ॥ ३—१३० ॥

झञ्चो मुडीत्वं च । सीमन्तः ॥

॥ ४०४ ॥ भन्देर्नलोपश्च ॥ ३—१३१ ॥

भदन्तः क्षपणः ॥

१. G transposes वहि and वसि.	५. G -क्तम्.
२. G णेरयः.	६. G दुष्यन्तः.
३. G हन्तेर्मुट् हि च.	७. G झञ्चो मुट् डित्वं च.
४. GD and P omit झञ्चो मुट् च.	

डमरडामरपामरसगरतेगरतोमराजगरादयोऽप्यरान्ता उक्ताः । ककरः तित्तिरिः ॥
 डहरं हृत्पद्मम् । दन्त्यादि केचित् पठन्ति ॥ कूर्परः हस्तैकदेशः ॥ कर्परः कपालः ॥
 डमरः डामरश्च विशृङ्खलः ॥ तगरः वृक्षः ॥ आयुक्तेः कैडङ्गरः अम्बुसम् इति ॥

॥ ४०७ ॥ कुवः क्ररन् ॥ ३—१३४ ॥

कौति कुररः पक्षी ॥

॥ ४०८ ॥ अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् ॥ ३—१३५ ॥

अङ्गतेः दीप्त्यर्थत्वात् अङ्गारः ॥ मदारः वराहः रत्नं च ॥ मोदन्ते
 अनेन मन्दारः ॥ अगिकासिभ्यां च भोजः । अगति गतप्रत्यागतैः कुटिलं
 गच्छति अत्र अङ्गारः ॥ दुर्जलत्वात् कासन्तेऽनेन पीतेन कासारः सरः ॥

॥ ४०९ ॥ गैलेः कट च ॥ ३—१३६ ॥

कटत्यत्रै कटारः जलपात्रम् । “कडे च” इति पाठे कडारः पिङ्गलः ॥

॥ ४१० ॥ शृङ्गारभृङ्गारौ ॥ ३—१३७ ॥

शृङ्गति व्याप्नोति सामाजिकहृदयं शृङ्गारः ॥ अत्रियते जलमस्मिन्
 भृङ्गारः ॥

॥ ४११ ॥ कञ्जिमृजिभ्यां चित् ॥ ३—१३८ ॥

कञ्जारः कुसूलः ॥ मृजेवृद्धिः । जिह्वया मार्ष्टि सर्वपात्राणि मार्जारः ।
 आखुभ्यो गृहं मार्ष्टि शोधयति वा ॥ “कृजो मुट् च” इति भोजः । कर्मारः
 लोहकारः ॥

१. A omits the word.

३. A and P गडेः.

२. G and P अङ्गारं.

४. GD adds जलं

॥ ४१२ ॥ कमेरुचोपधायाः ॥ ३—१३९ ॥

काम्यते काङ्क्ष्यते कुमारः ॥

॥ ४१३ ॥ तुषारादयश्च ॥ ३—१४० ॥

अत्र भोजः—तुषिकुटिभ्यामारन् । तुष्यन्तेऽनेन शीतार्थिनः तुषारः ॥
कुठारः ॥ कल्हारकान्तारकेदारकोविदारकर्बुदारकाञ्चनारादयः । कैलन्तेऽत्र भृङ्गाः
कल्हारः ॥ काम्यते ^३मृगैः कान्तारम् ॥ क्लिद्यते जलैः केदारः ॥ अन्त्यास्त्रयो
वृक्षभेदाः ॥ आद्युक्तेः दीनारः काञ्चनम् । मसारः इन्द्रनीलः इति ॥

॥ ४१४ ॥ सर्तेरपः पुक् च ॥ ३—१४१ ॥

व्याप्नोति व्यञ्जनेषु सर्षपः ॥

॥ ४१५ ॥ उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥ ३—१४२ ॥

उषपः सूर्यः ॥ कुटपः प्रस्थचतुर्थभागः । “कुडुप ईत्यव्युत्पन्नमस्ति”
इति हरः ॥ दलपः शरः ॥ कचपः शूकः ॥ खजपः घृतमन्थः ॥ कुषिकलिभ्यश्च
भोजः । कुषपः विन्ध्यः ^६ ॥ कलपः शाकपर्णः ॥

॥ ४१६ ॥ कणेः संप्रसारणं च ॥ ३—१४३ ॥

पूर्वमकणत् कुणपः शवम् ॥

॥ ४१७ ॥ कवश्चाक्रवर्मणस्य ॥ ३—१४४ ॥

तन्मते कुणवः शवम् ॥

१. G रि-

२. G कलन्ति.

३. A भृङ्गैः.

४. G खचिभ्यः P खजिभ्यः.

५. G इत्यव्यु-

६. G विन्ध्यः.

७. G कुप-

॥ ४१८ ॥ विटपविष्टपविशिपोलपाः ॥ ३—१४५ ॥

“^१विट शब्दे” ध्वनन्त्यत्र खगा विटः ॥ “विषू व्याप्तौ”
^२विष्टम् ॥ विशिपः गृहम् ॥ उच्यति सङ्घातीभवति लपः तृणम् ॥
 कुतपचातपशिंशपादयश्च भोजोक्ताः । कुतपः छागलोम ॥ चातपः मुनिः ॥

॥ ४१९ ॥ वृतेस्तिकन् ॥ ३—१४६ ॥
 वर्तिका चित्रोपकरणम् ॥

॥ ४२० ॥ कृतिभिदिलतिभ्यः कित् ॥ ३—१४७ ॥
 कृत्तिका ॥ ^३भित्तिका शतावरी ^४वज्रं च ॥ लतिः सौत्रः । लत्तिका
 गोधा ॥ पुतेश्च भोजः । पुत्तिका मधुमक्षिका ॥

॥ ४२१ ॥ इष्यशिभ्यां तकन् ॥ ३—१४८ ॥
 कित् स्यात् । इष्यते चयनार्थम् इष्टका । अश्नन्ति^५ पितरोऽत्र इति
 अष्टका ॥ “भियो द्वे च” इति भोजः^६ । विभीतकः ॥

॥ ४२२ ॥ इणस्तशंस्तशसुनौ ॥ ३—१४९ ॥
 एतशः इन्द्रः ॥ एतशसु ब्राह्मणः ॥

॥ ४२३ ॥ विपतिभ्यां तनन् ॥ ३—१५० ॥
 वियन्त्यश्नन्त्यनेन वेतनम् ॥ पत्यते गम्यते जनैः पत्तनम् ॥ “पूँपूभ्यां
 कित्” इति भोजः । प्रीणयति नृपं पृतना ॥ पूतना ॥

१. G omits root and meaning.

५. G अश्नुवन्ति.

२. G adds व्याप्तत्वात्.

६. G omits भोजः.....जनैः.

३. G omits this word.

७. G omits पृ.

४. G वज्रश्च.

८. G omits पृतना.

॥ ४२४ ॥ दृढलिभ्यां भः ॥ ३—१५१ ॥
दृणाति पाणि^१ दर्भः ॥ दलभः बलकलम् ॥

॥ ४२५ ॥ अर्तिगृभ्यां भन् ॥ ३—१५२ ॥
अर्यते रम्यत्वात् ^२अर्भः बालः ॥ गीर्यते अन्तर्ध्रियते गर्भः ॥

॥ ४२६ ॥ इणः कित् ॥ ३—१५३ ॥
एति मैन्दं मन्दं इभः ॥

॥ ४२७ ॥ असिसज्जिभ्यां विथन् ॥ ३—१५४ ॥
अशुद्धत्वात् अस्यते अस्थि^३ ॥ नलोपः । अन्योऽन्यं सजति सविथ
ऊरू ॥ अजेश्च भोजः । वीभावः । गम्यतेऽनया वीथिः ॥

॥ ४२८ ॥ प्लुषिशुषिकुषिभ्यः क्सिः ॥ ३—१५५ ॥
“षढोः कः” प्लुक्षिः अग्निः ॥ शुक्षिः वायुः ॥ कुक्षिः ॥

॥ ४२९ ॥ अशेर्नित् ॥ ३—१५६ ॥
अश्नुते विषयान् अक्षि ॥

॥ ४३० ॥ इष्यशिभ्यां क्सुः ॥ ३—१५७ ॥
इष्यते भक्षणार्थं इक्षुः ॥ “छशां षः” “षढोः कः” अक्षुः
आदित्यः ॥

॥ ४३१ ॥ अवितृस्तृत्तन्त्रिभ्य ईः ॥ ३—१५८ ॥
अवत्यात्मानं अत्रीः पुष्पिता स्त्री ॥ तरीः नौः ॥ रतरीः निवृत्तप्रसवा ॥

१. G पाणिभिः.

२. G अर्भको.

३. A and GD omit मन्दं.

४. G अस्थिन्.

धार्यते वीणा तन्त्रीः वीणागुणः ॥ तन्द्रेश्च भोजः । तन्द्रीः । माधवस्तु
इकारान्तमुक्त्वा “कृदिकारात्” इति वा^१ ङीष् इत्याह । तन्द्रिः तन्द्री^२ ॥

॥ ४३२ ॥ यापोः विद्मे च ॥ ३—१५९ ॥

किच्चादाल्लोपः । ययीः दीर्घयष्टिः ॥ पपीः दन्ती ॥

॥ ४३३ ॥ लक्ष्मेर्मुट् च ॥ ३—१६० ॥

लक्षयति पश्यति सुकृतिनं लक्ष्मीः, अङ्कयति हरेः गात्रं वा ॥

इत्युणादिवृत्तौ षञ्चपाद्यां प्रक्रियासर्वस्वे

॥ तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

॥ ४३४ ॥ वातप्रमीः ॥ ४—१ ॥

[वातप्रमीः] मृगविशेषः । “देवयजीः” इत्यपि कौमुदी^१ । देवान् यजतीत्यर्थे बाहुलकादीप्रत्ययः प्रसादे उक्तः । बाहुलकादिप्रत्ययादिदन्त एवायमिति शङ्करः ॥

॥ ४३५ ॥ अर्तितन्यज्जिवन्यज्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः अलिच्य-
यतुजलिजिष्ठुजिष्णुजिशन्स्यनिथिनुल्यषासानुकः ॥ ४—२ ॥

अर्तेरलिच् । अर्यते मीयतेऽनेनेति अरन्निः ॥ तनेर्यतुच् ।
तन्यतुः सूर्यः ॥ अज्जेरलिच् । ^३अज्यते जलेनेति अङ्गलिः ॥ पाटेश्च भोजः ।
पाटलिः वृक्षः ॥ वनेरिष्ठुच् । वनिष्ठुः मांसभेदः ॥ अज्जेरिष्णुच् । अज्जिष्णुः
घृतम्^४ ॥ अपेरिशन् । अपिशः हस्ती ॥ मदेः स्यन् । चर्त्वम् । माद्यति
जले मत्स्यः ॥ अतेरिथिन् । सततं गच्छतीति अतिथिः ॥ अङ्गेरुलिः ।
अङ्गति चलति अङ्गलिः ॥ कोरषः । कवषः मुनिः ॥ योरसन् । युवन्ति
पशवोऽत्र यवसः ॥ कृशेरानुक् । तनूकरोत्याधारं कृशानुः ॥

॥ ४३६ ॥ श्रः करन् ॥ ४—३ ॥

शृणाति पादं रसान्तरं वा शर्करा ॥ वृकिभ्यां च भोजः । वैर्करः
छागशिशुः ॥ केकरः वक्रदृष्टिः ॥

॥ ४३७ ॥ पुषः कित् ॥ ४—४ ॥

१. GD and P कौमुद्यां.

४. G घटम्.

२. G omits -जिष्णु-

५. GD वैर्करः.

३. G omits अज्यते जलेनेति.

पुष्पयति जले पुष्करः पद्मम् । पुष्पाति धान्यादिकमिति जैलादिकमपि ।
व्याप्नोतीति अम्बरं च । पुष्पयति शब्दोऽस्तेति वाद्यमुखं च ।

“कराग्रं करिणां व्योम कुशेशयमसेः फलम् ।

आननं चानकादीनां ब्रवते पुष्करं बुधाः ॥”

“सुपुष्पिभ्यां कित्” इति भोजः । बहु सूते सूकरः ॥

॥ ४३८ ॥ कलच् च ॥ ४—५ ॥

पुषेः कलच् कित्स्यात् । पुष्पयति पुष्कलम् ॥ “वलेः कलच्” इति
भोजः । संवृणोत्यङ्गं वल्कलम् ॥

॥ ४३९ ॥ गमेरिनिः ॥ ४—६ ॥

गमी गमिष्यन्नित्यर्थः ॥

॥ ४४० ॥ आङि णित् ॥ ४—७ ॥

आगामी ॥ “आङि च णित्” इति भोजः । तेन केवलादपि गामी ॥

॥ ४४१ ॥ भुवश्च ॥ ४—८ ॥

भावी ॥

॥ ४४२ ॥ प्रे स्थः ॥ ४—९ ॥

प्रस्थायी ॥ “यातेः प्रतौ च” इति भोजः । प्रतियायी प्रयायी ।
“बुधेश्च” यातिवत् स्यात् । प्रबोधी प्रतिबोधी । एषाम् “भविष्यति
गम्यादयः” इति भविष्यदर्शता ॥

॥ ४४३ ॥ परमे कित् ॥ ४—१० ॥

१. GD omits पुष्पयति.....पद्मम्.

जले पुष्करं वर्त्म.

२. G and P जलमपि.

३. A शब्दान.

GD omits this word, but

४. G कलच्.

adds पुष्करं जलं पुष्पयति

GD कलश्च.

परमे शब्दे पूर्वस्य स्थाधातोः किदिनिर्भवेत् । आलोपात् परमेष्ठी इति ।

“स्थास्थिन्स्थूणाम्” इति इह षः ।

स्थास्थिन्नितीह स्थाशब्दः स्थाधातोः क्विपि वर्णितैः ।

शिरिष्ठाश्च रतेष्ठा इत्यलुक् तत्पुरुषे कृति ॥

॥ ४४४ ॥ मथेः ॥ ४—११ ॥

मथेरिनिः स्यात् । मिथिन्शब्दो मन्थनार्थः ॥

॥ ४४५ ॥ पतेः स्थ च ॥ ४—१२ ॥

पतन्ति गच्छन्त्यत्र पन्थाः ॥

॥ ४४६ ॥ खजेराकः ॥ ४—१३ ॥

खजाकः मन्थः ॥

॥ ४४७ ॥ बलाकादयश्च ॥ ४—१४ ॥

बलति गच्छति बलाका ॥ मनाका कामिनी ॥ नभाकः ऋषिः ॥

पवाकः पूतः ॥ पुवाकः पुवः ॥ लवाकः कर्मकारः ॥ नवाकं नवम् ॥

॥ ४४८ ॥ शलिपटिपतिभ्यो नित् ॥ ४—१५ ॥

“शल गतौ” सूक्ष्मस्थानेऽपि गच्छति शलाका ॥ गच्छति गगनमिति पटाकापताके समर्थे ॥

॥ ४४९ ॥ पिनाकादयश्च ॥ ४—१६ ॥

“पिनाकपिण्याकश्यामाकपुलाकवार्ताकवृन्ताकज्योन्ताकादयः” इति भोजः । पिनष्टयरीन् पिनाकः ॥ गच्छत्युदरं श्यामाकः ॥ “पुल महत्त्वे”

१. G omits स्थाधातोः.....स्था-
शब्दः.

४. GD गिर-

५. GD स्थः.

२. GD omits आलोपात्.

६. G and GD omit वृन्ताक.

३. GD पण्डितः.

वैपरीत्यात् पुलकः तुच्छधान्यम् ॥ वार्ताकवृन्ताकौ बृहतीभेदौ ॥ ज्योन्ताकं
स्वेदसन्न ॥ आयुक्तः^१ गुपाकः क्रमुकः । गुवाक इति वकार इत्यन्ये ॥ स्योना-
कः तरुः ॥ पराकः त्रैतभेदः ॥ भवाकः कपोतः ॥ शुभाकः शोभनः ॥

तड आघात इत्यस्मात् तडाकोऽत्रेति वृत्तिकृत् ।

तडाकं मन्यते भोजः तडेरगजितीरयन् ॥

^४टीकासर्वस्वकारस्तु तटाकमपि रक्षितुम् ।

आके कृते तडरेव बाहुल्याद्वृत्त्वमिच्छति ॥

॥ ४५० ॥ कषिदूषिभ्यामोकन् ॥ ४—१७ ॥

क.षीका मक्षिका ॥ दूषीका नेत्रमलम् ॥ माधवेन तु इकच्छुक्त्या दूषिका
साधिता । तस्योत्तरत्रानुवृत्तिर्न विद्मः ॥^५

॥ ४५१ ॥ चङ्कण्यतेः किङ्किण च ॥ ४—१८ ॥

यङन्तात् क्रणरीकन् किङ्किणादेशश्च । किङ्किणीका क्षुद्रघण्टिका ।
किङ्किणी तु पृषोदरादित्वात् वार्धूषिवत् ॥

॥ ४५२ ॥ शृपृवृजां द्वे रुक् चाभ्यासस्य ॥ ४—१९ ॥

उरदत्वे^१ हलादिशेषे च कृते रुक् । शर्शरीकः अश्वः ॥ पर्परीकः
भक्षोऽग्निश्च ॥ वर्वरीकः केशसङ्घातो गजश्च ॥

॥ ४५३ ॥ पर्फरीकादयश्च ॥ ४—२० ॥

पर्फरीकः मृदुः ॥ दर्दरीकः इन्द्रः ॥ मर्मरीकः शुष्कपर्णम् ॥ कर्करीका
जलपात्रम् ॥ मृद्रीकतिन्तिडीकवाहीकवलमीककल्मलीकपुण्डरीकचञ्चरीकसमीक-
पूतीकादयश्च भोजोक्ताः । आशु मृद्यते मृद्रीका । मृद्रीशब्दात् कति हस्वे

१. GD adds शुपाकः.

४. G omits this verse.

२. GD omits क्रमुकः । गुवाकः.

५. G adds शृण्वुल्लेखैतत्.

३. G पत्रभेदः.

A and P add इति ण्वुल्लेखैतत्.

मृद्रीकेति माधवः ॥ तिनित्डीकः तरुः ॥ बाहीकः राजा ॥ बलन्ते स्त्रियोऽत्र
बल्मीकः ॥ कलते ध्वनति कल्मलीका ज्वाला ॥ “ पुडि खण्डने ” खण्डयते
पुष्पार्थिभिः पुण्डरीकम् ॥ चञ्चति अमति चञ्चरीकः भृङ्गः । रलयोरैक्यात्
चञ्चलीकः ॥ पृथक् प्रतीयते प्रतीकः अङ्गम् ॥ ^१संयन्त्यत्र समीकं युद्धम् ॥ पूयते
दशापवित्रेण पूतीकः सोमप्रतिनिधिः लता ॥ आयुक्तः तिन्त्रिणीकः शर्शरीकः ।
अर्थो मृग्यः ॥

॥ ४५४ ॥ अनिट्टशिभ्यां किञ्च ॥ ४—२१ ॥

ईकन् स्यात् । जीवन्त्यनेन नृपाः अनीकं सेना ॥ दृशीकं रम्यम् ॥

॥ ४५५ ॥ ऋचेश्च ॥ ४—२२ ॥

ऋचीकः ऋषिः । ऋजेरिति पाठात् ऋजीक इत्यन्ये ॥

॥ ४५६ ॥ ईषेऽस्वश्च ॥ ४—२३ ॥

ईषीका तृणभेदः ॥

॥ ४५७ ॥ सतेनुं च ॥ ४—२४ ॥

सृणीकः अग्निः ॥

॥ ४५८ ॥ मृडेः कीकन्कनौ ॥ ४—२५ ॥

मृडीकः सुखकृत् । मृडकः सुखी ॥

॥ ४५९ ॥ अलीकादयश्च ॥ ४—२६ ॥

अल्यते वार्यत इति अलीकं अप्रियम् असत्यं च । भूष्यत इति ललाटं
च ॥ आयुक्तेः कणीकं निमीलनम् ॥ मनीकं भाजनम् ॥ अणीकः सूक्ष्मः ।

१. GD राजा.

द्वम् before पृथक् प्रतीयते.

२. A, GD and P read सं.....

३. G सूर्यः.

बलीकः बलवान् ॥ हृषिवलिस्यमिभ्यश्च किकैकन् भोजोक्तः । हृष्यति विषयैः^२
हृषीकम्^३ इन्द्रियम् ॥ संवृणोति वलीकं वेदमप्रान्तः ॥ स्यमीकं जलम् ॥

॥ ४६० ॥ कृतृभ्यामीषन् ॥ ४—२७ ॥
कीर्यते करीषम् ॥ तैरीषं ह्रवः ॥

॥ ४६१ ॥ शृपृभ्यां कित् ॥ ४—२८ ॥
“ऋत इत्” शीर्यते चूर्ण्यते खानीयार्थं शिरीषः ॥ “उदोष्ठ्य-
पूर्वस्य” पूर्यतेऽन्तः पुरीषम् ॥

॥ ४६२ ॥ अर्जेः ऋजं च ॥ ४—२९ ॥
अर्जितोऽस्माद्रस इति ऋजीषं पिष्टम् ॥

॥ ४६३ ॥ अम्बरीषश्च ॥ ४—३० ॥
अम्बते शीशब्दं करोतीति अम्बरीषः आष्ट्रः । शब्दयते जनैः इति
राजा च ॥ “उर्षेर्नक् च” इति भोजः । ओषति दीप्यते शोभत इति
उष्णीषम् ॥

॥ ४६४ ॥ कृपृशृगृकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥ ४—३१ ॥
कीर्यते क्रमात् विस्तीर्यते करीरं वंशाङ्कुस् ॥ परीरं फलम् ॥ शीर्यते
शरीरम् ॥ *गरीरः पर्वतः ॥ आत्रियते कटीरं कटी ॥ गम्यते जनैः पटीरः ॥
शौटीरः गर्ववान् ॥ मञ्जिकुटिपूङ्भ्यश्च भोजः । मञ्जीरम् । बाहुलकात् ईत्वम् ॥
कोटीरः मौलिः ॥ पवीरं बीजावपनम् ॥

१. G भोजः कीकन्.

२. GD omits विषयैः.

३. G हृषः.

४. G omits this word.

५. P adds चित्.

६. G कृशृपृकटि-

GD कृगृषृ-

७. GD omits this word.

८. G बीजवापनं.

॥ ४६५ ॥ वशेः कित् ॥ ४—३२ ॥

कित्त्वादुत्त्वम् । काम्यते उशीरम् ॥ कुलेश्च भोजः । संघातत्वेन जायते
कुलीरः ॥

॥ ४६६ ॥ कशेरुट् च ॥ ४—३३ ॥

गच्छन्त्यत्र कश्मीरः देशः ॥

॥ ४६७ ॥ कृञ् उच्च ॥ ४—३४ ॥

कुरीरं मैथुनम् ॥

॥ ४६८ ॥ घसेः किच्च ॥ ४—३५ ॥

घैसेरीरः किच्च । पिच्च स्यात् । कित्त्वात् “गमहन” इत्युपधालोपः ।
षत्वचत्वे । अद्यते क्षीरम् ॥

॥ ४६९ ॥ गभीरगम्भीरौ ॥ ४—३६ ॥

कृच्छ्रेण गाढ्यते गभीरः ॥ गम्भीरः ॥ डिण्डीरवान्नीरामीरकुम्भीरकीर-
जम्बीरकिर्मीरादयश्च भोजोक्ताः । जले डयते गच्छति डिण्डीरः फेनः ॥ वन्यते
सेव्यते^१ भृङ्गादिभिः वानीरः वेतसः ॥ आप्यते गव्यार्थिभिः आमीरः ॥ कुम्भि-
र्धारणार्थः । धारयन् गच्छति जन्तून् कुम्भीरः नक्रः ॥ “कै शब्दे” कीरः ॥
जम्यते भक्ष्यते जम्बीरः ॥ कीर्यते^२ नाना भवति किर्मीरः नानावर्णः ॥ आद्युक्तेः
तूण्यते पूर्यते शरैः तूणीरः ॥ “नासृ शब्दे” ध्वनति नासीरम् ॥ करेण वीयते
प्राप्यते करवीरम् ॥

॥ ४७० ॥ विसा विहा ॥ ४—३७ ॥

विसा विसखण्डः ॥ विहा विरगः । एते अव्यये इति तद्धृत्तिः ॥

१. P चिच्च. GD चिश्च.

४. GD omits this word.

२. G omits घसे.....स्यात्.

५. G omits this word.

३. G omits this word.

॥ ४७१ ॥ पच एलिमच् ॥ ४—३८ ॥

पचेलिमः माषः ॥

॥ ४७२ ॥ भिदेः किच्च ॥ ४—३९ ॥

भिदेलिमं काष्ठम् । अस्य चित्त्वात् केलिमरो भेदः ॥

॥ ४७३ ॥ शीडस्थुग्लग्वालन्वलजः ॥ ४—४० ॥

शेरतेऽनेन पीतेन शीधुः “शीडो^१ धुक्” इति पाठे शीधुः ॥
हृद्यत्वात् परहृदयेषु शेते शीलम् ॥ ^२शेते जले शैवालं शैवलं च । वालन्प्रत्य-
येन शैवालमित्यन्ये ॥

॥ ४७४ ॥ मृकणिभ्यामूकौ ॥ ४—४१ ॥

मरूकः मयूरः ॥ काणूकः श्रेष्ठः ॥

॥ ४७५ ॥ वल्लेरूकः ॥ ४—४२ ॥

वल्लूकः पक्षी । वल्लक इति कचिन्निपात्यते । तदुत्पलनाम ॥

॥ ४७६ ॥ उत्लूकादयश्च ॥ ४—४३ ॥

उत्तेलत्वम् । समवैति सदा स्त्रिया इति उत्लूकः । अत्र भोजः—
“कणिजलिवलिबन्धिभल्लिभ्य ऊकः” कणूकः धान्यस्तोकः ॥ अतितीक्ष्णत्वात्
जलूकः ॥ बध्यते स्रजि बन्धूकः ॥ “भल्ल परिभाषणे” शब्दं करोति भल्लूकः
कपिः ॥ मैधूकोरुबूकशम्बूकवरूकादयः ॥ उरूबूकः हिरण्यम् ॥ शम्बूकः क्षुद्रशङ्खः ॥
वरूकः तृणभेदः ॥ आयुक्तेः मलूकः किमिजातिः इति ॥

॥ ४७७ ॥ शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥ ४—४४ ॥

१. G omits शीडः.

३. P adds भल्लि.

२. G omits शेते जले.

शलयते जलमग्नत्वात् कृच्छ्रेण प्राप्यते शालूकम् उत्पलादिकन्दम् ॥
मण्ड्यते रेखाभिः मण्डूकः ॥

॥ ४७८ ॥ नियो मिः ॥ ४—४५ ॥
नीयते रथोऽनया नेमिः ॥

॥ ४७९ ॥ अर्तेरुच्च ॥ ४—४६ ॥
रपर ऊः । तटं गच्छति ऊर्मिः ॥

॥ ४८० ॥ अशेरश च ॥ ४—४७ ॥
अश्नुते व्याप्नोति रश्मिः ॥

॥ ४८१ ॥ भुवः कित् ॥ ४—४८ ॥
भवन्त्यस्यां भूमिः ॥

॥ ४८२ ॥ दल्मिः ॥ ४—४९ ॥
दलयति भूमिमन्तः दल्मिः शङ्कुः ॥

॥ ४८३ ॥ वीज्यात्वरिभ्यो निः ॥ ४—५० ॥
बाहुलकात् णत्वम् । गच्छति वेणिः प्रवाहः, कान्तिमत्वात् केशश्च ॥
ज्यानिः ॥ अनुनासिके परे “ज्वरत्वर” इत्यूट् । तूर्णिः आदित्यः ॥

॥ ४८४ ॥ सृष्टृषिभ्यां कित् ॥ ४—५१ ॥
सरत्यनया गजः सृणिः अङ्कुशः ॥ वर्षत्यभीष्टं वृष्णिः ॥ घोश्च
भोजः । कम्पमाना गच्छति धुनिः नदी ॥

॥ ४८५ ॥ अङ्गेर्नलोपश्च ॥ ४—५२ ॥
देवानां पुरस्तात् अङ्गति अग्निः ॥

॥ ४८६ ॥ वहिश्चिश्चुगुलाहात्वरिभ्यो नित् ॥ ४—५३ ॥

वहति हविः वह्निः ॥ श्रयन्त्येनां श्रेणिः ॥ श्रूयते न तु दृश्यते
वस्त्रच्छन्नत्वात् श्रेणिः ॥ युवन्ति संगच्छन्तेऽत्र योनिः ॥ गैलानिः ॥
हानिः ॥ तूर्णिः ॥ नित् स्वार्थम् । क्षोश्च भोजः । क्षोणिः ॥
“शाशीडो ह्रस्वश्च” इति च । तनूकरोति सुखं शनिः ॥ शिनिः यादवः ॥

॥ ४८७ ॥ घृणिपृश्निपार्णिभूर्णिचूर्णि ॥ ४—५४ ॥

“घृ क्षरणदीप्त्योः” दीप्यते घृणिः ॥ पृच्छयते समूहगतः पृश्निः
अल्पतनुः ॥ पारयति कर्मसु पार्णिः ॥ भूर्णिः धरणिः ॥ चूर्णिः ग्रन्थः ॥

॥ ४८८ ॥ पृदृभ्यां विन् ॥ ४—५५ ॥

पर्विः शकटम् ॥ दर्विः प्राङ्निपातनात् विफलम् ॥

॥ ४८९ ॥ जृशृस्तृजागृभ्यः किन् ॥ ४—५६ ॥

“ऋत इत्” “हलि च” । जर्विः वृद्धः ॥ शीर्विः हिंस्रः ॥
स्तीर्विः रुचिरः ॥ “अविचिण्णलुङित्सु” इति गुणाभावः । जागृविः
विनिद्रः ॥

॥ ४९० ॥ दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ४—५७ ॥

दीदिविः स्वर्गः अन्नं च ॥

॥ ४९१ ॥ कृविघृष्विछविस्थविदिवि^३किकिदीवि ॥ ४—५८ ॥

कृविः तन्तुवायः ॥ घृष्विः वराहः । “वराहः सूकरो घृष्विः इति
पाठः” इति वृत्तौ ॥ छिनत्ति तिमिरं छविः ॥ स्थविः तुन्नवायः ॥
दिविः धर्मशीलः । दविरित्यन्ये ॥ किकि इत्युक्त्वा क्रीडति गच्छति वा
किकिदीविः पक्षी ॥ अटविः शिविश्च भोजोक्तौ ॥

१. G omits ग्लानिः.

३. G omits -दिवि-

२. G -चूर्णिभूर्णि.

४. G omits वा.

॥ ४९२ ॥ पातेर्डतिः ॥ ४—५९ ॥
पतिः ॥

॥ ४९३ ॥ शकेः ऋतिन् ॥ ४—६० ॥
इनावितौ । शक्रोत्पन्नेन देहः शकृत् ॥ “यजेः कश्च ” इति भोजः ।
यकृत् मांसभेदः ॥

॥ ४९४ ॥ अमेरतिः ॥ ४—६१ ॥
अमतिः मार्गः ॥ योः कित् भोजोक्तः । यौति पुंसा युवतिः स्त्रीमात्रम् ॥
॥ ४९५ ॥ वहिवस्यतिभ्यश्चित् ॥ ४—६२ ॥
बहतिः गौः ॥ वसतिः ॥ अरतिः क्रोधः ॥ खलेश्च भोजः । खलतिः
गतकेशः ॥

॥ ४९६ ॥ अञ्चेः को वा ॥ ४—६३ ॥
अङ्कतिः वायुः ॥ अञ्चतिः अग्निः ॥

॥ ४९७ ॥ हन्तेरं ह च ॥ ४—६४ ॥
अंहतिः मृगः ॥ “ वृजो व्रत च ” इति भोजः । आवृणोति भुवं व्रततिः
रुता ॥

॥ ४९८ ॥ रमेर्नित् ॥ ४—६५ ॥
रमतिः स्वर्गः ॥

॥ ४९९ ॥ सूङः क्रिः ॥ ४—६६ ॥
सूते वाचः सूरिः ॥

॥ ५०० ॥ अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् ॥ ४—६७ ॥

अदन्ति मृगादयोऽत्रेति अद्रिः ॥ शद्रिः हस्ती ॥ भूरिः ॥ शुभिः
ब्रह्मा ॥

॥ ५०१ ॥ वङ्क्रयादयश्च ॥ ४—६८ ॥

“वकि कौटिल्ये” वङ्क्रिः पार्श्वस्थि ॥ अङ्घ्रि गच्छति अङ्घ्रिः ॥
अभिः खननशङ्कुः ॥ विश्रिः मृत्युः ॥ कुद्रिः समुद्रः ॥

॥ ५०२ ॥ राशदिभ्यां त्रिप् ॥ ४—६९ ॥

राति सुखं भयं वा रात्रिः ॥ शत्रिः गजः ॥

॥ ५०३ ॥ अदेस्त्रिन् ॥ ४—७० ॥

फलाद्यत्तीति अत्रिः ॥

॥ ५०४ ॥ पतेरत्रिन् ॥ ४—७१ ॥

पतत्रिः पक्षी ॥

॥ ५०५ ॥ मृकणिभ्यामीचिः ॥ ४—७२ ॥

तापान्त्रियन्तेऽत्र मरीचिः ॥ कणीचिः लता ॥ अविदधिभ्यां च
भोजः । अवीचिः नरकभेदः ॥ दधीचिः ऋषिः ॥

॥ ५०६ ॥ वेजो डिच्च ॥ ४—७३ ॥

तन्तुवानवत् सन्ततो भवति वीचिः ॥

॥ ५०७ ॥ श्वयतेश्वित् ॥ ४—७४ ॥

श्वयीचिः चन्द्रः ॥

॥ ५०८ ॥ ऋहनिभ्यामूषन् ॥ ४—७५ ॥

अरुषः व्रणः ॥ हनुषः राक्षसः ॥

॥ ५०९ ॥ पुरः कुषन् ॥ ४—७६ ॥

पृधातोः कुषन् । “उदोष्ठ्यपूर्वस्य” देहं विश्वं वा पृणाति पालयति
पूरयति पूरुषः ॥

॥ ५१० ॥ विदिपुरोश्च ॥ ४—७७ ॥

विदुषः विद्वान् ॥ पुरुषः ॥

॥ ५११ ॥ पृकलिभ्यामुषन् ॥ ४—७८ ॥

प्रीतौ वैपरीत्यात् पुरुषम् ॥ कल्यते बध्यते पङ्क्तिः कलुषम् ॥ कल्पि-
हपिभ्यां च भोजः । कल्पुषः क्रियानुगुणः ॥ हपुषा ओषधिः ॥

॥ ५१२ ॥ नहिकलिहनिलसिभ्य उषच् ॥ ४—७९ ॥

नहुषः ॥ कलुषहनुषौ स्वरान्तरार्थमुक्तौ ॥ लमुषः लसन् ॥

॥ ५१३ ॥ पीयेरुषन् ॥ ४—८० ॥

पीयतिः सौत्रः पानार्थः । पीयूषम् ॥

॥ ५१४ ॥ मूज्योर्लोपश्च ॥ ४—८१ ॥

अनयोरुषन् अन्त्यलोपश्च । मूषा लोहद्रोणपात्रम् ॥ जूषः पेय-
विशेषः ॥

॥ ५१५ ॥ मस्जेर्नु च ॥ ४—८२ ॥

स्यात् । पूर्वं नुमि कृते सस्य जश्त्वचुत्वे । “शरो शरि” ।
मज्जन्त्यन्तर्भवन्त्यत्र वस्तूनि मज्जूषा ॥

॥ ५१६ ॥ अङ्गूषः ॥ ४—८३ ॥

१. G omits पुरुषः.

३. G पीयतेरुषं.

२. G स्वरार्थं.

४. G द्रोहण.

एष बाणार्थः गजार्थश्च । जृपृकृट्निगण्डिभ्योऽपि ऊषन् भोजक्तः ।
 जरूषः सूर्यः ॥ परूषः वृक्षः ॥ करूषं जनपदः ॥ हनूषः राक्षसः ॥ गण्डूषः ॥
 “यूषशूषार्कलूषकारूषकोरदूषाटरूषशैलूषादयः” इति च । यूषः पेयभेदः ॥
 शूषः बलम् ॥ अर्कलूषः ऋषिः ॥ कारूषः जनपदः ॥ कोरदूषः आटरूषश्च
 उद्भिद्भेदौ । आद्युक्तेः प्रत्यूषादि ॥

॥ ५१७ ॥ अर्तेररुः ॥ ४—८४ ॥

अरुः दैत्यः ॥

॥ ५१८ ॥ कुटः कित् ॥ ४—८५ ॥

कुटरुः पक्षिभेदः ।

कुटेर्ङित्वेन सिद्धेऽपि यदयं किद्ग्रहः कृतः ।

तेन कोटरकोटीराग्रुणादौ ज्ञापितो गुणः ॥

॥ ५१९ ॥ शकादिभ्योऽटच् ॥ ४—८६ ॥

अत्र भोजः—“कृसृवृकल्मिशकिकङ्किकर्किकमक्यविभ्योऽटच्” करटः
 काकः ॥ सरटः कृकलासः ॥ वरटा हंसी ॥ कल्मटः क्षुद्रपत्तनम् ॥
 शक्तोत्यनेन गन्तुं शकटः ॥ [कङ्कटः] ॥ कर्कटः ॥ मर्कटः ॥ अवत्यस्मात् पत-
 नमिया इति अवटम् ॥ “कीकटकपटकर्पटादयः” कीकटः मगधदेशः ॥
 कम्पतेऽनेन परधीः कपटम् ॥ कर्पटं वल्लम् ॥ आद्युक्तेः पर्पटः भक्ष्यभेदः ।
 देवटः शिल्पिभेदः । मर्कटैः वानरः इति ॥

॥ ५२० ॥ अर्तिशृभ्यामुटच् ॥ ४—८७ ॥

अरटुः शरटुश्च हिंस्रः ॥ अवेश्च भोजः । अवटुः कण्ठस्य पश्चाद्भागः ॥

१. G omits जनपदः.
 GD करूषः नृपः.

२. P and GD कमटः.

॥ ५२१ ॥ कृकलिकैटिकडिभ्योऽम्बच् ॥ ४—८८ ॥

संकीर्यते कर्मन्वः संमिश्रम् ॥ “कल किल क्षेपे” क्षिप्यते कलम्बः
शरः ॥ कटम्बः वृक्षः ॥ कडम्बः धान्यभेदः ॥

॥ ५२२ ॥ कैदेर्णिच् पक्षिणि ॥ ४—८९ ॥

कच्यते पीड्यते ^३वर्षेण अवर्षेण^४ च कादम्बः हंसः ॥ कदम्बः वृक्षः ।
संघर्षेण पीड्यत इति समूहोऽपि^५ ॥

॥ ५२३ ॥ कर्दिकल्योरमः ॥ ४—९० ॥

पादक्षेपे कुत्सितशब्दं करोति कर्दमः ॥ क्षिप्यते भूमौ कलमः ॥
सर्तेश्च भोजः । सरमा शुनी ॥

॥ ५२४ ॥ कुणिपुल्योः किन्दच् ॥ ४—९१ ॥

कुणिन्दः वृषलः ॥ “पुल महत्त्वे” स्थूलो भवति पुलिन्दः किरातः ॥
अलिकलिभ्यां च भोजः । भूष्यते पुष्पाद्यैः अलिन्दः ॥ ध्वनन्ति मृगादयोऽत्र
कलिन्दः गिरिः ॥

॥ ५२५ ॥ कुवश्च ॥ ४—९२ ॥

कुविन्दः तन्तुवायः ॥

॥ ५२६ ॥ नौ सज्जेर्धथिन् ॥ ४—९३ ॥

धित्वात् “चोः^६ कुः” । निषङ्गथिः धनुर्धरः ॥

१. A and G -कडिकटि.-

२. GD कदेर्णिद्वा.

३. G अपकर्षेण.

४. G space is left out for
writing this word.

५. G समूहश्च.

६. G कलिकर्षोः.

GD कर्दिकलोः.

७. GD -पूलोः.

८. GD “चजोः कुः”.

॥ ५२७ ॥ उद्यर्तेः चित् ॥ ४—९४ ॥

उदरथिः समुद्रः ॥

॥ ५२८ ॥ सतेर्णिणित् ॥ ४—९५ ॥

सारयति प्रेरयति अश्वादिकं सारथिः ॥

॥ ५२९ ॥ खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ॥ ४—९६ ॥

अत्र भोजः । “खर्जिखैलिकृपिवल्लिमयिमण्डिभ्य ऊरः” खर्जूरः तरुः ॥
खल्लरः खुरलीस्थानम्^१ । गौरादित्वात् खल्लरी ॥ कल्पते शक्नोति सुरभीकर्तुं
कर्पूरः । बाहुलकात् कृपो रोलाभावः ॥ वैल्लरं मांसम् ॥ मयते गच्छति वने
मयूरः ॥ मण्डूरः कल्कभेदः ॥ “तल्लिमलिशलिभ्यो णित्” ताल्लरः जलावर्तः ॥
धार्यते श्रीकामैः माल्लरः बिल्वः ॥ गच्छति शाल्लरः भेकः ॥ “विडूरसिन्दूर-
पत्तूरधुस्तूरधुत्तूरादयः” । स्यन्दनं कृत्वा निर्मितत्वात् सिन्दूरम् ॥ पत्तूरं गन्ध-
द्रव्यम् ॥ अन्त्यौ उन्मत्तकाख्ये ॥ आद्युक्तेः कस्तूरी । मूर्जारः सुवर्णशोधकः ॥
“मसेल्लरम्” मसूरः धान्यभेदः ॥ “कृञश्चुट् च” ॥ लघूपधगुणः ।
कच्चूरः ओषधिः इति ॥ पिञ्जादिस्तु पिञ्जुलः हस्तिबन्धनपाशः ॥
पल्लं बदरविकारः ॥ “मव बन्धने” मवल्लः हस्ती ॥ कुकूलदुकूलवल्लल-
लाङ्गूलादयश्च भोजोक्ताः । कौति^२ उष्णाद्रोदित्यनेन कुकूलः तुषाग्निः ॥
“दु गतौ” प्राप्यते धान्यैः दुकूलम् ॥ वैल्ललः तरुः ॥ लङ्गति चलति
लाङ्गूलम् ॥

१. G -पटि-

२. G खुरलस्थानङ्.

३. GD adds here the comm-
entary on sūtras 464-502.

४. G मन्जूरः.

५. GD कर्पूरः.

६. G -बाधः.

७. G कृष्टात्.

८. G omits दु.....धान्यैः.

९. P बल्ललः.

॥ ५३० ॥ शृणातेर्दुक् दीर्घश्च ॥ ४—९७ ॥

ऊलच स्यात् । गुणे कृते दीर्घः । हिनस्ति शार्दूलः ॥

॥ ५३१ ॥ तमेर्बुक् दीर्घश्च ॥ ४—९८ ॥

ताम्यते काङ्क्ष्यते ताम्बूलम् ॥

॥ ५३२ ॥ कुवश्चट् दीर्घश्च ॥ ४—९९ ॥

कूचः हस्ती । टित्वात् कूची प्रमदा ॥

॥ ५३३ ॥ समीणः ॥ ४—१०० ॥

चट् दीर्घश्च । समीचः चन्द्रः ॥

॥ ५३४ ॥ सिवेष्टेरू च ॥ ४—१०१ ॥

टित्वात् सूची ॥ सूचयते: “अच इः” इति सूचिरपि । “कृजश्च”
इति भोजः । कृजः चट् स्यात्, टेरूत्वं च रषरत्वात् । कूर्चम् श्मश्रु ।
टित्वात् कूर्ची^१ ॥

॥ ५३५ ॥ शमेर्बुन् ॥ ४—१०२ ॥

शमयत्यरीन् शम्बः वज्रः ॥ नितमेश्व भोजः । नितरां काम्यते नितम्बः
रत्या ग्लायति वा ॥

॥ ५३६ ॥ उल्वादयश्च ॥ ४—१०३ ॥

अत्र भोजः ॥ “अलशलोरेत उच्च” उल्बं गर्भवेष्टनम् ॥ शुल्बं ताम्रम्
रज्जुश्च ॥ “अमर्णिद्वा” । गम्यते बालैः अम्बा । आम्बः अपहवः ॥ “निम्ब-
बिम्बडिम्बहिडिम्बसाम्बादयश्च” डिम्बः व्यसनम् । आयुक्तेः कुशाम्बः नृपः
इति ॥

१. GD adds च.

२. G तृडश्च.

३. G कूर्चिः.

॥ ५३७ ॥ स्थः स्तीऽम्बजबकौ ॥ ४—१०४ ॥

स्थाधातोः स्त इत्यादेशः, अम्बच् अम्बकच् इति प्रत्ययौ च स्तः ।

स्तम्बः स्तबकः ॥

॥ ५३८ ॥ हसृभ्यां क्वनिप् ॥ ४—१०५ ॥

हृत्वा मत्स्यहन्ता ॥ सृत्वा भीरुः । स्त्रियां हृत्वरी सृत्वरी ॥

॥ ५३९ ॥ सृजेरश्च ॥ ४—१०६ ॥

सृज्या ब्रह्मा पटश्च ॥

॥ ५४० ॥ शाशपिभ्यां ददनौ ॥ ४—१०७ ॥

आतपेन तनूक्रियते शादः पङ्कः तृणं च ॥ [शब्दैः ॥]

॥ ५४१ ॥ अब्दादयश्च ॥ ४—१०८ ॥

आप्नोति भावान् इति अब्दः क्त्सरः ॥ अल भोजः । “गुवः कित्”
गुदम् ॥ “वृत्सुकुम्भो नुं च” आवृणोति वृन्दम् ॥ वर्धते तुन्दम् उदरम् ॥
सुन्दः असुरः ॥ कुवन्त्यत भृङ्गाः कुन्दः इति ॥

॥ ५४२ ॥ वलिमलितनिभ्यः कयन् ॥ ४—१०९ ॥

वलति संवृणोति प्रकोष्ठं वलयः ॥ धारयति चन्दनादीन् मलयः ॥
तनोति कुलं तनयः ॥

॥ ५४३ ॥ वृहोः षुदुको च ॥ ४—११० ॥

वृषयः श्रेष्ठः ॥ लीयते विषयैः हृदयम् ॥ “किसलयगेयगवयमुकय-

१. G omits सृत्वरी.

word within brackets.

२. GD सृज्या.

३. GD omits कयन्.

३. G, GD, A and P omit the

५. G -गवयगय-

केकयादयः” इति भोजः । कसति उद्धच्छति विकसति वा किसलयम् ॥
गच्छति जानाति धर्मं गयः ऋषिः ॥ गम्यते गया ॥ गवयमुकयौ मृगभेदौ ।
केकति निवसत्यत्र केकयः जनपदः ॥

॥ ५४४ ॥ माघोरुरी च ॥ ४—१११ ॥

माघाभ्यां रुन्त्यस्य ईत्वं च । गुणः । मीयते सूर्येण न मीयते वा
मेरुः । मान्ति देवा अत्र वा ॥ पाति जले पेरुः नौः ॥

॥ ५४५ ॥ जज्वादयश्च ॥ ४—११२ ॥

जत्रुः शरीरावयवः ॥ गत्रुः गमनशीलः ॥ शेरुः स्वापशीलः ॥
शिमुः ॥ पूरुः ॥

॥ ५४६ ॥ रुशतिभ्यां क्रुन् ॥ ४—११३ ॥

रौति रुः ॥ शत्रुः । शतिः सौतः । शातयनीति शत्रुः इति जज्वादि-
तयापि सिद्धिः ॥

॥ ५४७ ॥ कुसेरुलोम्भोण्डोमेदेताः किच्च ॥ ४—११४ ॥

कुसेः ऊल उम्भ उण्ड उम ईद इत इत्येते कितः स्युः । संश्लिष्यति
व्रीह्याद्यत्र कुमूलम् ॥ संश्लिष्यति वस्त्रादिभिः कुसुम्भः ॥ कृसुण्डः ॥
संश्लिष्यति मालादौ कुसुमम् ॥ श्लिष्यति मूलधनेन कुसीदं वृद्धिः ॥ कुसितः
ऋषिः ॥

॥ ५४८ ॥ जनिदाच्युसृष्टमदिशमिनमिभृज्भ्य इत्वन्त्वन्-

क्रन्क्रिशक्लक्खठक्टगटचः ॥ ४—११५ ॥

जन्यादिभ्यः क्रमादित्वन्नादयः स्युः । जनित्वं लोकः ॥ दधातेस्त्वन्,

दात्वः यज्वा ॥ च्युधातोः क्तन्, द्विककारयोगात् कित्त्वम् । च्युक्तः^१ क्षीणपुण्यः ।
 च्योक्ता रात्रिः इति कचिद्वृत्तो । चोक्ता वा ॥ सृधातोः क्तिः । सृणिः
 इन्द्रः, पूर्वं तु अङ्कुश उक्तः ॥ वृडः शक् । वृशं शृङ्गिवेरम् ॥ मादेच्छक् ।
 मच्छः मत्स्यः ॥ शमेः खः । शाम्यत्यनेन पापं पावनत्वात् कङ्क्षः ॥ पुनः शमेरेव
 ठक् । शमेः अनुदात्तोपदेशत्वात् बाहुलकात् किति मलोपः । शठः ॥ नमेष्टक् ।
 अनुदात्तोपदेशत्वान्मलोपः । नमति सर्वान् नटः ॥ भृजोऽटच् । भ्रियते भरटः
 भृत्यः ॥

॥ ५४९ ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ ४—११६ ॥

इत्त्रादायोऽन्यधातुभ्योऽपि दृश्यन्ते । पाधातोः रित्वम्; “आहुणः”
 पेल्वैः मेषः ॥ णीजस्त्वन् । गुणः । नेत्वः ॥ “प्यायी” प्यात्वम् ब्राह्मणः ॥ गोत्वं
 यजमानः ॥ शगादिविस्तरस्तु भोजोक्तितो ग्राह्यः । “भृवम्यमिहृभ्यः शक्”
 भृशम् ॥ वंशः ॥ अंशः ॥ कृशः ॥ “गुगम्यमितुदिमदिभ्यः छक्” गवन्ते
 भृङ्गा अत्र गुच्छः ॥ कित्त्वात् “अनुदात्तोपदेश” इति नलोपः । गच्छः
 गतसंख्या ॥ अच्छः ॥ तुदति व्यथयति पर्याप्तत्वात् तुच्छः ॥ “पूङ्पीडोः
 ह्रस्वश्च” पुच्छः ॥ पिच्छं बर्हिः ॥ “कच्छगुलुच्छपिलिपिञ्छादयः” ।
 कप्यते जलेन कच्छः ॥ पिलिपिञ्छः राक्षसः ॥ आधुक्तेः पिञ्छः ॥ “शभि-
 मनिभ्यां खः” मङ्गः मागर्धः ॥ “निय ऊनक् च” । यण् । नस्यानु-
 स्वारपरमवर्णौ । न्यूङ्गः ॥ “पुवो नुं ह्रस्वश्च” ॥ पुङ्खः ॥ “अश्रोते-
 र्दित्” । डित्त्वात् सर्वलोपः । व्याप्तत्वात् खम् ॥ “मयेरूक् च” मयते
 सर्वत्र प्रसरति मयूखः ॥ “पीड्कुणिभ्यां ढगुक्तः” पीठम् ॥ कुण्ठः ॥ एते
 भोजोक्ताः ॥ टकि तु वनतितनत्योः कित्त्वान्नलोपः । प्रार्थ्यते छायाथिभिः

१. G च्यकुनुः.

४. G अपर्ययन्तत्वात्.

२. G वाकं.

५. P adds निगद्यः.

३. G वेतोमः.

६. G omits पुवो.....मयूखः.

वटः ॥ विस्तृतत्वात् तटः ॥ भोजस्तु “जुकिजनिपणिभ्यो दीर्घश्च” टच्
स्यात् । जूटः मौलिः ॥ कीटः ॥ जाण्टपाण्टौ पक्षिणौ ॥ “घण्टाजटासटादयः”
आद्युक्तेः छटा इति । अटज्विस्तरस्तु “शकादिभ्योऽटच्” इत्यत्रोक्तः ॥

॥ ५५० ॥ मूशक्यविभ्यः क्लृः ॥ ४—११७ ॥

बन्ध्यते भूमौ मूलम् ॥ शक्लः प्रियंवदः ॥ इदित्वात्रलोपाभावः । अम्बते
रोदिति क्रौर्यात् अम्बलः रसभेदः ॥ भोजस्त्वाह “स्याशक्यमिभ्यो लः” । स्यालैः ।
अम्लः इत्येतन्मते ॥ “भिल्लाच्छभल्लसौविदल्लादयः” । भिनत्ति मृगान् भिल्लः
शम्बरैः ॥ अच्छभल्लः कपिभेदः ॥ सूडो वृद्धिः । सुष्टु वेत्ति सौविदल्लः
कञ्चुकी । आद्युक्तेः भिनत्ति भल्लः इति ॥

॥ ५५१ ॥ सानसिर्षेर्णसिर्वर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेवल्वल-
पल्वलधिष्ण्यशल्यः ॥ ४—११८ ॥

सानसिः हिरण्यम् ॥ सर्णसिः जलम् ॥ वर्णसिः जलरुहः ॥ तण्डुलः ॥
अञ्च्यते अनेन गज इति अङ्कुशः ॥ चषालः यूपाङ्गम् ॥ इल्वलः असुरः ॥
पालयति मृगान् पल्वलम् ॥ शुल्वलः मुनिः भोजोक्तः ॥ धिष्ण्यं स्थानम् ॥
शल्यति गच्छति देहे शल्यम् ॥

॥ ५५२ ॥ माच्छाससिभ्यो यः ॥ ४—११९ ॥

न मीयते न ज्ञायते माया ॥ छिनत्त्यातपं छाया, छिनत्त्यन्धकारमिति

१. A omits स्यालः.

६. P omits - पल्वल.

२. GD शबरः.

७. GD पर्णसि.

३. GD मुञ्जो.

८. P तुल्वलः.

४. A -वर्णसिपर्णसि-

९. G omits न.

५. GD पर्णसि.

शोभापि ॥ “सस स्वमे” सेकाभावे स्वमिवास्वसं प्राप्नोतीति^१ सस्यम् ॥
गुणे “वान्तो यि” इत्यव् । “धौतोस्तन्निमित्तस्यैव” इत्यपसव्यम् ॥

॥ ५५३ ॥ जनेर्यक् ॥ ४—१२० ॥

जन् य “ये विभाषा” इत्यात्वं वा । स्वयं पुत्ररूपेण जायते
अस्यामिति जाया ॥

॥ ५५४ ॥ अघ्न्यादयश्च ॥ ४—१२१ ॥

न हन्तव्या इति अघ्न्या गौः ॥ अत्र भोजः । “कलिपलिकनि-
बन्धिभ्यश्च” यः स्यात् । क्षिपति^२ रोगान् कल्यः ॥ पल्यं कटकुसूलम्, करिणां
भोजनं वा ॥ कान्तिमत्वात् कन्या ॥ बध्नाति प्रतिहन्ति फलं वन्ध्यः ॥
“सञ्जैर्धश्च” सजतोऽस्यां रात्र्यहनी सन्ध्या । संपूर्वस्य ध्यायतेः आलोपः
इति वृत्तो । तत्र “हलो यमाम्” इति यलोपः । सम्यक् ध्यायन्त्यस्यामिति
सन्ध्या ॥ “जनिपुणिक्कृतिभ्यः क्यप्” ॥ जन्यं युद्धम् ॥ “पुण कर्मणि शुभे”
पुण्यम् ॥ कृन्तति^३ कृत्या पिशाचः ॥ “मैध्यविन्ध्यान्यहर्म्यर्वस्त्यागस्त्यपुलस्त्यापत्य-
सत्यकुड्यकुल्याहल्यादयः ।” विदधाति करोति भयं विन्ध्यः ॥ हरति चित्तं
हर्म्यम् ॥ “वसेरादिवत्वं तुट् च” इति नाथः । वस्त्यं गृहम् । वस्त्यमिति
स्वाम्याद्याः ॥ न पतन्त्यनेन अपत्यम् ॥ कोलति संस्त्यायति जलं मृत्तिका
चात्र कुल्या ॥ कुड्यम् ॥ आद्युक्तेः सद्यः अद्रिः । मर्त्यः इति ॥

१. G omits इति.

२. A, G and P omit G “वान्तो
यि” इति.

३. GD omits this sūtra.

४. P adds जहाति.

५. G वयच्.

६. A कृन्तन्ति.

७. G वन्ध्व.

८. G वन्ध्य-

P and GD पस्य-

॥ ५५६ ॥ स्नामदिपद्यतिशक्तिभ्यो वनिप् ॥ ४—१२३ ॥

इपावितौ । स्नावा स्नायुः ॥ मद्रा वृत्तः ॥ पद्मा पादः ॥ गच्छति
अर्वा अश्वः ॥ पूर्यते सिरामिः पर्व ॥ शक्ता तक्षकः ॥ स्त्रियाम् “वनो र च”
इति डीब्रौ । शक्करी च्छन्दः ॥

॥ ५५७ ॥ शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः कनिप् ॥ ४—१२४ ॥

शीवा अजगरः । बाहुलकात् इस्वेन शिवा क्रोष्टेति कचिद्वृत्तौ ॥
क्रुश्वा क्रोष्टा ॥ रुद्धा वृक्षः ॥ जित्वा शत्रुः ॥ क्षित्वा मृत्युः ॥ सृत्वा
कालः ॥ धृत्वा विष्णुः ॥ हृवृभ्यां च भोजः । हृत्वा रुद्रः ॥ वृत्वा आकाशः ॥
“सृजेः कश्च” इति च । सृक् ओष्ठप्रान्तः ॥

॥ ५५८ ॥ ध्याप्योः संप्रसारणं च ॥ ४—१२५ ॥

“हलः” इति दीर्घः । धीवा मनीषी ॥ पीवा स्थूलः ॥

॥ ५५९ ॥ अतेर्धश्च ॥ ४—१२६ ॥

अतन्त्यत्रेति अध्वा ॥

॥ ५६० ॥ प्र ईरसद्योस्तुट् च ॥ ४—१२७ ॥

प्रेर्त्वा सागरः ॥ प्रसत्वा धर्मः ॥

॥ ५६१ ॥ इन् सर्वधातुभ्यः ॥ ४—१२८ ॥

यतते मुक्त्यै यतिः ॥ यजिः यजमानः ॥ वन्दिः हठहता स्त्री ।
पुनर्डीपि^३ वन्दी ॥ “हल विलेखने” । हलिः महद्बलम् ॥ क्षिपन्त्यन्योऽन्यमत्रेति

१. G सत्वा.

३. G डीपि.

२. G शदो.

कलिः ॥ “ किल क्रीडने ” केलिः ॥ आव्रियते कुटिः ॥ व्रुटः प्यर्थवृत्तेः त्रोटिः
चञ्चुः ॥ कोटिः ॥ भूषयति मञ्जरीं अलिः ॥ वटिः गुलिका इत्यादि ॥

॥ ५६२ ॥ पचिपठिकाशिनन्दिभ्य इन् ॥ ४—१२९ ॥

सत्सूद्विषादित्वम् । पूर्वस्य प्रपञ्चोऽयम् । पचिः अभिः ॥ पठिः
विद्वान् ॥ प्रकाशते शिवोऽत्र काशी वाराणसी ॥ नन्दिः वृषः ॥

॥ ५६३ ॥ हपिशिरुहिवृतिविदिकीर्तिभ्यश्च ॥ ४—१३० ॥

हरति पापं मृगान् वा हरिः ॥ पेशिः मांसभेदः ॥ रोहिः^१ वृक्षभेदः ॥
वृत्यते हस्तेन वर्तिः दशा ॥ वेदिः ॥ कीर्तिः ॥

॥ ५६४ ॥ इगुपधात् कित् ॥ ४—१३१ ॥

इन् कित् स्यात् । शुचिः ॥ “ ऋष गतौ ” जानाति ऋषिः ॥
‘ वौरञ्चेनु च ’ इति भोजः । विरिङ्क्ते सूते लोकान् विरिञ्चिः ब्रह्मा ॥

॥ ५६५ ॥ भ्रमेः संप्रसारणं च ॥ ४—१३२ ॥

भूमिः चलनम् ॥

॥ ५६६ ॥ क्रमितमिनमिस्तंभामत इच्च ॥ ४—१३३ ॥

इन् किच्च स्यात् । क्रामति क्रिमिः ॥ ताम्यन्यनेनान्ये तिमिः ॥
निमिः नृपः ॥ किच्चात्रलोपः । स्तिभिः केतकादिसूचिः ॥

॥ ५६७ ॥ मनेरुच्च ॥ ४—१३४ ॥

जानाति मुनिः ॥

॥ ५६८ ॥ वलेर्वल्लि चाहिरण्ये ॥ ४—१३५ ॥

वलेरिन् कित् स्यात् , अहिरण्ये वल्ल्यादेशश्च । वल्लिः लता ॥ वलिः
हिरण्यम् ॥ अहिरण्य इत्युपलक्षणम् । तेन ज्ञानवादावपि वलिः वल्लिश्च ॥

॥ ५६९ ॥ वसिवपियजिराजिध्रजिध्वजिसदिहानिकमि-
पाशिवदिवृङ्भ्य इञ् ॥ ४—१३६ ॥

वसन्त्यनेन तक्षका वासिः तक्षणसाधनम् ॥ उप्यते जलमस्मिन् वापिः
सरः ॥ यजिः यजमानः ॥ एकरूपत्वात् राजते राजिः ॥ ^२ध्राजिः पद्धतिः ॥
ध्वाजिः पताका ॥ सीदत्यास्तेऽश्वे सादिः अश्वारोहः ॥ जित्त्वात् तत्त्वघत्वे ।
वातिः अस्त्रभेदः ॥ कामिः कामुकः ^३ ॥ पाशिः झिल्लिका ॥ वादिः वक्ता ॥
त्रियते सर्वैः वारि जलम् ॥ श्रुवमिफलिसंपतिभ्यश्च भोजः । शृणात्यन्योऽन्यं
शारिः द्यूतोपकरणम् ॥ वामिः स्त्री ॥ फालिः दलम् ॥ संपातिः पक्षी ॥

॥ ५७० ॥ नहो भ च ॥ ४—१३७ ॥

नहन्तेऽत्र सिरामुखानि नाभिः ॥

॥ ५७१ ॥ कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि ॥ ४—१३८ ॥

कार्षिः शशी समुद्रश्च ॥

॥ ५७२ ॥ श्रः शकुनौ ॥ ४—१३९ ॥

शारिः शुकी । द्यूते तु शारिर्भोजोक्तः ॥

॥ ५७३ ॥ कृञ उदीचाम् ॥ ४—१४० ॥

१. G omits-ध्रजिध्वजि-

३. A कामुकिः.

२. G omits ध्राजिः पद्धतिः.

कारिः तक्षादिः । प्राचां मते तु “अच इः” इति वक्ष्यमाण इः ।
करिः विष्णुः ॥

॥ ५७४ ॥ जनिघसिभ्यामिण् ॥ ४—१४१ ॥

“जनिवध्योश्च” इति वृद्धयभावात् जनिः वधूः । इह णित्सुयो-
जनसामर्थ्यात् वृद्ध्या जानिः इति केचित् । घासिः भक्ष्यम् ॥ अलिशलिपलि-
तलिजम्यणिभ्यश्च भोजः । अलति भूषयति आलिः सखी, जलं वारयतीति
सेतुश्च, तत्तुल्यत्वात् पङ्क्तिश्च ॥ शल्यते प्राप्यतेऽन्वार्थिभिः शालिः ॥ पाल्यते
गम्यते बहुभिः पालिः समूहः ॥ तलति प्रतितिष्ठति वक्षसि^१ तालिः आभरणम् ॥
जमति भुङ्क्ते भ्रातुः स्वं जामिः स्वसा ॥ अणति ध्वनति निखननकाले आणिः
कीलः ॥

॥ ५७५ ॥ अज्यतिभ्यां च ॥ ४—१४२ ॥

इण् स्यात् । गच्छन्त्यत्र योद्धारः, मिथः “क्षिपन्ति वा आजिः ॥
आतिः पक्षी ॥

॥ ५७६ ॥ पादे च ॥ ४—१४३ ॥

आभ्यां पादे चोपपदे इण् । “पादस्य पत्” इति पद्मावः । पदाजिः
पदातिश्च तुल्यार्थौ ॥

॥ ५७७ ॥ अशिपणाय्योरुड्लुकौ ॥ ४—१४४ ॥

आभ्यामिण् । अशेरुडागमः । पणायोरायस्य लुक् च स्यात् । वृद्धिः ।
समूहिषु व्यासत्वात् राशिः ॥ व्यवहरन्त्यनेन पाणिः ॥

१. G वक्ष्यते.

४. P अज.

२. G चालिः.

५. G क्षिपन्ति चञ्च्रीः.

३. G omits वक्षसि.

६. G omits वृद्धिः.....इण् स्यात्.

in the commentary on 579.

॥ ५७८ ॥ वेजो डित् ॥ ४—१४५ ॥

वेजो गतिवृत्त्या विः पक्षी ॥

॥ ५७९ ॥ प्रे हरतेः कूपे ॥ ४—१४६ ॥

डित्, इण् स्यात् । प्रहियते जलमस्मात् प्रहिः ॥

॥ ५८० ॥ नौ^१ व्यो यलोपः पूर्वपदस्य च दीर्घः ॥ ४—१४७ ॥

डित्, इण् च स्यात् । नितरां वीयते बध्यते नीविः । संत्रियेत इति निधिश्च ॥

॥ ५८१ ॥ समाने ख्यः स चोदात्तः ॥ ४—१४८ ॥

समान उपपदे ख्याधातोः डित् इण् यलोपश्च स्यात् । पूर्वपदस्य चोदात्तः सादेशः । समानं ख्यानं प्रतिभानमस्मिन् सखा । समानं ख्याति वदति वा ॥

॥ ५८२ ॥ आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च ॥ ४—१४९ ॥

पूर्वपदस्य ङो ह्रस्वः । डित्त्वाट्टिलोपः । अश्रिः ॥ आहन्ति अहिः ॥

॥ ५८३ ॥ अच इः ॥ ४—१५० ॥

अजन्तादिः स्यात् । “रु” ख्यते स्तूयते रविः ॥ कवयति ग्रन्थाति कविः ॥ पुनाति युद्धवधात् पविः वज्रम् ॥ तरिः नौः ॥

॥ ५८४ ॥ खनिकष्यज्यसिपुसिध्वनिसनिग्रन्थि-
चरिभ्यश्च ॥ ४—१५१ ॥

खनिः आकरः ॥ कपिः खनित्रम् ॥ अञ्जिः आगन्तुः ॥ अस्यत
इति असिः ॥ वसिः वसिता ॥ ध्वनिः ॥ सनिः याच्या ॥ ग्रन्थिः ॥
चैरिः दवाग्निः ॥ मणेश्च भोजः । शब्दयते स्तूयते जनैः इति मणिः ।
मणतीति घण्टापि ॥ रविकविपविखनिध्वनिग्रन्थिमणय इण्प्रत्ययान्ता
इत्येके ॥

॥ ५८५ ॥ उमे द्विः ॥ ४—१५२ ॥

उमेरिप्रत्ययो द्वादेशश्च । इकार इत्यर्थः । द्विशब्दः । “उमे च द्वित्रौ”
इति भोजः । तेन त्रिशब्दः ॥

॥ ५८६ ॥ वृतेरछन्दसि ॥ ४—१५३ ॥

वर्तिः इत्यन्तोदात्तम् । गृहनाम ॥

॥ ५८७ ॥ भुजेः कित् ॥ ४—१५४ ॥

भुजिः भोक्ता ॥

॥ ५८८ ॥ कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्च ॥ ४—१५५ ॥

“ऋत इत्” विक्षिपति भुवनं किरिः सूकरः ॥ गिरत्यावृणोति गमनं
गिरिः ॥ शिरिः हिंसः ॥ “उदोष्ठ्यपूर्वस्य” पूर्यते जनैः पाल्यते वा पुरिः
नगरी ॥ कुटिः गृहम् ॥ भिदिः वज्रम् ॥ छिदिः छेत्ता ॥

॥ ५८९ ॥ कुण्ठिकम्प्योः नलोपश्च ॥ ४—१५६ ॥

कुठिः पर्वतः ॥ कम्पते सर्वत्र चरति कपिः ॥ “तरतेः संपत्तुक्चा-

१. G परिः दुधिविभिः.

३. G भुवं.

२. G जनैः स्तूयते.

GD omits विक्षिपति भुवनं

भ्यासस्य” इति भोजः । कित्वात् “ऋत इत्” तिर ई । तृशब्दस्य द्वित्वमु-
रदत्वं च । संपदित्वं किं तृन् इ तुक् । तरति लङ्घयति तरून् तित्तिरिः पक्षी ॥

॥ ५९० ॥ मनिन् ॥ ४—१५७ ॥

सर्वधातोः मनिन् स्यात् । शृणाति दुःखं शर्म ॥ आवृणोत्यङ्गं वैर्म ॥
वर्ततेऽस्मिन् वर्त्मा ॥ श्लिष्यति देहे ^१श्लेष्मा ॥ भस्म ॥ कैर्म ॥ जन्म ॥ चैर्म ।
“कर्मणां चिनुते शुभम्” इति प्रयोगात् कर्मा पुंस्यपि इति टीकासर्वस्वे ॥
प्रीणाति प्रेम ॥ छादनसाधनं छद्म । छादेर्णिलोपः । “इस्मन्त्र” इति
ह्रस्वः ॥

॥ ५९१ ॥ ^२बृहेर्नोऽच्च ॥ ४—१५८ ॥

अमि यण् । बृंहति व्याप्नोति ब्रह्म ।

॥ ५९२ ॥ उषिकुषिसृपिभ्यः कित् ॥ ४—१५९ ॥

उषति दहति उष्मा ॥ कुष्मा जरायुः ॥ सृष्मा गन्ता ॥

॥ ५९३ ॥ अशिशकिभ्यां छन्दसि ॥ ४—१६० ॥

व्याप्नोति सुखमिति अश्मा । लोकेऽपि ॥ शक्मा शक्तः ॥

॥ ५९४ ॥ भृसृहृष्टसूभ्य ^३ईमनिच् ॥ ४—१६१ ॥

भरीमा स्वामी ॥ सरीमा कालः ॥ हरीमा वायुः ॥ धरीमा रूपम् ॥
स्तररीमा स्तरणम् ॥ सवीमा प्रसवः ॥

१. G वर्त्म.

२. P चर्म.

३. P omits चर्म but adds कर्मा.

४. A and P बृहेरञ्जलोपश्च.

५. P-सूभ्यः ईमनिच्.

॥ ५९५ ॥ जनिहभ्यामिमनिन् ॥ ४—१६२ ॥

जनिमा जन्म ॥ हरिमा मृत्युः ॥

॥ ५९६ ॥ वेजः सर्वत्र ॥ ४—१६३ ॥

लोके वेदेऽपि वेज इमनिन् स्यात्^१ । आत्वम्, गुणः । वेमा
वानदण्डः ॥

॥ ५९७ ॥ नामन् सोमन् सामन् होमन् हेमन् रोमन् लोमन्
व्योमन् विधर्मन् ध्यामन् पाप्मन् ॥ ४—१६४ ॥

एते मनिन्ताः । नीयते आनीयतेऽनेन नाम ॥ सोमा ॥ साम ॥
होमा अग्निः ॥ “ हि गतौ वृद्धौ च ” । हेम ॥ रुहेर्हिलोपः । रोहति रोम ॥
ल्यते लोम ॥ व्ययते संवृणोति लोकं व्योम, अवकाशदानात् विशेषेणावति वा ॥
विधर्मा वायुः ॥ ध्याम प्रहरणम् ॥ पाप्म ॥ क्लोमन् ललामन् यक्ष्मन् पक्ष्मन्
वैष्मन्ति च भोजोक्ताः । क्लोमा^२ शरीरान्तरवयवः ॥ ललति विलसति ललाम
भूषणम् ॥ वर्धते वर्ष्म ॥ नाथोक्तास्तु—तोक्मा अङ्कुरः । शुष्मा अग्निः ।
रुक्म स्वर्णम् ॥

॥ ५९८ ॥ मिथुने मनिन् ॥ ४—१६५ ॥

*मैथुने द्योत्ये मनिन् स्यात् । श्रुधातोः सुशर्मा मैथुनेच्छावती स्त्री ।
स्त्रीपुंसलिङ्गयोः । “ सर्वधातोः मनिन् स्यात् ” इत्यन्ये । तत्राद्यपक्षे
सुशर्ममात्रार्थत्वे सामान्योक्त्यनुपपत्तिः । उत्तरत्र सर्वधातोः मनिनुक्त्यैव सिद्धेः
वैयर्थ्यम् । स्वराथोऽनुबन्धान्तरपाठस्तु न दृष्टः ॥

१. G omits स्यात् .

२. G वर्मन्.

३. G शरीरावयवः.

४. G omits मैथुने.....सर्वधातो-
मनिन्.

॥ ५९९ ॥ सातिभ्यां मनिन्मनिणौ ॥ ४—१६६ ॥

मनिनो ङित्वात् “घुमास्था” इति सौधातोः ईत्वम् । अन्तं करोतीति सीमा ॥ णित्वात् वृद्धिः । सातत्येन व्याप्नोति आत्मा ॥

॥ ६०० ॥ घृन् ॥ ४—१६७ ॥

सर्वधातोः घृन् स्यात् । पितृत्यनेन पाति संग्राह्यवस्तूनि वा पात्रम् । षित्वात् पात्री ॥ छादेः “तितुत्र” इतीडभावः । णिलोपः । “इस्मन्त्रन्” इति ह्रस्वः । छत्रम् ॥ राजेः ब्रश्चादिषः । राष्ट्रम् ॥

॥ ६०१ ॥ अस्जिगमिनमिहनिविष्यशां वृद्धिश्च ॥ ४—१६८ ॥

अस्जेः “स्कोः” इति सलोपः । ब्रश्चादिषः । भृज्यतेऽत्र भ्राष्ट्रः अम्बरीषः ॥ गान्त्रं मर्म ॥ नान्त्रं शिरः ॥ हान्त्रं रक्षः ॥ वैष्ट्रः विष्णुः ॥ आष्ट्रं आकाशम् ॥ नशेऽश्च भोजः । “छशां षः” । बाहुलकात् “मस्जिनशोः” इति नुमभावः । नाष्ट्रः राक्षसः ॥

॥ ६०२ ॥ दिवे द्यु च ॥ ४—१६९ ॥

वृद्धिश्च स्यात् । द्यौत्रं स्वर्गः ॥

॥ ६०३ ॥ उषिखनिभ्यां कित् ॥ ४—१७० ॥

ष्टुत्वम् । उष्यते आतपैः उष्ट्रः ॥ “जनसनखनाम्” इति झलि आत्वम् । खात्रम् सनित्रम् ॥

॥ ६०४ ॥ सिविमुचोष्टेरु च ॥ ४—१७१ ॥

सीव्यत्यनेन सूत्रम् ॥ मुच्यते सूत्रम् ॥

१. G omits सा.....व्याप्नोति.

२. G -मुच्योः.

३. G द्युच.

॥ ६०५ ॥ हुयामाश्रुवसिभसिभ्यस्त्रन् ॥ ४—१७२ ॥

होत्रम् आहुतिः ॥ षित्त्वाभावात् टाप् ॥ यात्रा ॥ मात्रा ॥ श्रोत्रम् ॥
वस्त्रम् ॥ भस्त्रम् ॥ लुपेश्च भोजः । लोप्त्रं मुषितद्रव्यम् ॥

॥ ६०६ ॥ गमेरा च ॥ ४—१७३ ॥

अन्त्यस्यात्वम् । गच्छति गात्रम् ॥

॥ ६०७ ॥ अमिचिमिदिशंसिभ्यः कित् ॥ ४—१७४ ॥

कित्वात् “अनुनासिकस्य किञ्चलोः” इति दीर्घः । व्याप्नोत्युदरं
आन्त्रम् । किचिद्वृत्तौ अन्त्रमित्यदीर्घमुक्तम् । “कुक्ष्यन्त्रनाड्यः” इति
श्रीभागवते मधीकोशेषु पाठश्च ॥ चीयते व्याप्यते भित्त्यादौ चित्रम् ॥ मेघति
स्निहति मित्रम् ॥ कित्त्वान्नलोपः । शस्त्रम् स्तुतिभेदः ॥

॥ ६०८ ॥ पुत्रो ह्रस्वश्च ॥ ४—१७५ ॥

पुनाति ऋणापाकरणात् पुत्रः ॥

॥ ६०९ ॥ स्त्री ॥ ४—१७६ ॥

एष स्त्यायतेः ड्रूप्रत्ययान्तो निपात्यते । ङित्त्वाङ्लोपः । “लोपो
व्योः” इति यलोपः । स्त्री । टित्त्वात् ङीप् । “स्त्री । संस्त्याने स्त्यायतेः ड्रू”
इति भाष्यपाठः । संस्त्यान इति गर्भस्यास्यां संघातीभावे गभ्यमान इत्यर्थः ॥

॥ ६१० ॥ गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदि-

भ्यस्त्रः ॥ ४—१७७ ॥

नायं नित् । “गुह् शब्दे” आख्यायते गोत्रम् ॥ धर्त्रं गृहम् ॥
वियति गच्छन्त्यनेन प्रेरिताः वेत्रम् ॥ पक्त्रः गार्हपत्याग्निः ॥ वक्त्यनेन

वक्त्रम् ॥ यम्यते बध्यतेऽनेन यन्त्रम् ॥ सीदन्त्युपविशन्त्यत्रै जनाः सत्रम् ॥
क्षदिः सौत्रः । क्षत्रम् ॥ वृमनितनिक्षिभ्यश्च भोजः । वृत्तं चर्म ॥ ध्यायते
मन्त्रम् ॥ विस्तीर्यते तन्त्रम् ॥ निवसन्त्यत क्षेत्रम् ॥

॥ ६११ ॥ दादिभ्यः छन्दसि ॥ ४—१७८ ॥

दात्रम् ॥ योत्रम् ॥ पोत्रम् ॥

॥ ६१२ ॥ भूवदिगृभ्यो णित्रन् ॥ ४—१७९ ॥

भावित्रम् लैलोक्यम् ॥ वदति ध्वनति वादित्रम् ॥ गारित्रः आचार्यः ॥

॥ ६१३ ॥ चरेवृत्ते ह्रस्वश्च वा ॥ ४—१८० ॥

चरित्रम् ॥ चारित्रम् ॥

॥ ६१४ ॥ अशिन्नादिभ्य इत्रोत्रौ ॥ ४—१८१ ॥

अश्यादिभ्य इत्रः, तृप्रभृतिभ्यः उत्रश्च स्यात् । अशित्रम् अन्नपानम् ॥
कटिन्नं श्रोणिः ॥ बन्धिन्नः कर्मैः ॥ भ्रियते भरित्रम् शूल्यमांसम् ॥ वहित्रं
वाहनम् ॥ उत्तः । तरुत्रः ॥ करुत्रम् अभिप्रेतम् ॥

॥ ६१५ ॥ अमेर्द्विषति चित् ॥ ४—१८२ ॥

इत्तः स्यात् । रुजति अमित्रः ॥

॥ ६१६ ॥ आः समिण् निकषिभ्याम् ॥ ४—१८३ ॥

आप्रत्ययोऽत्र संपूर्वस्येणस्यान्निकषेस्तथा ।

समया निकषा चेति समीपार्थेऽव्ययद्वयम् ॥

आप्रत्ययोऽन्यतोऽपीष्टो मृषिसन्योः मृषा सना ।

मुधा स्वधा मुचिस्वद्योः कार्यं बाहुलतोऽखिलम् ॥

॥ ६१७ ॥ सूचेः स्मन् ॥ ४—१८४ ॥

शलि “चोः कुः” षत्वम् । सूच्यते सूक्ष्मम् ॥

॥ ६१८ ॥ पातेर्दुसुन् ॥ ४—१८५ ॥

उकार उदित्त्वार्थः । डित्त्वाट्टिलोपः । पुंसशब्दः । डिसिजिति केचित् ॥

॥ ६१९ ॥ रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥ ४—१८६ ॥

रुचिष्यम् इष्टम् ॥ मुङ्क्ते वेतनं भुजिष्यः दासः ॥

॥ ६२० ॥ वचेरुष्यन् ॥ ४—१८७ ॥

वचुष्यः नकुलः । “पचेरुष्यन्” इति कचित् पाठः ॥

॥ ६२१ ॥ वसेस्तिः ॥ ४—१८८ ॥

वैसत्यत्र मूत्रं वस्तिः ॥

॥ ६२२ ॥ वौ तसेः ॥ ४—१८९ ॥

“तितुत्” इतीडभावः । वितस्तिः द्वादशाङ्गुलः । सपिपदिभ्यां भोजः । वसति समवैति रथेन सप्तिः अश्वः ॥ पत्तिः ॥

॥ ६२३ ॥ प्रथेर्नित् ॥ ४—१९० ॥

प्रथेस्तिन् नित्स्यात् । चैर्त्वम् । प्रत्तिः ख्यातिः ॥

१. G रुजि-

२. G and A omit भु.....तनं.

३. G वसन्त्यत्र.

४. G omits चैर्त्वम्.

॥ ६२४ ॥ दृणातेः ह्रस्वश्च ॥ ४—१९१ ॥

विदार्यते निर्माणकाले दृतिः चर्मपालम् । भोजस्त्याह “भसेर्गट् च”
भसेस्तिप् धातोर्गडागमश्च । दीप्यते गभस्तिः ॥ “यजस्तिः” । व्रश्चादिषः ।
यष्टिः ॥ “कुडो यषुट् च” कुडस्तिः तस्य यषुट् च । कोयष्टिः ॥
“गिरष्पुक् ह्रस्वश्च” गृष्टिः ॥ “दृक्कृषिरिविविषिमुषिशशुच्यशिभ्यः कितन्”
कृष्टिः विद्वान् ॥ रिष्टिः आयुधम् ॥ व्याप्नोति बहुतिथिषु विष्टिः ॥
खण्डयति परान् मुष्टिः ॥ “शाच्छोः” इतीत् । शिचिः कृष्णः श्वेतश्च ॥
दीप्यते शुक्तिः ॥ अष्टिः छन्दः ॥ “कुचिञोः चिन्नुक् च” आभ्यां चिन्
किन्नुक् च । कुन्तिः चिन्तिश्च नृपौ इति ॥

॥ ६२५ ॥ कृतृकृपिभ्यः कीटन् ॥ ४—१९२ ॥

“ऋत इत्” क्षिप्यते शिरसि किरीटम् ॥ तिरीटम् प्लवः ॥ कल्प्यते
तृप्त्यै कृपीटं जलम् ॥

॥ ६२६ ॥ रुचिवचिकुत्सिकुषिभ्यः कितच् ॥ ४—१९३ ॥

रुचितम् इष्टम् ॥ वचेर्यजादित्वात् अत्वम् । उचितम् ॥ कुत्सितम् ॥
निष्ठया सिद्धेऽपि चित्स्वरार्थमुक्तिः । कुषितः ऋषिः ॥

॥ ६२७ ॥ कुषिकुटिभ्यां कमलन् ॥ ४—१९४ ॥

कुम्भलः श्लेष्मा ॥ कुटिलत्वात् कुद्मलं मुकुलम् ॥ डुकशिशलिभ्यश्च
भोजः । डुमलं जलम् ॥ कश्मलम् ॥ शाल्मलः तरुः ॥

१. P omits this sūtra.

२. G कुचिकुटिभ्यः.

३. A omits डुक्.....च.

॥ ६२८ ॥ कुशोर्लश्च ॥ ४—१९५ ॥

कुशमलं देशः ॥

॥ ६२९ ॥ असुन् ॥ ४—१९६ ॥

सर्वधातोरसुन् स्यात् । इण् । अयः ॥ तिज् । तनूकरोत्यन्यान् तेजः ॥
रक्षन्त्यस्मात् रक्षः ॥ ज्ञायतेऽनेन मनः ॥ एवं चेतः । सरन्त्यनेन जनाः सरः ।
वचः ॥

॥ ६३० ॥ पिबतेरी च ॥ ४—१९७ ॥

गुणः । पीयते पयः ॥

॥ ६३१ ॥ अशोर्युट् ॥ ४—१९८ ॥

अश्नुते व्याप्नोति यशः ॥

॥ ६३२ ॥ अब्जेर्बलोपश्च ॥ ४—१९९ ॥

गुणः । उब्जति आर्जवेन गच्छति इति ओजः ॥

॥ ६३३ ॥ श्वेः संप्रसारणं च ॥ ४—२०० ॥

गुणः । शवः ॥

॥ ६३४ ॥ श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च ॥ ४—२०१ ॥

स्वाङ्गेऽर्थे श्रयतेः किदसुन् शिरादेशश्च । प्रधानेन्द्रियाणि श्रयन्तेऽस्मिन्
शिरः ॥

॥ ६३५ ॥ अर्तेरुच्च ॥ ४—२०२ ॥

रपरः । उत् । व्याप्नोति उरः ॥

॥ ६३६ ॥ व्याधौ शुट् च ॥ ४—२०३ ॥

अर्तेर्व्याधावसुन् शुट् च । निर्गच्छति अर्शः ॥

॥ ६३७ ॥ उदके नुट् च ॥ ४—२०४ ॥

अर्धते पिपासुभिः अर्णः ॥

॥ ६३८ ॥ इण आगसि ॥ ४—२०५ ॥

असुन् नुट् च । निष्कृत्या गच्छति एनः ॥

॥ ६३९ ॥ रिचेर्धने धित्^१ ॥ ४—२०६ ॥

असुन् नुट् च । गुणः । धित्वात् “चजोः” इति कुः । रेक्काः
धनम् ॥

॥ ६४० ॥ चायतेरन्ने ह्रस्वश्च ॥ ४—२०७ ॥

नुटि यलोपः । चनः ॥

॥ ६४१ ॥ वृङ्शीभ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च ॥ ४—२०८ ॥

वर्षः रूपम् ॥ शेते शेषः मेढम् । अदन्तः प्रागुक्तः ॥

॥ ६४२ ॥ स्रुरीभ्यां तुट् च ॥ ४—२०९ ॥

स्रवति स्रोतः ॥ रीयते स्रवति रेतः ॥ “यातेर्दुक् च” इति भोजः ।
यादः जलजन्तुः ॥ “इन्धेर्नलोपश्च” इति च । एधः इन्धनम् ॥

॥ ६४३ ॥ पातेर्बले जुट् च ॥ ४—२१० ॥

पाजः बलम् ॥

॥ ६४४ ॥ उदके थुट् च ॥ ४—२११ ॥

पाति जन्तून् पाथः ॥

॥ ६४५ ॥ अन्ने च ॥ ४—२१२ ॥

पाथः अन्नम् ॥

॥ ६४६ ॥ 'अदेर्नु' धश्च ॥ ४—२१३ ॥

अदेरन्नेऽर्थे नुम् धश्च । अद्यते अन्धः ॥ “अदेर्नु धश्च वा” इति
भोजः । अदस्शब्दः ॥

॥ ६४७ ॥ स्कन्देश्च स्वाङ्गे ॥ ४—२१४ ॥

असुन् धश्च । स्कन्धः भुजशिरः । अदन्तः स्कन्धः वक्ष्यते ॥

॥ ६४८ ॥ आपः कर्माख्यायां ह्रस्वश्च नुट् च वा ॥ ४—२१५ ॥

अप्नः अपश्च कर्म ॥

॥ ६४९ ॥ रूपे जुट् च ॥ ४—२१६ ॥

आपेः रूपेऽर्थेऽसुन् ह्रस्वो जुट् च । अब्जः रूपम् ॥

॥ ६५० ॥ उदके नुं भश्च ॥ ४—२१७ ॥

आपेः उदकेऽर्थेऽसुन् ह्रस्वो नुम्, पस्य भश्च । आप्यते सर्वैः
अग्भः ॥

॥ ६५१ ॥ नहेर्दिवि भश्च ॥ ४—२१८ ॥

नद्यते संबध्यते सर्ववस्तुभिः नभः ॥

॥ ६५२ ॥ इण आगोऽपराधे ॥ ४—२१९ ॥

असुन्नागादेशश्च । गच्छति प्रसादनेन आगः ॥

॥ ६५३ ॥ अमेर्हुक् च ॥ ४—२२० ॥

अमति रुजति अंहः ॥

॥ ६५४ ॥ रमेश्च ॥ ४—२२१ ॥

असुन् हुक् च । रमन्तेऽनेन शूराः रंहः ॥

॥ ६५५ ॥ देशे हश्च ॥ ४—२२२ ॥

मस्य हः । रमन्तेऽत्र रहः ॥

॥ ६५६ ॥ अञ्च्यञ्जियुजिभ्ररजां कुश्च ॥ ४—२२३ ॥

अञ्च्यते ज्ञायतेऽनेनेति अङ्कः चिह्नम् ॥ अङ्गः अशक्तः ॥ योगः मनः ॥
भृज्जति तपति भर्गः तेजः ॥

॥ ६५७ ॥ भूरञ्जिमिथितृपृभ्यः कित् ॥ ४—२२४ ॥

भ्रुवः आकाशः ॥ रज्यति रूपयति रजः ॥ मिथः ॥ तिरः ॥ पुरः ॥
लीण्यव्ययानि ॥

॥ ६५८ ॥ वसेर्णित् ॥ ४—२२५ ॥

वस्तेऽनेन वासः ॥

॥ ६५९ ॥ चन्देरादेश्च छः ॥ ४—२२६ ॥

चन्दति आह्लादयति वैदिकान् छन्दः ॥

॥ ६६० ॥ पचिवचिभ्यां सुट् च ॥ ४—२२७ ॥

कुत्वषत्वे । पक्षः मासार्धम् ॥ वक्षः ॥

॥ ६६१ ॥ वहिहाधाभ्यश्छन्दसि ॥ ४—२२८ ॥

एभ्योऽसुन् तस्य सुट् च । “ हो ढः ” “ षढोः कः ” वक्षाः अनङ्गान् ॥
हासाः कालः ॥ धासाः पुरुषः ॥

॥ ६६२ ॥ इण आसिः ॥ ४—२२९ ॥

आयाः उदकम् ॥

॥ ६६३ ॥ मिथुनेऽसिः पुर्ववच्च सर्वम् ॥ ४—२३० ॥

पुंस्त्रीलिङ्गयोः धात्वोः असिः स्यात् न त्वसुन् । असुन्वच्च युडादिकार्यं
स्यात् । यशाः ओजाः ॥

एवं व्याख्या कचिद्वृत्तौ यश आद्याश्च पुंस्त्रियोः ।

न दृष्टा इति भीतिर्नः को वा शब्दान्तमीक्षते ॥

॥ ६६४ ॥ नञ्याहन एह च ॥ ४—२३१ ॥

नञ्पूर्वस्याहनेरसिः सोपसर्गस्य धातोः एहादेशश्च स्यात् । न आहन्ति
गतो न पुनरागच्छति इति अनेहाः कालः ॥

॥ ६६५ ॥ विधाजो वेध च ॥ ४—२३२ ॥

विधाजोऽसिः वेधादेशश्च । विदधाति विश्वं वेधाः ॥

॥ ६६६ ॥ नुवो धुट् च ॥ ४—२३३ ॥

गुणः । नौति नोधा ऋषिः ॥

॥ ६६७ ॥ गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्व-
रत्वं च ॥ ४—२३४ ॥

गतिकारकपूर्वस्यापि धातोरसिः, पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च स्यात् ।
कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादः । सुयशाः । देवयशाः ॥

॥ ६६८ ॥ चन्द्रे मो डिच्च ॥ ४—२३५ ॥

चन्द्रपूर्वस्य माधातोः असिः स्यात् डिच्च । चन्द्रमाः ॥
स्वरः पूर्वपदोक्तः स्यात् चन्द्रोऽन्तोदात्त एव हि ।
आह्लादकः सन्निमीते कालं [तस्मात्तु] चन्द्रमाः ॥

॥ ६६९ ॥ वयसि धाञः ॥ ४—२३६ ॥

वयोधाः अन्नम् ॥

॥ ६७० ॥ पयसि च ॥ ४—२३७ ॥

पयोधाः मेघः ॥

॥ ६७१ ॥ पुरसि च ॥ ४—२३८ ॥

पुरो निधीयते कार्येषु पुरोधाः पुरोहितः ॥ रेतसि च भोजः । रेतोधाः
पिता ॥

॥ ६७२ ॥ पुरुरवाः ॥ ४—२३९ ॥

पुरु प्रभूतं ख्यते धीयते सर्वैरिति पुरुरवाः ।

॥ ६७३ ॥ चक्षेर्बहुलं शिच्च ॥ ४—२४० ॥

शिच्चात् ख्याजभावः । चक्षः चक्षुः । नृनतुं सर्वत्र पश्यति नृचक्षाः
राक्षसः । बहुलोक्तेः सर्वेषूपपदेषु न ॥

१. G डिच्

२. The word within brackets is omitted in all the mss.

॥ ६७४ ॥ उषः कित् ॥ ४—२४१ ॥

ओषति दीप्यते उषः ॥

॥ ६७५ ॥ दमेरूनसिः ॥ ४—२४२ ॥

दमुनाः उपशान्तः । “दमेरूनसिः” इति भोजः । दमुनाः अग्निः ॥

॥ ६७६ ॥ अङ्गिरा अप्सराः ॥ ४—२४३ ॥

अस्यन्तावेतौ । अङ्गति जानाति धर्मं अङ्गिराः ॥ अद्भयो निस्सृतवत्यः
अप्सरसः ॥

॥ ६७७ ॥ ऊधः ॥ ४—२४४ ॥

वहति क्षीरं ऊधः ॥ भोजोक्तास्तु—रीयते क्षीयते रेपः पापम् ॥
विजहीते व्याप्नोति विहायः, रूपस्पर्शादीन् विजहाति वा ॥ ओकः गृहम् ॥
सुतरां काङ्क्षन्ते सुमनसः पुष्पाणि ॥ पुरुदंसा इन्द्रः ॥

॥ ६७८ ॥ विदिभुजिभ्यां विश्वे ॥ ४—२४५ ॥

आभ्यां विश्व उपपदेऽसिः स्यात् । विश्ववेदोः अग्निः ॥ विश्वभोजः
लोकपालः ॥

॥ ६७९ ॥ वशोः कनसिः ॥ ४—२४६ ॥

किञ्चात् ग्रहिज्यादिना प्रसारणम् । इच्छति दैत्यहितं उशना ॥

इत्युणादिवृत्तौ प्रक्रियासर्वस्वे

चतुर्थः पादः ।

॥ अथ पञ्चमः पादः ॥

॥ ६८० ॥ अदि भुवो डुतच् ॥ ५—१ ॥
अदित्याश्चर्येऽर्थेऽव्ययम् । आश्चर्यं भवतीति अद्भुतम् ॥

॥ ६८१ ॥ गुधेरूमः ॥ ५—२ ॥
परिवेष्टयते वृतिभिः गोधूमैः ॥

॥ ६८२ ॥ मसेरूरन् ॥ ५—३ ॥
पाकेऽन्यथा परिणमति मसूरः धान्यभेदः ॥

॥ ६८३ ॥ स्थः किञ्च ॥ ५—४ ॥
किञ्चादालोपः । स्थूरः अश्वादिप्रुष्टम् ॥

॥ ६८४ ॥ पौतेर्डतिः ॥ ५—५ ॥
पतिः । इदं प्रागुक्तेः हेयम् ॥

॥ ६८५ ॥ वातेर्नित् ॥ ५—६ ॥
वैतिः नित् स्यात् । वतिः^५ वायुः ॥

॥ ६८६ ॥ वृहेः क्रो हलोपश्च ॥ ५—७ ॥
किञ्चादगुणः । वृहते हिंस्यते पशुभिः वृणम् ॥

१. G परिष्पते.

२. G -मम्.

३. G प्रुष्टः

४. G पातेरतिः

५. G तर्नि स्यात्.

६. G वाति.

७. A वनक् P वनुन्.

॥ ६८७ ॥ वृञ्लुटितनितैडितण्डिभ्य^१ उलच् ॥ ५—८ ॥

बरुलं वरेण्यम् ॥ लोडुलं न ज्ञातम् ॥ तनुलं मृदु ॥ तैडुलमपि न
ज्ञातम् ॥ तण्डुलं^२ पूर्वमुक्तत्वात् हेयम् ॥

॥ ६८८ ॥ हृषिमङ्गिशङ्किचटिवन्दिभ्यश्च ॥ ५—९ ॥

॥ ६८९ ॥ कुमुलतुमुलमुकुलमञ्जुलादयश्च ॥ ५—१० ॥

॥ ६९० ॥ उत्तुरुधादयश्च ॥ ५—११ ॥

॥ ६९१ ॥ कटिपटिमदिलविललिकल्यनिरटिलटितृभ्यो
हल् च ॥ ५—१२ ॥

॥ ६९२ ॥ पुंलेः किच्च ॥ ५—१३ ॥

॥ ६९३ ॥ हंलादिभ्यः कित् ॥ ५—१४ ॥

एतानि षट्सूत्राणि व्याख्यासु न दृष्टानि ॥

॥ ६९४ ॥ दंसेष्टनौ न आ च ॥ ५—१५ ॥

दंसेष्टनौ स्तो नस्य आत्वं च । तत्तलुरु इति भाष्यते^३ दासः ।
टटनो स्वरभेदः । टित्त्वात् डीप् । दासी ॥

१. G छति.

२. G and GD omit तडि.

३. G adds तण्डभ्य.

४. G तण्डुलं.

५. G, P and GD तण्डुलः

६. G कति.

७. G वदि.

८. G तडि.

९. G टडि.

१०. G पुः

११. G and GD कुला-

१२. G भाष्ये.

॥ ६९५ ॥ दंशेश्च ॥ ५—१६ ॥

टटनौ नस्यात्वं च । दशति मत्स्यादीन् दाशः ॥

॥ ६९६ ॥ सौ रमेः क्तः ॥ ५—१७ ॥

कित्त्वादनुनासिकलोपः । सुरतम् । निष्ठया ^१सिद्धेऽपि नामत्वादुक्ति-
रिति मन्यते ॥

॥ ६९७ ॥ दमेः पूर्वपदस्य च दीर्घः ॥ ५—१८ ॥

दमे घोत्ये सुपूर्वस्य रमेः क्तः, सोदीर्घश्च । सुतरां रमयति स्मरतः
शान्तः ॥

॥ ६९८ ॥ पूजो यत् णुङ्ढस्वश्च ॥ ५—१९ ॥

पूजो यैत् स्यात्, तस्य णुट्, धातोः ह्रस्वश्च । पुनाति पुण्यम् ॥

॥ ६९९ ॥ संसेः शिः कुट् किञ्च ॥ ५—२० ॥

संसेः यत् कित् स्यात् । तस्य कुट्, धातोः श्यादेशश्च । लुम्बते
शिक्यम् ॥

॥ ७०० ॥ अर्तेः क्युनुच्च ॥ ५—२१ ॥

रपर उत् । तस्य पूर्वस्य योरनः । उरणः मेघः ॥

॥ ७०१ ॥ हिंसेरीरञ्जीरचौ ॥ ५—२२ ॥

हिंसीरः व्याघ्रः । स्वरे भेदः ॥

१. GD omits सिद्धे.

२. G णुक.

३. G उत्.

४. G क्युनुच्च.

॥ ७०२ ॥ उदि दृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥ ५—२३ ॥

उत्पूर्वस्य हैधातोः अल् अच् इति स्तः । उदो दकारलोपश्च । गुणः ।
उदीर्यते सारन्त्रं भवति इति उदग्म् । अलचोः स्वरभेदः ॥

॥ ७०३ ॥ डित् खनेर्मुट् चोदात्तः ॥ ५—२४ ॥

खनेर्दितावलचौ स्तः । धातोः उदात्तो मुट् च । डित्त्वात् टिलोपः ।
मुखम् ॥

॥ ७०४ ॥ हन्तेश्च द्वे ॥ ५—२५ ॥

हनेरलजौ द्वित्वं च । आहन्यते जघनम् ॥

॥ ७०५ ॥ अमेरसच् ॥ ५—२६ ॥

अमसः व्याधिः । स्वरभेदात् पुनरुक्तिः ॥

॥ ७०६ ॥ मुहेः खौ मूर्च ॥ ५—२७ ॥

मुहेः खः स्यात्, मूर् इत्यादेशश्च । मुहति मूर्खः ॥

॥ ७०७ ॥ नहेर्हलोपश्च ॥ ५—२८ ॥

नहतेऽङ्गुलिषु नखः ॥

॥ ७०८ ॥ महेश्च ॥ ५—२९ ॥

महन्तेऽत्र देवाः मैत्र्यः ॥

१. G -जलौ.

२. A and GD -दान्त-

३. G omits the root.

४. G मुट् च स चोदात्तः

५. G अमेः सन्.

६. A and GD ख.

७. G महः

॥ ७०९ ॥ शीडो निरु ह्रस्वश्च ॥ ५—३० ॥

शिरसि शेते शिखा ॥

॥ ७१० ॥ शाखा ॥ ५—३१ ॥

श्यतेः निपात्यते । वृक्षांशत्वेन तनुत्वात् शाखा ॥

॥ ७११ ॥ माङ उखः ॥ ५—३२ ॥

माङो धातोः खान्त उखाशब्दः । ^३मित्यर्प्यतेऽस्मिन् पाठ्यं उखा ॥

॥ ७१२ ॥ कलेः फगस्योच्च ॥ ५—३३ ॥

कलेः फक् अत उत्वं च । कुल्फः गुल्फः ॥

॥ ७१३ ॥ गलेश्च ॥ ५—३४ ॥

“गल अदने” अद्यते तिरोधीयते पादे गुल्फः, गूढगुल्फत्वस्य गुणत्वात् । “शिफाशफकफादयः” इति भोजः । श्यतेः इत्वमत्वं च । तनुत्वात् शिफा वृक्षजटा ॥ तनूकरोति भुवं शफः खुरः ॥ रुद्रकण्ठः का-
यन्त्यनेन कफः ॥

॥ ७१४ ॥ स्पृशेश्चण्शुनौ पृ च ॥ ५—३५ ॥

स्पृशेः ^१श्चण्शुनौ प्रत्ययौ, पृ इति सवदिशश्च । णित्त्वात् ^२वृद्धिः ।
पार्श्वं गुणः ॥ पर्शुः पार्श्वस्थि ॥

१. G ऊखो मयच्.

२. G पान्त.

३. G निखा.

४. G कुलिगलिभ्यां.

५. A omits शुनौ पृ च.

६. A शुन्.

G शुनौ.

७. G णित्वं.

॥ ७१५ ॥ श्मनि श्रयतेर्दुन् ॥ ५—३६ ॥
श्मन्युपपदे श्रीजो दुन् । श्मश्रु ॥

॥ ७१६ ॥ अश्वाद्यश्च ॥ ५—३७ ॥
अश्नुते व्याप्नोति नेत्रम् अश्रु । अस्यते मृज्यते अस्तु तदेव ॥

॥ ७१७ ॥ जनेष्टन् नलोपश्च ॥ ५—३८ ॥
जन्यते जटा ॥

॥ ७१८ ॥ अच् तस्य च जङ्घ च ॥ ५—३९ ॥
तस्य जनेः जङ्घ इत्यादेशः, अप्रत्ययश्च स्यात्, जङ्घा ॥

॥ ७१९ ॥ लूजो मनिन् ॥ ५—४० ॥
लोभ । प्राङ्निपातितत्वात् इदं हेयम् ॥

॥ ७२० ॥ क्लिशेरन् लोलोपश्च ॥ ५—४१ ॥
क्लिश्यतेऽनेन केशः ॥

॥ ७२१ ॥ हन्तेः शरीगत्रयवे द्वे च ॥ ५—४२ ॥
अप् च स्यात् । जघनम् । प्रागुक्तेः हेयम् ॥

॥ ७२२ ॥ फलेरित्जादेश्च पः ॥ ५—४३ ॥
पलितम् । एतच्च हेयम् ॥

१. G omits स्मनि.....दुन्.

२. GD omits अच्.

३. A and G omit लोभ.

४. A ललोप-

५. G अवच्.

६. G and GD पलितः

॥ ७२३ ॥ कृजादिभ्यः संज्ञायां वुन् ॥ ५—४४ ॥

क्रियते करकः ॥ दरकः सुवर्णकारः ॥ पिटकः पात्रभेदः । बदरपिटकेति
भाष्योक्तेः न गुणः । अत्र भोजः—“कृष्टमृष्टस्तुकुक्षुचरिचटिचणितम्यवि-
देविकनिमनिपचिमचिमशिक्षारिकुरिवृतिवल्लिमल्लितल्यलिभ्यो वुन्” । सरकः
मद्यभेदः ॥ भरकः गोण्यादिः ॥ वरकः वाजसनेयभेदः ॥ स्तूयते
स्तवकः ॥ स्थाघातोः प्रागुक्तः ॥ कवकः अभक्ष्यद्रव्यभेदः ॥ क्षपकः
राजसर्षपः ॥ चरकः मुनिः ॥ चटकः पक्षी ॥ चगकः मुनिः ॥ तमकः व्यैाधिः ॥
अवकः ॥ देवकः राजा ॥ दीप्यते कनकम् ॥ नशिमन्योरेत्वं वाच्यम् । मेनका । नशे
स्त्वनेशदित्युक्तम् ॥ पेचकः हस्तिजघनम् ॥ मेचकः वणेभेदः ॥ “मनिपचि-
मचां नाग्नि” इति भोजोक्तेरेत्वम् । मशशब्दे मशकः ॥ क्षारकः बालमुकुलम् ॥
“कुर शब्दे” ध्वनन्त्यत्र भृङ्गाः कोरकः प्रौढमुकुलम् ॥ वर्तिका प्रागुक्ता ॥
संत्रियते भस्त्रया वल्लकी ॥ धारयन्त्यन्नादि मल्लकः शरावः ॥ सल्लकी वृक्षः ॥
भूषयति मुखं अलकः ॥ “कौरुण्डिरण्डिभ्यः” कुवन्त्यत्र भृङ्गाः कुरवकः ।
कुरव इत्यपि दृष्टम् ॥ कुरण्डकः पर्णमुच्छ्रः । कुरण्डकः स एव ॥ “कुटेः नुं
च वा” आवृणोति वृक्षं प्रकोष्ठं च कण्टकः कटक इति ॥

॥ ७२४ ॥ जनेरष्ठश्च ॥ ५—४५ ॥

ठोऽन्तादेशः । जायतेऽस्मात् जठरम् ॥

॥ ७२५ ॥ पचिर्वदिभ्यां इच्च ॥ ५—४६ ॥

१. G चिटकेति.

२. G -किभ्यो.

३. G मुखन्याधिः

४. G संप्रीयते.

५. G कृप-

६. कुरण्टकः

७. कुरण्टकः

८. A ठ च.

९. G मनि.

अत इत्वम्, अन्त्यस्य ठैश्च । पचन्त्यस्मिन् पिठरः ॥ वदत्यवद्धं
विठरः मूर्खः ॥

॥ ७२६ ॥ वचिमनिभ्यां चिद्धा ॥ ५—४७ ॥

आभ्यामरश्चिद्धा स्यात्, ठत्वं च । वठः मूर्खः । मठरः ज्ञानी ॥

॥ ७२७ ॥ ऊर्जिदृणातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च ॥ ५—४८ ॥

ऊर्जिशब्दपूर्वात् दृणातेः अल् अच् इति स्तः । ऊर्जो जलोपश्च ।
ऊर्दरः कुसूलः । अलचः स्वरे भेदः । आशुदात्तस्तु दृष्टः ॥

॥ ७२८ ॥ कृदरादयश्च ॥ ५—४९ ॥

कृदरः हिंस्रः ॥ मृश्रोः दुक् श्रोः ह्रस्वश्च । मृदरः मृत्युः ॥ शदरः
सर्पः ॥ श्रो गुणे रस्य वः । शृणाति शवरः ॥ “ वद स्थैर्ये ” वदरः ॥

॥ ७२९ ॥ हन्तेर्युजाद्यन्तयोः घत्वतत्वे च ॥ ५—५० ॥

घतनः बह्वाशी ॥

॥ ७३० ॥ कनिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥ ५—५१ ॥

क्रान्तुः प्रेषणिकः ॥ गान्तुः पथिकः ॥ क्षान्तुः पिता ॥

॥ ७३१ ॥ गृहेः कन् ॥ ५—५२ ॥

कित्वादगुणः । गृहति स्वतेजसा शत्रून् गुः स्कन्दः ॥

१. G omits ठः

२. G adds स्यात्

३. G omits ऊर्जो.....कुसूलः

४. A मिश्रोः

५. G मुदरो

६. G ज्ञाद्यन्त-

७. G गृहेः

८. GD omits शत्रून्.

॥ ७३२ ॥ करोतेः द्वे च ॥ ५—५३ ॥

चक्रम् ॥

॥ ७३३ ॥ विषेव्याप्तिकर्मणि ॥ ५—५४ ॥

व्याप्तिक्रियार्थात् विषेः किन् । देहं व्याप्नोति विषम् ॥

॥ ७३४ ॥ हर्यतेः कन्यन् हिर् च ॥ ५—५५ ॥

“ हर्य गतौ ” सर्वत्र व्याप्नोति उपयाति द्रवति वा हिरण्यम् ॥

॥ ७३५ ॥ कृजः पासञ् ॥ ५—५६ ॥

कार्पासः । “ कृजः पासः ” इति कार्पासो वृक्ष इति केचित् ॥

॥ ७३६ ॥ कठिचकिभ्यामोरः ॥ ५—५७ ॥

कठोरः^१ ॥ चकोरः । पूर्व चिदुक्तः ॥

॥ ७३७ ॥ जनेस्तो रश्च ॥ ५—५८ ॥

अन्त्यस्य रत्वम् । जर्तः योनिः । जीर्यतेः तनि प्रागुक्तः ॥

॥ ७३८ ॥ ङोऽट् च ॥ ५—५९ ॥

जनेर्ङः स्यात्, अडागमश्च । जायत इति अजैः छागः ॥

॥ ७३९ ॥ ऊर्णोतिः डः ॥ ५—६० ॥

ऊर्णा छागादिलोम ॥

१. G चक्रम्.

२. G व्याप्तिः

३. G क्रियत्वात्

४. G कचेकिभ्या-

५. G omits this word.

६. G जनेस्तु

७. A and G omit अजः

॥ ७४० ॥ दधातेर्यन्नुच् च ॥ ५—६१ ॥
धार्यते पोष्यते वा धान्यम् ॥

॥ ७४१ ॥ जीर्यतेः त्रिन् रश्च वः ॥ ५—६२ ॥
जृधातोः त्रिन्, ऋत इत्त्वे कृते ^१स्य वत्त्वं च स्यात् । जित्रिः कालः ।
अत्र वान्तस्य “हलि च” इति दीर्घो बाहुलकान्न ^२ स्यात् ॥

॥ ७४२ ॥ ऋजेः कीञ्चन् ॥ ५—६३ ॥
ऋजीकः ऋषिः ॥

॥ ७४३ ॥ अर्भकपृथुकपाका वयसि ॥ ५—६४ ॥
एते वयसि निपात्यन्ते । अर्हति लालनं अर्भकः ^३ ॥ प्रथते वर्धते
पृथुकः ॥ रक्षयते पाकः । पाकस्यार्थभेदादुक्तिः ^४ ॥

॥ ७४४ ॥ अवद्यावैमार्वरेफाः कुत्सिते ॥ ५—६५ ॥
[^५अवद्यम् ॥ अवयम् ॥ अर्वा ॥ रेफः ॥]

॥ ७४५ ॥ चतेरान् ॥ ५—६६ ॥
अकार उक्त्यर्थः । चैतुश्च दः ॥

वाट्वाराविति रेफान्तौ भोजेनात्र निपातितौ ।
सहेः क्तिप् च षषादेशोऽप्युक्तः ^६ षट्शब्दसिद्धये ॥

॥ ७४६ ॥ लीड्रीडो ह्रस्वश्च पुक्त्रो श्लेष्मकु-
त्सनयोः ॥ ५—६७ ॥

१. G रत्त्वचत्त्वं

२. G -कं न

३. G मदकः

४. G दुलिः

५. G adds माद्य

६. The words within brac-

kets are omitted in all
the mss.

७. GD शतुःशब्दः

८. G षन् छन्दसिद्धये

९. G omits ह्रस्वश्च

लीङ्ग्रीडोः क्रमादर्थद्वये तर इति प्रत्ययौ ह्रस्वः पुक् च स्युः । लिप्तं
श्लेषमा ॥ रिप् कुत्सितम् ॥

॥ ७४७ ॥ क्लिशोरोचोपधायाः कन् लोपश्च
लो नाम् च ॥ ५—६८ ॥

क्लिशोः कन्नुपधायाः स्यादीत्वम् * लस्य च लुप् ततः ।
नामागमश्च मध्ये स्यात् क्लीनाशः क्लेशनात् यमः ॥

॥ ७४८ ॥ अश्रोतेराशुकर्मणि वरट् च ॥ ५—६९ ॥

अश्रोतेराशुत्वे द्योत्ये वरट्, उपधाया ईत्वं च । आशु स्वचिन्तितार्थं
प्राप्नोति ईश्वरः । टित्त्वात् ईश्वरी ॥

॥ ७४९ ॥ आप्नोतेः किर् ह्रस्वश्च ॥ ५—७० ॥

अपशब्दः ॥

॥ ७५० ॥ अपिसर्तेरसिन् ॥ ५—७१ ॥

अप्सराः । *पूर्वं अस्यन्त इति भेदः ॥

॥ ७५१ ॥ सिचेः संज्ञायां कन् नुंहौ च ॥ ५—७२ ॥

सिचेः नाम्नि कन् स्यात् नुमागमोऽन्त्यस्य ह्रस्वः । सिञ्चति रुधिराणां
भुवं वा सिद्धः ॥

॥ ७५२ ॥ व्याडि घ्रातेश्च जातौ ॥ ५—७३ ॥

कनः कित्त्वादाल्लोपः । भक्ष्यान्वेषणार्थं व्याजिघ्रति व्याघ्रः ॥

१. A and GD add पुत्तरौ श्लेष-

कुत्सनयोः । लीङ्ग्रीडोः

२. G and GD रीचो-

३. A omits च.

४. G यस्य

५. G omits प्राप्नोति.

६. G क्लिशस्य.

७. G मूकमस्यते.

८. G अस्य ह्रस्वश्च

॥ ७५३ ॥ छापूर्खडिभ्यो गक् ॥ ५—७४ ॥

छिद्यते यज्ञे छागः ॥ पुनात्यास्यं पूगः ॥ “खड भेदने” खङ्गः ॥

॥ ७५४ ॥ हन्तेरः घुर् च ॥ ५—७५ ॥

^१हन्तेरप्रत्ययो घुर् इत्यादेशश्च स्यात् । घोरः ॥

॥ ७५५ ॥ गृहेरणिः ॥ ५—७६ ॥

न गृह्यते रसोऽनया ग्रहणिः व्याधिः ॥

॥ ७५६ ॥ तनोतेः डउः सन्वच्च ॥ ५—७७ ॥

सन्वत्वात् तितन् इति स्थिते टिलोपः । विस्तीर्णत्वात् तितउ शूर्पः ।
डउः इत्युक्तिसामर्थ्यात् न सन्धिः ॥

॥ ७५७ ॥ प्रथेरमच् ॥ ५—७८ ॥

अन्येभ्योऽधिकं प्रैख्यायते प्रथमः ॥

॥ ७५८ ॥ चरेश्च ॥ ५—७९ ॥

^३अन्ते चरति चरमः ॥

॥ ७५९ ॥ पुरश्च ॥ ५—८० ॥

पृधातोरप्यमच् । पालयत्यन्यान् पूरयति वाभीष्टं परमः ॥

॥ ७६० ॥ अर्तेर्भुक्षिनक् ॥ ५—८१ ॥

अलावितौ । ऋभुक्षिशब्दः इन्द्राख्यः ॥

१. A घुर्चप्रत्ययो.

३. GD omits अन्ते.

२. G प्रथते.

॥ ७६१ ॥ मङ्घेरञ् लोपश्च ॥ ५—८२ ॥
मघा नक्षत्रम् ॥

॥ ७६२ ॥ खनेर्डलः ॥ ५—८३ ॥
खनति तुदति खलः ॥

॥ ७६३ ॥ गवि गन् धृजो^१ वः ॥ ५—८४ ॥
^१गोपूर्वाद्धृजो वः स्यात्, गोश्च गन्भावः । गवि स्वर्गे ^३ध्रियतेऽवतिष्ठते
गन्धर्वः । गवि गानरूपायां वाचि तिष्ठति वा । भुवि तिष्ठतीत्यश्वोऽपि ॥

॥ ७६४ ॥ दम्भेस्सिन् मक् च ॥ ५—८५ ॥
घातोर्मगादेशः । दम्भाति हिनस्त्यङ्गं मक्षिका ॥

॥ ७६५ ॥ दमेहभिदुगुश्चोपधायाः ॥ ५—८६ ॥
दमयति रिपून् दुन्दुभिः ॥

॥ ७६६ ॥ दिवेर्डिवः ॥ ५—८७ ॥
डित्वाट्टिलोपः । इकार इत् । दिव्शब्दः ॥

॥ ७६७ ॥ मङ्गेरलच् ॥ ५—८८ ॥
प्राप्यते सुखमनेन मङ्गलम् ॥

इत्युणादिवृत्तौ प्रक्रियासर्वस्वे

॥ पञ्चमः पादः ॥

१. A and G. गच्छो.

३. G ध्रियते.

१. G गोपूर्वस्य.

अथ वर्णानीति:

अथ वर्णा आनीयन्ते—

अवतेर्विडुलोपो दीर्घश्च वा ॥ १ ॥

विटः सर्वलोपे^१ धातोर्वलोपे^२ च कृते दीर्घविकल्पात् अ आ इति सिद्धम् ॥ अवति विश्वं अः विष्णुः ॥

इष्युषिभ्यां किञ्च्यञ्जनलोपश्च ॥ २ ॥

दीर्घश्च वा स्यात् । कित्वादगुणः । इ ई उ ऊ ॥ इच्छन्त्यनेन इः^३ कामः ॥ ओषति दहति विश्वं उः शिवः ॥

अर्तिकिरत्योः कलोपश्च ॥ ३ ॥

^४अनेक्याः ^५किप् कृधातोः कलोपश्च । ऋ ऋ ॥ क्विर्पः पित्त्वेऽपि बाहुलकादृधातोः^६ न तुक् । अर्यते गम्यते देवैः ऋऋशब्दोदितौ ॥

तयोरेव लृ ॥ ४ ॥

तयोः ऋ ऋ इत्यनयोः लृत्वं च स्यात् । आन्तरतम्यादेकद्विमतौ । लृ लृ । लृवर्णस्य दीर्घाभावो लिपिपाठादन्यत्तेत्यतेदं प्रमाणम् ॥

इणो गुणवृद्धी ॥ ५ ॥

ए ऐ ॥

ऊर्ह्व्यञ्जनलोपश्च ॥ ६ ॥

गुणवृद्धी च स्तः । ओ औ ॥

१. G लोपो.

२. G वां.

३. A omits इः.

४. A omits अनेक्याः..... पश्च.

५. G क्विकृधातोः.

६. P omits क्विपः.

७. G and A ददधातोः.

८. G लृष् अवर्णादीर्घ.

^१अमेर्मुसौ च ॥ ७ ॥

अमेर्व्यञ्जनलोपो मुसौ प्रत्ययौ च स्तः । मस् इति शेषे सस्य
रुत्वविसर्गौ । अं अः ॥

कनिखनिगमिघसिडुङ्भ्यो डः^३ ॥ ८ ॥

डित्वात् टिलोपः । क ख ग घ ङ ॥ कनति दीप्यते कः ब्रह्मादिः ॥

चमिछमिजन्युज्झिमिदेरुजलोपो ज च ॥ ९ ॥

एषां डः स्यात् । ^४उज्झेत्कारजकारलोपौ मिदेर्मकारस्य आदेशश्च ।
च छ ज ॥ उज्झेत्कारमात्रस्य शिष्टत्वात् अजभावाट्टिलोपाप्रसङ्गः । झ ॥
मिदेर्मस्य अत्वे टिलोपे च कृते अ ॥

ट्टलिट्टलिड्डलिड्डौकृपणिभ्यो वपलोपश्च ॥ १० ॥

एभ्यो डो वलोपश्च । पणेः पशब्दलोपश्च स्यात् । ट ठ ड ढ ण ॥

तनिथुडिदमिधनिमिभ्यश्च ॥ ११ ॥

डः स्यात् । त थ द ध न ॥

^५पातिफक्कतिवृहिभृमृङ्भ्यश्च ॥ १२ ॥

प फ ब भ म ॥

१. G अमेर्मुसौ.

२. G and A ड्ड.

३. G डः.

४. G उज्झेत्.

५. G नकारस्य.

६. G प्रसङ्गः.

७. G लिख.

A टलिख-

८. G and A कति.

यातिरातिलातिवातिभ्यश्च ॥ १३ ॥

य र ल व ॥

शमिमुषिसहाभ्यो मुलोपश्च ॥ १४ ॥

एभ्यो ङो मुषेर्मुलोपश्च । श ष स ह ॥

कायतिपिब्रत्योः ँकप्पौ च ॥ १५ ॥

अनयोर्ङः । एतावादेशौ च स्तः । ँ क' ँ प ॥

॥ इति वर्णानीतिः ॥

“उक्तेषु प्रत्ययेष्वेव^१ प्रकृत्याधिक्यगोचराः ।

भोजोक्तयः पुरा प्रोक्ताः अवशिष्टानथ ब्रुवे ॥

“कायः किः” काकिः स्वरदोषः ॥ “वैधेरकिः”^२ छिनत्ति वर्धकिः तक्षा ॥ “कौतेर्दिखिः”^३ किखिः शिशुः क्रोष्टा । दीर्घान्त इति हरः ॥ “श्रिजो ढिः”^४ गुणः । श्रेढिः गणितव्यवहारः ॥ “चमेरुचार्त्तः”^५ चुण्ढिः क्षुद्रवापी ॥ “मुषेः कित् उनट् च”^६ मुषेः ढिः कित्स्यात् उनडागमश्च । “मुष खण्डने”^७ मुषुण्डिः आयुधम् ॥ “वस्यर्तिभ्यामातिः”^८ वसातयः जनपदः ॥ अभिगच्छति अभिगम्यते वा युद्धेषु अरातिः ॥ “अभौ यामाभ्याम्”^९ अभियातिः अभिमातिश्च शत्रुः ॥ मातेरपि । गच्छति वृत्त्या । प्राग्वदर्थः ॥ “यजो यश्च”^{१०} यजति देवान् ययातिः ॥ “तनेर्दिधिः”^{११} प्रतिपक्षं तायते तिथिः ॥ “उपेरधिः”^{१२} गुणः । उप्यते आतपैः ओषधिः ॥ “विदेः किद्रट् च”^{१३} ज्ञायते विचार्यते वा वैधैः विद्रधिः व्याधिः^{१४} ॥ “वस्यर्तिकृतिभ्यो रिः”^{१५} संवृणोति तरुं^{१६} वल्लरिः लता ॥^{१७} अररिः क्वाटम् ॥ कर्तरीः खण्डनी ॥ “धूज्मूमाङ्शालिभ्यो लिङ्गिणौकुलिङ्मलिव्”^{१८} धूजो लिक् । धूयते वातेन धूलिः ॥ मूजो लिण् । बध्यते मौलीः ॥ माङ् औकुलिक् । मौकुलिः काकः ॥ शालेर्मलिव् । शाल्मलिः वृक्षः ॥ “गोपादिष्वनेरसिः”^{१९} गोपानसिः वलभी ॥ एकानसिः उज्जयिनी ॥ वाराणसिः काशिः ॥ अतः “पूर्वपदात्संज्ञायाम्”^{२०} इति णः । अस्य णत्वस्यासिद्धत्वात् चित्तानसिः जलचरः ॥ “त्रियो हिक्”^{२१} “त्री वरणे”^{२२} आत्रियते वृत्तिभिः याच्यते व्रीहिः ॥ “शलेरङ्कुः”^{२३} शलङ्कुः मुनिः ॥ “शलेराडुच्”^{२४} गलाडुः कोमकफलम् ॥

१. G adds रुढः

२. G ष्वयं

३. G कर्धतेरकिः.

४. G omits छिनत्ति.

५. A and P ढिः.

६. G ष्वाडः.

७. G नित्.

८. G omits मुषेः ढिः कित्.

९. G गतिप्रीत्या.

१०. G omits the commentary.

११. G omits व्याधिः.

१२. G वल्लतिः.

१३. A अरतिः.

“तनिमनिकणिभ्यो ङुः” तण्डुः नन्दीश्वरः ॥ मण्डुः मुनिः ॥ कण्डुः वेदना ॥
 “पनेर्दीर्घश्च” स्तूयते पाण्डुः ॥ “मृपल्योः कनुगानुकौ च” आभ्यां
 ङुः एतावागमौ च स्तः । मृकण्डुः मुनिः ॥ पलण्डुः लशुनम् ॥ “गमेः कित्”
 कित्त्वात् “अनुदात्तोपदेश” इति मलोपः । गच्छति चिकित्सया गङ्गुः ॥
 “यमेर्दुक्” प्राग्वन्मलोपः । यच्छति रिपून् यदुः ॥ “धुञो नुद् च”
 धुन्धुः अक्षुरः ॥ “जीवेरदानुक्” अस्यादानुक् । जीरदानुः पर्जन्यः ॥
 “अभ्रेरमुः” सम्यगभ्रति अभ्रमुः दिक्करिणी ॥ “कर्केरारुः” कर्कारुः
 कूश्माण्डः ॥ “ओर्वेरादेरुदेतौ च” उर्वारुः ऐर्वारुः द्वौ चिभिटीभेदौ ॥
 “तुम्बेरुः” “तुम्बि अदर्शने” सञ्चारशीलत्वात् कापि न चिरं दृश्यते
 तुम्बुरुः ॥ “कैन्देरत उच्च” कन्दुरुः सल्लकीनिर्यासः ॥ “चमेरुरुः” चमति
 तृणादि चमूरुः मृगः ॥ “शीङ्पीङ्गलिभ्यो लुलुगालुचः” एभ्यः क्रमात्
 लुः लुक् आलुच् इति स्युः । शेलुः पीलुश्च वृक्षभेदौ ॥ शलालुः गन्धद्रव्यम् ॥
 “कमण्डलुगृहलुगुलुगुलवः” केन जलेन मण्डयते कमण्डलुः ॥ गृहलुः मुनिः ॥
 “गुड रक्षणे” रक्षति वातात् गुलुगुलुः ॥ “तरतेरक्षुः” तरति लङ्घयति
 पैशुं तरक्षुः व्याघ्रः ॥ “प्रीकाभ्यां कैङ्गुजुगुक्तः” कित्त्वादियङाङोपश्च ।
 प्रियङ्गुः कङ्गुश्च धान्यभेदौ ॥ “कशेश्विपुगुक्तः” प्राप्यते कशिपुः ॥ “तुवः
 किकन्” अनावितौ । कित्त्वादगुणः । उवङ् ॥ तुविक् पुत्रः । ककारान्तो-
 ऽयम् ॥ “ईडेरीवडिहस्वश्च” इडबिड् विश्रवाः ॥ “भातेर्डवतुः” अनेन
 सर्वादिगतभवच्छब्दः ॥ “उदके श्वयतेर्दितिः” संज्ञात्वादुदकस्योदादेशः ।
 उदकेन वर्धते उदधित् तक्रम् ॥ “पातेः कृथिः” कित्त्वादाङोपः । पृथिति
 थान्तः । पुथु नृपाख्या ॥ “ककुप्त्रिष्टुबनुष्टुभः” एते भान्ताः ॥ “अनसि
 वहेः किवब् डश्चानसः” अनसोऽन्त्यस्य डित्त्वम् । किवः कित्त्वाद्बहेः प्रसारणम् ।
 अनडुहशब्दः ॥ “क्रोकोरो लैश्च वा” कृधातोरङ्गप्रत्ययो गुणे कृतेरस्यलत्वं च
 स्यात् । विक्षिप्यन्ते वस्तून्यस्मिन् करङ्कः ॥ समुद्रः कीर्यते वस्त्रादौ कलङ्कः ॥

१. G omits एवारुः.

२. G कनेस्त.

३. G तहं.

४. A कङ्गुजुक्तः.

५. A चिपूक्तः.

६. G च्छन्दः.

७. G लोश्च.

A लपश्च.

“शालापाकाभ्यः कित्” किच्वादाहोपः । रान्यस्मै दयालव इति रङ्गः
 अशक्तः ॥ आदीयते राक्षसैः लङ्कः ॥ पायति शुष्यत्यातपेन पङ्कः ॥ ध्वनति
 कङ्कः ॥ “कलेरविङ्कः” कलविङ्कः पक्षी ॥ “क्रमेरलकः” क्रमेलकः
 करभः ॥ “कनेरीनकः” शोभते कैनीनिका तारका ॥ “ह्रुहिपिण्डिभ्य
 ईतकः” हरीतकः रोहीतकः पिण्डीतकश्च वृक्षाः ॥ “कुषेः कित्” कुषीतकः
 ऋषिः ॥ “चण्डिभल्लिभ्यामातकः” चण्डातकं नर्तक्यादिवासः ॥ भल्लातकः
 वृक्षः ॥ “श्लेष्मातकाम्रातकाम्लातकपिष्ठातकादयः” पिष्ठातकः पटवासः ।
 अन्ये वृक्षाः । “पिष्ठातकः” इत्येवामरः । आयुक्तेः कोशातक्यादि ॥
 “जनेर्धः” इत्यधिकृत्य—“दृणातेः कित्” “ऋत इत्” “हलि च” इति
 दीर्घः । दीर्घः ॥ “सर्तेरघच्” सरघा मधुमक्षिका ॥ “उचेश्वक्” उच्चः ॥
 “कवेरचच्” कव्यते ग्रथ्यते कवचम् ॥ “कृमेः कच् मस्य कैः” क्रामति
 वृक्षोदरं क्रकचः ॥ “मृड उचच्” म्रियते व्यथतेऽनेन मरिचम् ॥
 “नमेर्डीचच्” नीचः ॥ “लिधिलप्योरुचश्च” पस्य कः । लिकुचः लकुचश्च
 वृक्षः ॥ “गुडेरुचच्” रक्षति रोगेभ्यो गुल्मी अमृता ॥ “चिम्योर्डोचच्”
 चीयते वर्धते चोचः पनसः ॥ मीयते प्रक्षिप्यते भूमौ मोचा रम्भा ॥
 “डञ्चच्च” चिम्योः डञ्चच् स्यात् । चञ्चा तृणपुरुषः ॥ मञ्चः ॥ “वियो
 जक्” जायतेऽस्मात् बीजम् ॥ “पुवो नुग्रस्वश्च” पुञ्जः ॥ “कुवो बुक् च
 वा” कुधातोः जक्प्रत्ययः नुक् च बुक् च स्यात् । कुवन्ति पक्षिणोऽस्त
 कुञ्जः ॥ कूयते सर्वैः परिहस्य कथ्यते कुब्जः ॥ “कुलेरिजक्” संस्त्यायति
 ब्रीह्याद्यत्र कुलिजम् मानम् ॥ “कृजोऽञ्जक्” करञ्जः तरुः । रलयोरभेदात्
 कलञ्जः ॥ “मुर्वेरजगलोपश्च” वस्य लोपः । बध्यते चर्मणा सुरजः ॥
 “कुटजोऽचवलजबल्वजादयः” कुटजः तरुः ॥ वट्यते वेष्ट्यते पर्णैः उटजः ॥
 गच्छन्त्यनेन वलजं द्वारम् ॥ बलेर्बुक् । बल्वजाः काशाः ॥ “शमेक्षः” “शमु

१. G omits क्रमेलकः.

P रुचक्च.

२. G कनीकिनी कान्वारका

७. P मोचा चोररभा.

३. G ग्राह्यते.

८. G and P omits स्यात्.

४. G मकः.

९. G कुलिजः.

५. G डीयच्.

१०. G adds च.

६. G रुक्तञ्च.

अदने” झमति उष्णं झञ्झः सशीकरो मेघवातः ॥ “किरतेराटैग्लश्च वा”
 विक्रयति क्रय्याणि किराटः वणिक् ॥ किलाटः वृक्षभेदः ॥ “शृङ्गाटकवाट-
 ललाटविराटप्रपुञ्जाटादयः” शृङ्गाटः चतुष्पथः ॥ कपेर्वश्च । कवाटम् ॥ शोभते
 ललाटम् ॥ प्रपुञ्जाटः उद्भिद्भेदः ॥ “चिरेरिटैच् भश्च” “चिरि हिंसायाम्”
 द्वयज्धातुः । अन्त्यस्येकारस्य भत्वम् । चिर्मिटी लताभेदः ॥ “डिण्टैन्”
 चिरेः डिण्टैन्प्रत्ययः स्यात् । डित्त्वादन्त्येकारलोपः । हिनस्ति र्मुद्गाति युवानं
 चिरण्टी प्रौढी ॥ “वयसि प्रथमे” इति ङीप् । चिरण्टीति तु दृश्यते ॥
 “खञ्जेररीटः” खञ्जेररीटः पक्षी ॥ “वृणातेरुटच्” वरुटः अन्त्यजातिः ॥
 “नर्कुटमुकुटकुक्कुटादयः” नृत्यति नर्कुटः वन्दी ॥ आमुच्यते शिरसि मुकुट
 किरिटी ॥ आदत्ते भक्ष्यं कौति वा कुक्कुटः । आयुक्तेः मकुटस्थपुटादिकम् ॥
 “बन्धेः कूटन्” कित्त्वान्नलोपः । बध्नाति हृदयं वैधूटी युवतिः । प्राग्वत्
 ङीप् ॥ “दरिद्रो दुर् च” दुर्यपपदे दृणातेः कूटन् दुरादेशश्च स्यात् ।
 दुर्दुरुटः दुर्मुखः । दुरि दुर्लेः कुटनि रलयोरभेदात् रत्वे दुर्दुरुटः इति हरः ॥
 “चपेरेटच्” चपेटः चपेटा वा हस्ततलम् ॥ “ग्रो णित्” गोरटः मुनिः ॥
 “करोतेराटच्” करोटं भाजनभेदः ॥ “बकोटाक्षोटैर्कोटादयः” क्रमात्
 बकवृक्षनागाः ॥ आद्युक्तेः शाकोटः तैरैः ॥ “लगिग्रोरुडच्” लगति हस्ते
 लण्डः यष्टिः ॥ गिरति सर्पान् गरुडः ॥ “व्याडनीडक्रोडकहो-
 डादयः” व्ययति सुखं व्याडः दुश्शीलः ॥ नितरामीयते खगैः नीडम् ॥ कीर्यते
 हाराद्यत्र क्रोडा बाहुमध्यम् । विक्षिपति भुवमिति वराहोऽपि ॥ अन्त्य
 ऋषिः ॥ “इण्शोवेणिभ्यो ण उक्तः” एति वनेषु एणः ॥ तनूकरोति शाणः ॥

१. G टग्ललोपश्च

२. G वक्ष्य-

P भक्ष्यः

३. G. प्रपुञ्जाट-

४. G निटच्.

५. G and A अन्यत्वात्

६. G डिण्डन्

७. G डिण्डन्.

८. G omits मृद्गाति

९. G चिरण्टी.

१०. P omits प्रौढा.

११. A, P and GD चिरण्टी.

१२. G वधूः तटी

१३. G कुलेः

१४. G omits -क्षोट...यष्टिः

in the commentary on
the next sūtra.

१५. A omits तदः

कृष्णवेण्णा नदी ॥ “हूणभूणक्षूणघृणादयश्च” हूयति हूणः म्लेच्छः ॥ अयते
 भूणः गर्भः ॥ क्षूयते उद्धोष्यते क्षूणः अपराधः ॥ क्षरत्याद्रीभिवत्यनया हृदयं
 घृणा ॥ आद्युक्तेः मसृणघुसृणादिः ॥ “अङ्गितङ्गिकङ्गिमङ्गिकृपिवृषिभ्यो णक्”
 अङ्गन्त्यत्र अङ्गणम् अजिरम् ॥ तङ्गणः जनपदः ॥ चलति हस्ते कङ्कणः ॥
 मङ्गणः ऋषिः ॥ “कृप कृपायाम्” कृपाविषयः कृपणः ॥ वृषणः ॥ “कृकण-
 कुङ्कणत्रपणोल्वणवङ्गणादयश्च” कृकणः मुनिः ॥ कुङ्कणः जनपदः ॥ त्रपणः
 देशः ॥ वलेर्वस्योत्वं बुक् च । उल्वणमिति लकारमाह नाथः । “उत्पूर्वात्
 वणेरच्” इति तकारमाह माधवः ॥ वञ्च्यते छाद्यते वङ्क्षणः ऊरुमूलसन्धिः ॥
 आद्युक्तेः ज्योतिरिङ्गणः । खुङ्खैणः हरखट्वाङ्गः ॥ “कृपिविषिभ्यामाणक्”
 कल्पते शक्तोति^१ हन्तुं कृपाणः ॥ विषाणः ॥ “पर्याणकल्याणादयश्च” पर्येति
 पृष्ठं पर्याणः अश्वादिकुथः ॥ कलयति सुखं कल्याणम् ॥ आद्युक्तेः द्रेक्षवा-
 णादि ॥ “गादाभ्यामेष्णक्” रौत्रिगेष्णः रङ्गोपजीवी ॥ सुरेष्णा
 किन्नरी ॥ चारुदेष्णः सात्यभामेयः ॥ सुदेष्णा विराटपत्नी ॥ “^२ह्रिज ईतङ्”
 हारीतः पक्षी ॥ “शकेरुन्तः” इत्यधिकृत्य—“कपेर्डित्” कषति हिनस्ति
 कुन्तः ॥ “कलिमलिभ्यामूतक्” कुल्लतः जनपदः ॥ मयूता वसतिः ॥
 “कम्पेरोतो नलोपश्च” वनेषु चरति कपोतः ॥ “आडि स्फायेर्डित्”
 आस्फोता ओषधिः ॥ “कक्किमकिभ्यामन्दन्” ककन्दः मकन्दश्च राजा ॥
 “मुचेर्डिकुन्दकुकुन्दौ” मुञ्चन्ति संसारात् मुकुन्दः ॥ मुचुकुन्दः नृपः ॥
 “यमेरुन्दन्” यमुन्दः क्षत्रियः ॥ “ककेरुन्दन् णिच्च वा” लोलति ककुदः
 स्कन्धपिण्डम् ॥ काकुदं तालु ॥ “अर्तिबुदोर्बुक् च” अर्बुदं संख्या ॥
 बुद्बुदम् ॥ “स्कन्धमिभ्यां धः” स्कन्धः ॥ अन्धः । सान्तौ पूर्वमुक्तौ ॥
 “कुञ्जोऽन्धच्” कबन्धः नौः ॥ “नौ स्यतेरधक्” कित्वादाहोपः ।
 “उपसर्गात् सुनोति” इति स्यतेः षः । निषधः ॥ “मङ्गेर्नलोपश्च” मगधः ॥

१. G omits कृष्ण

२. G omits अङ्गि.....अजिरम्.

३. P घुङ्गणः

४. G हन्तुं शक्तः

५. G गतिगेष्णः

६. G हतङ् हीतङ्.

७. G -मनि-

८. G मुचेर्डिकुन्द-

९. P कुङ्को.

“इषेरुधक्” इषुधः याच्ना ॥ “खलेरीनः” संचयीते संकोच्य गृह्यते
 खलीनं प्रग्रहः ॥ “पठेर्णित्” पठ्यते यादः सुपाठीनः मत्स्यः ॥ “अंडेरुप-
 गुच्चोपधायाः” उच्चैच्छतेऽनेन तरितुम् उडुपः प्लवः ॥ “अशेरुपच्” अश्न्यते
 अपूपः ॥ नितरां कुरति शब्दायते निकुरुम्बः ॥ अनृजु भवत्यनेन मर्नः कुटुम्बः
 दारादिः ॥ “टिकेष्टः तुट् च ॥ कस्य टत्वं तुट् घुत्वम् । टिट्ठिमः पक्षी ॥
 “ककेरुभः” ककुभः तरुः ॥ “कुकेः कक् च” कुक्कुभः पक्षी ॥ “दमेर्दो डुः डुक्
 च” दमेर्दस्य डुत्वमुभप्रत्ययः तस्य डुक् च स्यात् । डण्डुभः ॥ “क उम्भक्”
 जलपूरणावस्थायां शब्दायते कुम्भः ॥ “कुथेरुमक्” “कुथ पूतीभावे”
 कुथुमं मृगाजिनम् ॥ “कुदकुकोर्नु च” कुन्दुमः निचयः ॥ आदीयते
 कुङ्कुमः ॥ “कषिकुलिलिकलिभ्य आयक्” कषति पीडयति कषायः रसभेदः,
 वैपरीत्यात् सुगन्धश्च ॥ संत्स्यायन्ति पक्षिणोऽत्र कुलायः ॥ लुलति लुठति पङ्के
 लुलायः महिषः ॥ क्षिपन्त्यन्त्यवर्णान् कलायः ॥ “कौतेरियैः” कवियं
 खलीनम् ॥ “कृजः कित्” कित्त्वादगुणे यण् । क्रियः मेषः ॥ “वियस्तुट्
 च” वियो आलीयर् तस्य तुट् च । वृद्धिः । वेतालीयं वृत्तम् ॥ “वचेरथ्यक्
 तश्च” कित्त्वादुत्वम् । चस्य तत्वम् । उतथ्यः ऋषिः । तत्वं विनैव दृश्यते ॥
 “अनिकाभ्यः तरन्” अन्तरम् ॥ कायति रोदिति कातरः ॥ “इण्पूभ्यां
 कित्” इतरः ॥ पूतरः जलजन्तुः ॥ “कलेरवरः” कल्यते बंध्यते
 सिराभिः कलेवरम् ॥ “^{११}मिजः खलच्चैच्च” मिजः खलच्प्रत्ययः कलच्च
 स्यात् । “मीनातिमिनोति” इत्यात्ववाधार्थं एवं च स्यात् । प्रक्षिप्यते जघने
 मेखलः नर्मदाप्रभवोऽद्रिः ॥ “श्रो नुं ह्रस्वश्च” शृणाति पीडयति ^{१२}बद्धं
 शृङ्खला ॥ “कुडिकितिपणिवेलृपल्लिवल्लिमालिभ्यो वक्” कुडवः मानम् ॥

१. A and P भटे-

२. G उच्यते नेन तेरितुं

३. G and A अश्न्ये.

४. G and A omit मनः

५. G मदेर्दो डुक् च

A ददेर्दो दाडुक् च.

६. A क्षिपत्य-

७. A -यन्.

८. G नालीभर्

९. G गायति.

१०. G omits this word.

११. G omits this sūtra.

१२. G बन्धे.

निवसत्यत्र च्छलं कितवः ॥ स्तुत्या शब्दमात्रलक्षणात् पणवः ॥ “पेलृ गतौ”
 हृदयङ्गमत्वात् पेलवः मृदुः ॥ पल्लवः ॥ “वल वल संवरणे संचरणे च”
 गोरक्षणार्थं सञ्चरति वल्लवः ॥ मालवाः ॥ “कैरवभैरवकारण्डवादीनवादयः”
 बिभेत्यस्मात् भैरवः ॥ दीयते क्षीयते आदीनवः दोषः ॥ आयुक्तेः कोद्रववा-
 डवादयः ॥ “शृणातेरावः” शीर्यते शरावः ॥ “कलेशच्” बध्यते मृदा
 कलशः ॥ “पलेराशच्” प्राप्यते समिदर्थैः पलाशः ॥ “कुणिकुलिवलिबन्धिभ्यः
 किशच्” ध्वनन्ति शुकादयोऽत्र कणिशं सस्यमञ्जरी ॥ कुलति मँज्जति
 रिपोरङ्गे कुलिशम् ॥ वलिशं मृगव्यापादनस्थानम् ॥ बलिशम् ॥ तिनिशः वृक्षः ॥
 इतिशः ऋषिः ॥ बालिशः मूर्खः ॥ “अङ्किमस्त्रिभ्यामुशच्” अङ्कयति पदं
 करोति गजकर्णे अङ्कुशः ॥ मज्जति बिले मञ्जूशः नकुलः ॥ “कैलेर्मेषक्”
 क्षिप्यते कल्मषम् ॥ “कुलेश्च माषक्” कैलेः कुलेश्च माषक् ॥ “संस्त्यायति
 कुलमाषः अर्धखिन्नमाषादिः ॥ बहुवर्णैः संबध्यते कल्माषः नानावर्णः ॥
 “जलेरार्षः” जलाषः जलम् ॥ “पीडो नसक्” पीनसः श्लेष्मव्याधिः ॥
 “कृपियुवलिभ्य आसः” कार्पासः पित्तप्रकृतिः ॥ युवासः दुरालभः ॥ वलासः
 श्लेष्मा ॥ “किलेः कित्” किलश्चेत्येके । किलासं सिध्मम् ॥ “कुरः पासः”
 “हलि च” इति दीर्घः । कूर्पासः ॥ “पटिवीभ्यां टितडिसचौ” पटति
 गच्छति रिपून् पट्टिसं आयुधम् ॥ वीयते खाद्यते हंसैः विसम् ॥ “ताले-
 रीसच्” तालीसैः गन्धद्रव्यम् ॥ “त्रपेरुसः” कर्कटिका । उसेति विधान-
 सामर्थ्यात् न षः ॥ “अलेरम्बुसः” अलम्बुसः राक्षसः ॥ “लजो हः”
 खण्डयते लोहः ॥ “अनेरोकहैः” अनोकहः वृक्षः ॥ “कटेराहः” वृष्यते
 सिञ्च्यते जलमस्मिन् कटाहः ॥ “निरीण ऊहक्” निर्गच्छति बहिः निर्यूहः ॥

१. G वसन्त्यत्र.

२. G शरच्.

३. G मृगादयोऽत्र.

४. P निमज्जति

५. G omits this sūtra.

६. G omits कुलः.....जलम्.

७. A omits this word.

८. A omits this sūtra.

९. G टिसन्धीसचौ.

A टिषण्डिसचौ

१०. G and P ता लीसम्.

११. A -हा.

“ दस्त्यूहः ” दस्त्यूहः पक्षी ॥ “ वल्लेक्षन् ” संवृणोति वर्णान्तरं व्याप्नोति वा
वल्लक्षः धवलः ॥ “ लाक्षाद्राक्षामिक्षादयः ” लान्त्येनां लाक्षा ॥ द्रवति
मध्वस्मात् द्राक्षा ॥ आमिक्षा हविर्भेदः । आद्युक्तेः पीयूक्षः वृक्षः ॥

॥ इति भोजोक्ताः ॥

^१नान्तं प्रापदुणादिशास्त्रमियता शब्दाननुक्तानतो
धातुप्रत्ययरूपतः प्रविभजेत् कार्यात् किदादीन् वदेत् ।

रूढाः साधव एव ते च शकटापत्यादिभिर्धातुजाः
सर्वेऽपीत्युदितं ततो बहुलमित्यूचे स्वयं पाणिनिः ॥

उणादिवृत्तिलितयं दण्डनाथकृतिं तथा ।
दृष्ट्वैतत्कृतमस्माभिः देवनारायणाज्ञया ॥

इति श्रीमत्केरलभूवल्लयभूषणदेवनारायणधरणीपतिकरुणाशरणेन
नारायणचरणपरायणेन नारायणकविना
विरचिते प्रक्रियासर्वस्वे
उणादिखण्डः समाप्तः ॥

INDEX OF WORKS & AUTHORS REFERRED TO

Bhāṣya 11, 115.

Bhaṭṭi 1.

Bhoja 2 etc.

Bhojabhūbhuj 15.

Bhojarāṭ 10.

Hara 80, 142.

Kaumudī 84.

Mādhava 9, 15, 18, 49, 59, 83, 87.

Nātha 20, 105, 113.

Pāṇini 10.

Saṅkara 84.

Srībhāgavata 115.

Svāmi 105.

Ṭikāsarvasva 50.

Ṭikāsarvasvakāra 2, 87.

Vṛtti 20, 93.

Vṛtti 103, 115, 123.

Vṛttikāra 87.

INDEX OF SŪTRAS

अगारे णिञ्च	७२	अपदुस्सुषु स्थः	२५
अग्राद्यादयश्च	५५४	अपि सतैरसिन्	७५७
अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन्	४०८	अन्दादयश्च	५४१
अङ्गिरा अप्सराः	६७६	अमिचिमिदिशंसिभ्यः कित्	६०७
अङ्गूषः	५१६	अमितस्योः दीर्घश्च	१६८
अङ्गेनलोपश्च	४८५	अमिनक्षियजिवधिपतिभ्यो	३७७
अच इः	५८३	अमेरतिः	४९४
अ च तस्य	७१८	अमेरसच्	७०५
अजियमिशीङ्भ्यश्च	३३३	अमेदीर्घश्च	४५
अजियुधूनीभ्यो दीर्घश्च	३१९	अमेद्विषति चित्	६१५
अजिरशिशिरशिथिलशिविर	५२	अमेर्हुक् च	६५३
अजिवुरीभ्यो नित्	३११	अम्बरीषश्च	४६३
अजेरज च	१९७	अर्चिशुचिहुस्त्पिच्छृदिछादि	२५७
अज्यतिभ्यां च	५७५	अर्जिहशिकस्यमिपंसिबाधा	२७
अञ्चेः को वा	४९६	अर्जेणिलुक् च	३२९
अञ्च्यञ्जियुजिभ्रस्जां	६५६	अर्जेः ऋज च	४६२
अञ्जिघृतिभ्यः क्तः	३६३	अर्तिकमिचमिभ्रमि	४०६
अणश्च	८	अर्तिगृभ्यां भन्	४२५
अणो डश्च	८३	अर्तितन्यञ्जि	४३५
अण्डन् कृस्त्भृवृञः	१२०	अर्तिपृवपियजितनिधनि	२६६
अतेर्घश्च	५५९	अर्तिशृभ्यामटुच्	५२०
अत्यमिचमितमिरभिनमितपि	३८९	अर्तिस्त्रृधम्यइयवित्भ्योऽनिः	२५१
अदि भुवो इतच्	६८०	अर्तिस्तुसुहुस्त्रृक्षिभ्रभायाप-	१३०
अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन्	५००	अर्तेः क्युनुच्च	७००
अदेर्नु घश्च	६४६	अर्तेरहः	५१७
अदेर्मुद् च	२५४	अर्तेरिञ्च	२०१
अदेस्त्रिन्	५०३	अर्तेरुञ्च	६३५
अनिहशिभ्यां किञ्च	४५४	अर्तेरुञ्च	४७९
अञ्जे च	६४५	अर्तेर्गुणः शुद् च	२३५
अन्दुहम्भूजम्बूकफेल्कृकन्धू	९०	अर्तेर्निरि	१५८
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते	५४९	अर्तेर्निश्च	३७४

[३]

अर्तेद्व	३३१	आप्नोतेः किङ्स्वश्च	७४९
अर्तेस्तुः	६७	आः समिग्निकषिभ्याम्	६१६
अर्मकपृथुकपाका वयसि	७४३	इगुपधात् कित्	५६४
अलीकादयश्च	४५२	इण आगांस	६३८
अवद्याषमावरेफाः कुत्सिते	७४४	इण आगांऽपराधे	६५२
अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः	४३१	इण आसिः	६६२
अवतेष्टिलोपश्च	१३१	इणस्तशंस्तशसुनौ	४२२
अविमह्योष्टिषच्	४४	इणः कित्	४२६
अविसिविशुषिभ्यः कित्	१३३	इण्भीकापाशव्यतिमर्चिभ्यः	३१६
अवे भृञः	१५३	इण्शीभ्यां वन्	१४१
अशिञ्जादिभ्य इञोञौ	६१४	इण्सिञ्दीङ्ग्यविभ्यो नक्	२७५
अशिपणाद्योः	५७७	इन् सर्वधातुभ्यः	५६१
अशिशकिभ्यां छन्दसि	५९३	इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदि	५०
अशुभ्रुषिलटिकणिखटिविशि	१४०	इषियुधीन्धिदसिश्वाधूसूभ्यो	१३४
अशे रश च	२२२	इषेः किञ्च	१३
अशे रश च	४८०	इष्यशिभ्यां तकन्	४२१
अशोर्णिञ्च	५१	इष्यशूभ्यां कसुः	४३०
अशोर्देवने	३३७	ईषेः ह्रस्वश्च	४५६
अशोर्नित्	४२९	उत्तुरुधादयश्च	६९०
अशोर्युद्	६३१	उदकम्	१८८
अशोर्लेशश्च	३२८	उदके थुट् च	६४४
अशोस्सरन्	३४३	उदके तुट् च	६३७
अश्रोतेराशुकर्मणि वरट् च	७४८	उदके तुं भश्च	६५०
अश्रादयश्च	७१६	उदि दृणातेरलचौ	७०२
असिसञ्जिभ्यां क्थिन्	४२७	उद्यर्तेद्वित्	५२७
असुन्	६२९	उन्देरिच्चादेः	१२
असेरुन्	१४१	उन्देर्नलोपश्च	२२३
आङि णित्	४४०	उन्देर्नलोपश्च	३४२
आङि पणिपनिपतिखनिभ्यः	१९४	उपसर्गे वसेः	३८६
आङि शुचेः सनश्छन्दसि	२५२	उज्जेर्बलोपश्च	६३२
आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च	५८२	उमेः द्विः	५८५
आङ्परयोः खनिशभ्यां ङिञ्च	३३	उलूकादयश्च	४७६
आतृकन् वृद्धिश्च	७६	उल्बादयश्च	५३६
आनकः	३५७	उल्मुकदर्विहोमिनः	३५८
आपः कर्माख्यायां	६४८	उषः कित्	६७४
आप्नोते ईस्वश्च	७०	उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः	४१५

उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन्	१५४	कलश्च	४३८
उषिकुषिसृपिभ्यः	५९२	कलत्पश्च	९८
उषिखनिभ्यां कित्	६०३	कलेः फगस्योश्च	७१२
ऊधः	६७७	कवश्चाकवर्मणस्य	४१७
ऊर्जिदृणातेरलचौ	७२७	करोर्मुट् च	४६६
ऊर्णोतेर्ङः	७३९	कपिदूषिभ्यामीकन्	४५०
ऊर्णोतेर्णलोपश्च	३०	कषेश्छश्च	८१
ऊर्च्छेररः	४०५	किञ्जरयोः	४
ऊर्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित्	२३४	किलेबुक् च	४९
ऊर्जेः कीकन्	७४२	किशोरादयश्च	६२
ऊर्चेश्च	४५५	कुटः कित्	५१८
ऊर्जेन्द्राग्रवज्रविप्रकुप्रचुप्रक्षुर	१७८	कुणादिभ्यः कित्	१०८
ऊर्तेरम् च	८९	कुणिपुत्योः किन्दच्	५२४
ऊर्षिवृषिभ्यां कित्	३९५	कुण्ठिकम्प्योर्नलोपश्च	५८९
ऊर्षेर्जातौ	३४०	कुम्बेर्नलोपश्च	५८
ऊर्हनिभ्यामुषन्	५०८	कुयुभ्यां च	३००
एतेर्णिञ्च	२६८	कुर्भश्च	२२
एतेस्तुद् च	१२३	कुवश्च	५२५
एधिवह्योश्चतुः	७४	कुवश्चद् दीर्घश्च	५३२
कञ्जिमृजिभ्यां चित्	४११	कुवः क्रन्	४०७
कटिपटि	६९१	कुपिकुठिभ्यां कमलच्	६२७
कठिकुषिभ्यां कारुः	३५२	कुशर्लश्च	६२८
कठिचकिभ्यामोरच्	६१	कुसेरुलौम्भोण्डोमेदेताः	५४७
कठिचकिभ्यामोरः	७३६	कुके वचः कश्च	६
कणेष्टः	१०६	कुज उच्च	४६७
कदेर्णित्पक्षिणि	५२२	कुज उदीचां	५७३
कनिन्युवृषितक्षिराजिघन्वि	१४५	कुजः क्रतुः	७३
कन्युच् क्षिपेश्च	३२३	कुजः पासञ्	७३५
कपिकडिगण्डिकटिपटिभ्यः	६३	कुजादिभ्यः संज्ञायां वुन्	७२३
कपेश्च	५४	कृतिभिदिलतिभ्यः कित्	४२०
कमिमनिजनिगाभायापाहि	६८	कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च	१६
कमेरठः	९७	कृतेर्नुम् च	३८१
कमेरुश्चोपधायाः	४१२	कृतेः छः कू च	१७०
कम्बलादयश्च	१०५	कृत्यशूभ्यां कस्तः	२९०
करोतेर्ङ् च	७३२		
कर्दिकलोमः	५२३		

कदरादयश्च	७२८	क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित्	३२७
कदाधाराचिकलिभ्यः कः	३१३	खजेराकः	४६६
कधूमदिभ्यः कित्	३४६	खडेश्च	७९
कपावाजिमिस्वदिसाभ्यश्च	१	खनिकष्यञ्ज्यसिवसिध्वनि	५८४
कविवृष्विच्छविः विस्थवि	४९१	खनेर्दलः	७६२
कवृत्तदारिभ्यः उनन्	३२५	खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु	३६
कषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यः	७७	खर्जिपिजादिभ्य ऊरोलचौ	५२९
कषेरादेश्च चः	२५३	खलतः	३८४
कषेर्वर्णे	२७७	खष्पशिष्पशष्पवाष्पपर्परूप	३०१
कषेर्वृद्धिश्चोदीचाम्	१८७	गलेः कल च	३९८
कषेर्वृद्धिश्छन्दसि	५७१	गण शकुनौ	११८
कहनिभ्यां कनुः	३०३	गतिकारकयोरपि	६६७
कहभ्यामेणुः	१५१	गन्गम्यदेः	११५
ककलिकटिकडिभ्योऽम्बच्	५२१	गभीरगम्भीरौ	४६९
कृगृशृदृभ्यो वः	१४४	गमेरा च	६०६
कृगृशृपृत् कुटिभिदिछिदिभ्यश्च	५८८	गमेरिनिः	४२३
कृगृशृपृचतिभ्यः ष्वरच्	२७२	गमेर्गग च	२३०
कृगृशृशलर्गदिभ्योऽभच्	३९४	गमेर्डोः	२१४
कृग्रोरुच्च	२४	गमेस्सन्वच्च	३०४
कृतृकृपिभ्यः कीटन्	६२५	गर्मुच्च	९२
कृतृभ्यामीषन्	४६०	गलेरादेश्च कः	३७८
कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो	२८३	गलेश्च	७१३
कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्भ्यः क्युः	२२७	गलेः कट च	४०९
कृपृशृगृकटिपटिशौटिभ्यः	४६४	गवि गन्	७६३
के श्र परङ् चास्य	८५	गश्चोदि	१६०
क्रमितमिनमिस्तम्भामतः	५६६	गादाभ्यां इण्णच्	२८९
क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्	७३०	गुध्रुवीपञ्चिचियमिसदि	६१०
क्रिय इकन्	१९३	गुधेरूमः	६८१
क्लिशेरन् लो लोपश्च	७२०	गुपादिभ्यः कित्	५५
क्लिशेरी चोपघायाः कन्	७४७	गुहेः कन्	७३१
कणेः संप्रसारणं च	४१६	गृधिपण्योर्दकौ च	३४१
क्विच्वचिप्रच्छिष्टिद्रुल्लुकट	२०४	गृहेरणिः	७५५
कवुन् शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्य	१८२	ग्रसतेरा च	१३२
क्षिपेः किञ्च	२५६	ग्लानुदिभ्यां डौ	२११
		घर्मग्रीष्मः	१३८
		घसेः किञ्च	४६८

घृणिपृश्निपार्णिभूणि	४८७	जीर्यतेः किलश्च पुग्वा	७४१
चकिरभ्योरुच्चोपधायाः	१६६	जीवेरानुः	७५
चक्षेर्बहुलं शिञ्च	६७३	जृविशिभ्यां झच्	३९९
चक्षेः शिञ्च	२६९	जृवृञ्भ्यामूथन्	१५६
चङ्कण्यतेः किङ्किण च	४५१	जेर्मुट् चोदात्तः	३६५
चटिकटिभ्यां	३५३	जोरी च	१७३
चतेरुन्	७४५	जमन्ताडुः	१०७
चनुङ् नुदेश्च	३२४	डित् खनेर्मुट् चोदात्तः	७०३
चन्देरादेश्च छः	६५९	डोट् च	७३८
चन्द्रे मो डित्	६६८	णित्कसिपद्यतेः	८२
चरेर्वृत्ते	६१३	तनिमृङ्भ्यां किञ्च	३६२
चरेश्च	७५८	तनोतेरनश्च वः	२१०
चायः की च	६९	तनोतेः डउः सन्वञ्च	७५६
चायतेरञ्जे ह्रस्वश्च	६४०	तन्यृषिभ्यां कसरन्	३४८
चिक् च	२०९	तमेर्दुक् च	१६५
चुपेरञ्चोपधायाः	१०२	तमेर्वुक्	५३१
च्युवः किर्द्घिश्च	२९७	तवेर्णिङ्वा	४७
च्विरव्ययम्	२१२	ताटेर्णिलुक् च	९५
छन्दसीणः	२	तिजेर्दीर्घिश्च	२९१
छन्दस्यसानच् शवज्भ्याम्	२३३	तिथकुथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः	१६२
छापूखडिभ्यां गक्	७५३	तुषारादयश्च	४१३
छित्त्वरछत्त्वरधीवरपीवरमीवर	२७४	तृणाख्यायां चित्	३३०
जञ्वादयश्च	५४५	तृषिशुषिरसिभ्यः कित्	२८५
जनिघसिभ्यामिण्	५७४	तृहेः क्को हलोपश्च	६८६
जनिदाच्युसृवृमदिशमि	५४८	तृस्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः	२४२
जनिपुणि	५५५	तृभूवसिर्वहिभासिसाधिगडि	४०१
जनिह्रभ्यामिमनिन्	५९५	त्यजियजितानिभ्यो डित्	१२५
जनेरष्ठश्च	७२४	त्रादिभ्यश्च	११२
जनेरुसिः	२६४	त्रो डुक् च	८६
जनेर्यक्	५५३	त्रो रश्च लः	५
जनेष्टन् नलोपश्च	७१७	त्रो रश्च लो वा	३२६
जनेस्तो रश्च	७३७	त्विषिमिषिभ्यां च	१२४
जृशस्तृजागृभ्यः किवन्	४८९	दधातेर्यत् नुट् च	७४०
जसिसहोरुनिन्	२२०	दधिषाय्यः	३७०
जहातेर्द्वे च	१८३	दम्भेस्सिन्	७६४
जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च	३०९		

दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः	६९७	नञि लम्बेर्नलोपश्च	८४
दमेहभित्	७६५	नञि व्यथेः	४८
दमेरुनसिः	६७५	नञ्याप इद् च	३६१
दमेडोसिः	२१६	नञ्याहन एह च	६६४
दरिद्रा यालोपश्च	८७	नदेः कश्च	३३८
दस्मिः	४८२	नप्तुनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोत्पोत्	२४४
दंशेश्च	६९५	नयतेर्डिच्च	२४९
दंसेष्टनौ न आ च	६९४	नहिकलिह्निलसिभ्यः	५१२
दादिभ्यः छन्दसि	६११	नहेर्दिवि भश्च	६५१
दाभाभ्यां नुः	३०५	नहेर्हलोपश्च	७०७
दिविसिचिभ्यां किञ्च	३९३	नहो भ च	५७०
दिवेकैः	२४८	नामन्सोमन्सामन्	५९७
दिवेडिवः	७६६	नावञ्चेः	१७
दिवेद्यु च	६०२	निन्देर्नलोपश्च	१६४
दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य	४९०	नियो मिः	४७८
दुतनिभ्यां दीर्घश्च	३६४	निशीथगोपीथावगाथाः	१५९
दुरीणो लोपश्च	१६९	नुदंशेर्गुणश्च	१४९
दृणातेः षुक् ह्रस्वश्च	१२२	नुवो धुद् च	६६
दृणातेर्ह्रस्वश्च	६२४	नृतिशृध्योः कूः	८८
दसनिजनिचरिचटिरहिभ्यो	३	नौ व्यो यलोपः पूर्वपदस्य	५८०
द्वंद्वलिभ्यां भः	४२४	नौ सजेर्घथिन्	५२६
देशे हश्च	६५५	नौ सदेः	२७३
द्युतिदृणात्योर्ह्रस्वश्च	२०७	नौ हः	३१७
द्युतेरिसिन्नादेशश्च जः	२५९	पच एलिमच्	४७१
द्रुःक्षिभ्यामिनन्	१९९	पचिनशोः णुक्नुक्नुमौ च	१८०
द्रुहेः कित्	२००	पचिपठिकाशि	५६२
धान्ये नित्	९	पचिवचिभ्यां सुद् च	६६०
धापृवस्यज्यतिभ्यो नः	२७९	पचिवदिभ्यामिच्च	७२५
धारैर्णिलुक् च	३३२	पञ्चेश्च	१४७
धृषेर्घिष च संज्ञायाम्	२२८	पणेरिच्चोपधायाः	२८०
धेट इच्च	३०७	पणेरिज्यादेशश्च वः	२१७
धेट ई च	२८४	पतिचण्डिभ्यामालञ्	११०
ध्मो धम च	१८४	पतेरङ्गच् पक्षिणि	१११
ध्याप्यायोः संप्रसारणं च	५५८	पतेरत्रिन्	५०४
नञि च नन्देः	२४७	पते रश्च लो वा	३४७
नञि जहातेः	१४६	पतेः स्थ च	४४५

पथिकथिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य	५७	प्रथेरमच्	७५७
पयसि च	६७०	प्रथेर्नित्	६२३
परमे कित्	४४३	प्रथेष्पिवच् प्रसारणं च	१३९
परौ व्रजेः षड्च पदान्ते	२०५	प्राडि पणिकषः	१९०
पर्जन्यः	३७५	प्रेऽदः	२६७
पर्देर्नित् संप्रसारणमल्लोपश्च	३५५	प्रे हरतेः कूपे	५७२
पर्फरीकाद्यश्च	४५३	प्रे स्थः	४४२
पर्षेर्णिच्	२३८	प्लुषिगुषिकुषिभ्यः कित्	४२८
पः किच्	६५	प्लुषेरञ्चोपधाः	३३५
पातृतुदिवचिरिचिसिचि	१५७	फलिपाटिनमिमनिजनां	१८
पातेर्डतिः	४९२	फलेरितजादेश्च पः	७२२
पातेर्डतिः	६८४	फेनमीनौ	२७६
पातेर्डसुन्	६१८	बधेः ब्रधिवुधी च	२७८
पातेर्बले जुद् च	६४३	बलाकाद्यश्च	४४७
पादे च	५७६	बहुलमन्यत्रापि	१८६
पानीविषिभ्यः पः	२९६	बहुलमन्यत्रापि	१९८
पारेरजिः	१२८	बहुलमन्यत्रापि	२२४
पिनाकाद्यश्च	४४९	बहुलमन्यत्रापि	२४३
पिबतेरी च	६३०	बहुलमन्यत्रापि	२७०
पिबतेस्थक्	२६३	बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्द-	१७२
पीयूक्वणि	३४९	बिडादिभ्यः कित्	११३
पीयेरूपन्	५१३	बृहेर्नौच्	५९१
पुरश्च	७५९	बृहेर्नलेपश्च	२५८
पुरसि च	६७१	भञ्जेर्गश्च	३५०
पुरः कुषन्	५०९	भन्देर्नलोपश्च	४०४
पुरूरवाः	६७२	भिदेः किच्	४७२
पुलेः किच्	६९२	भियष्पुग्वा	१३७
पुवो ह्रस्वश्च	६०८	भियः कुकन्	१८१
पुषः कित्	४३७	भुजिमृडभ्यां युक्त्युक्तौ	२९४
पूजो यत् णद्	६९८	भुजेः कित्	५८७
पृषिरञ्जिभ्यां कित्	३८३	भुवश्च	४४१
पृकलिभ्यामुषन्	५११	भुवो श्चिच्	३२२
पृहभ्यां विन्	४८८	भुवः कित्	२६१
पृमिदिव्यधिगुधिधृषिदशि	२३	भुवः कित्	४८१
प्र ईरसद्योस्तुद् च	५६०	भूरञ्जि	६५७
प्रथिभ्रदिभ्रस्त्रां प्रसारणं	२८	भूवदिगृभ्यो णिन्न	६१२

भूसूधूभ्रस्जिभ्यः छन्दसि	२२६	मुषेर्दीर्घश्च	१९१
भृञ उच्च	२१९	मुहेः कित्	२७१
भृञश्चित्	३८७	मुहेः खो मूर् च	७०६
भृञः किन्तु च	११६	मूज्योलोपश्च	५१४
भृमृदशियजिपर्विपच्यमि	३८२	मूशक्यविभ्यः	५५०
भृमृशीतृचरित्सरितनिधनि	७	मूलेरादयश्च	६०
भृमृहृष्टृस्तृभ्य ईमनिच्	५९४	मृकणिभ्यामीचिः	५०५
भ्रमिमस्योरुच्चोपधायाः	१०४	मृकणिभ्यामूकोकणौ	४७४
भ्रमेः संप्रसारणं च	५६५	मृगव्यादयश्च	३७
भ्रमेर्ङ्	२१५	मृग्रोरुतिः	९१
भ्रस्जिगमिनमिहनिविष्यशां	६०१	मृजेर्गुणश्च	७८
भक्रुदर्दुरौ	४०	मृजेष्टिलोपश्च	१०१
भङ्वेरञ्	७६१	मृडेः कीकन्कनौ	४५८
भङ्गेरलच्	७६७	यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो	२९३
भथेः	४४४	यतेर्वृद्धिश्च	२४६
भन्दिवासिमथि	३८	यापोः कित् डे च	४३२
भनिन्	५९०	युजिबुधिदशिभ्यः किञ्च	२३७
भनेरुच्च	५६७	युजिरुचितिजां कुत्वं च	१३५
भनेर्दीर्घश्च	३३६	युष्यसिभ्यां मदिक्	१२९
भनेर्धश्छन्दसि	२६५	यो डे च	२१
भसेरुनन्	६८२	रङ्घिलङ्घि	२९
भसेश्च	४२	रञ्जेः क्युन्	२२५
भस्जेर्तु च	५१५	रपेरिञ्चोपधायाः	२६
भहति ह्रस्वश्च	३१	रमेनित्	४९८
भहेरिनण् च	२०३	रमेश्च	६५४
भहेश्च	७०८	रमेस्त च	२८७
भाङ् उच्च	७११	राजेरन्यः	३७३
भाच्छाससिस्त्रभ्यो यः	५५२	रातेर्ङेः	२१३
भापोरुरी च	५४४	राशदिभ्यां त्रिप्	५०२
मिथिलादयश्च	५६	रासिवल्लिभ्यां च	३९७
मिथुने मनिन्	५९८	रास्नासास्नास्थूणावीणाः	२८८
मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम्	६६३	रिचेर्धने घित्	६३९
मीनातेरुनन्	६६	रुचिभुजिभ्यां किप्यन्	६१९
मुचियुधिभ्यां सन्वच्च	२३९	रुचिवचिकुन्तिकुषिभ्यः	६२६
मुदिग्रोः गगौ	११९	रुदिविदिभ्यां कित्	३८८
		रुलादिभ्यः	६९३

रशतिभ्यां क्रुन्	५४६	वहिवस्यतिभ्यश्चित्	४९५
रुषेर्नित्	३९६	वहिश्चिभ्युगलाहात्वरिभ्यो	४८६
रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः	४००	वहो धश्च	८०
रुहे रश्च लो वा	३६८	वातप्रमीः	४३४
रुहेर्बृद्धिश्च	४६	वाविन्धेः	१७६
रूपे जुट् च	६४९	वातेर्नित्	६८५
रोदेर्णिलुक् च	१७१	वाहसः	३९२
लक्षेरट् च	२८१	विटपविष्टपविशिपोलपाः	४१८
लक्षेर्मुट् च	४३३	विदिपुरोश्च	५१०
लङ्घेर्नलोपश्च	१२७	विदिभुजि	६४८
लीङ्गरीङोर्ह्रस्वश्च पुट्तरौ	७४६	विधाओ वेध च	६६५
लृओ मनिन्	७१९	विपतिभ्यां तनन्	४२३
लोष्टपलितौ	३६६	विषेर्व्याप्तिकर्मणि	७३३
वङ्कक्रधादयश्च	५०१	विषेः किञ्च	३१२
वर्चिमनिभ्यां चिद्धा	७२६	विसा विहा	४७०
वचेरुण्यन्	६२०	वीज्यात्वरिभ्यो निः	४८३
वचेर्गश्च	३०६	वृञ्जुटितनि	६८७
वदेरान्यः	३७६	वृङ्शीभ्यां रूपस्वाङ्गयोः	६४१
वयसि धाञः	६६९	वृजेः किञ्च	१९६
वयो णित्	३९१	वृज एण्यः	३७१
वर्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगत्	२३१	वृञश्चित्	३७९
वलिमलितनिभ्यः कयन्	५४२	वृतेश्च	२५५
वल्लेरुकः	४७५	वृतेश्छन्दसि	५८६
वलेर्गुक् च	१९	वृतेस्तिकन्	४१९
वलेर्बल्लि चाहिरण्ये	५६८	वृधिवपिभ्यां रन्	१७७
वशः कित्	२१८	वृश्चिकृषिकुशि	१८९
वशेः कनसिः	६७९	वृषादिभ्यश्चित्	१००
वशेः कित्	४६५	वृहोष्णवुकौ च	५४३
वसिबपियजिराजिध्वजिध्वजि	५६९	वृत्तवदिह्निकमिकषिभ्यः सः	३३४
वसेश्च	३४४	वेअस्तुट् च	३९०
वसेस्तिः	६२१	वेअस्सर्वत्र	५९६
वसेस्तुन्	७१	वेओ डिञ्च	५०६
वसौ रुचेः संज्ञायाम्	२६०	वेओ डित्	५७८
वसेर्णित्	६५८	वेपितुहोः ह्रस्वश्च	२०२
वहिहाधाभ्यश्छन्दसि	६६१	वौ कसेः	१६७

बौ तसे:	६२२	इयास्त्याहजविभ्य इनच्	१९५
व्यथे:संप्रसारणं ध:किञ्च	३९	अयते: स्वाङ्गे शिर: किञ्च	६३४
व्याङि घातेश्च जातौ	७५२	अ: करन्	४३६
व्याधौ शुट् च	६३६	अ: शकुनौ	५७२
व्रदिचकृषिकुशिभ्य: किकन्	१८९	श्रुदक्षिस्पृहिभ्य आय्य:	३६९
शकादिभ्योऽटच्	५१९	श्रिषेरञ्चोपधाया:	२९२
शकिशम्योनिन्	१०३	श्रिषे: कश्च	३२
शकेरुनान्तोन्त्युनय:	३२१	श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्कलेदन्	१५०
शकेर्कतिन्	४९३	श्वयतेश्चित्	५०७
शते च	३५	श्वे: संप्रसारणं च	६३३
शदेस्त च	५९	षणेर्ङ:	९६
शपेर्बश्च	९९	षट्	६००
शमेर्बन्	५३५	सपूर्वाञ्चित्	३४५
शलिपटिपतिभ्यो निन्	४४८	सप्यशूभ्यां तुट् च	१४८
शलिमण्डिम्यामूकण्	४७७	समाने ख्यस्स चोदात्त:	५८१
श: कित्सन्वञ्च	२०	समि कस उकन्	१७९
शाखा	७१०	समीण:	१६१
शावशेरासौ	४३	समीण:	५३३
शाशपिभ्यां ददनौ	५४०	सम्यानच् स्तुव:	२३६
शीङ्कृशिरुहिजिश्चिष्टृभ्य:	५५७	सर्तेरटि:	१२६
शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीवि	३८५	सर्तेरप: पुक्च	४१४
शीङ्स्थुगलग्वालन्वलञ्ज:	४७३	सर्तेरयू:	२९५
शीङो निङ्स्वश्च	७०९	सर्तेर्णिन्	११४
शुकवल्कोल्का:	३१५	सर्तेर्णिन्	१५५
श्वितेर्दश्च	२४१	सर्तेर्णिन्	५२८
शुसिचिमीआं दीर्घश्च	१७५	सर्तेर्दुक् च	३५४
शृङ्गारभृङ्गारौ	४१०	सर्तेर्नु च	४५७
शृणातेर्दुर्दीर्घश्च	५३०	सर्वनिघृष्वर्ष्वलष्वशिवपट्	१४२
शृणाते: ह्रस्वश्च	११७	सलिकव्यनिमहिभटिभण्डि	५३
शस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनि	१०	सव्ये स्थश्छन्दसि	२५०
शद्भुमसोऽदि:	१२१	सहेर्धश्च	२६२
शपृभ्यां कित्	४६१	संश्चत्पट्टेहत्	२३२
शपृवृआं द्वे रुक्चाभ्यासस्य	४५२	सातिभ्यां मनिन्मनिणौ	५९९
शेवायहाजिह्वाग्रीवाप्वा	१४३	सानसिसर्णसिपर्णसितण्डुल	५५१
श्मनि अयतेर्ङन्	७१५	सिचै: संज्ञायां कन्नुहौ च	७५१

सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्	६४	स्फायितञ्चिचञ्चिश्चकि	१६३
सिनोतेरी च	४०३	स्यन्देः प्रसारणं घञ्	११
सिविमुखोष्टेरू च	६०४	स्यम ईद् च	३१८
सिवेष्टेरू च	५३४	स्यमेः संप्रसारणं च	१९२
सिवेष्टेर्यू च	२८२	संसेः शिः कुद् किञ्च	६९९
सुओ दीर्घश्च	२८६	सुरीभ्यां तुद् च	६४२
सुत्रि विदेः कञ्	३८०	सुवः कन्	२०८
सुव्यसेः कञ्	२४५	हनिकुपिनीरमिकाशिभ्यः	१५२
सुयुवृज्जो युच्	२२१	हनो वध च	१८५
सुवः कित्	३०८	हन्तेरं ह च	४९७
सुशभ्यां निञ्च	२९९	हन्तेरः घुर च	७५४
सुसूधागृधिभ्यः कञ्	१७४	हन्तेर्घुरच्	२२९
सुडः किः	४९९	हन्तेरः हिमुद् च	४०२
सूवेः स्मन्	६१७	हन्तेर्युजाद्यन्तयोर्धत्वतत्वे च	७२९
सृजेरसुम् च	१५	हन्तेर्हि च	१३६
सृजेरस्च	५३९	हन्तेश्च द्वे	७०४
स्युवच्चिभ्योऽन्युजागूजगुचः	३५६	हन्तेः शरीरावयवे द्वे च	७२१
सुवृभूशुषि	३१४	हरिमितयोर्द्वः	३४
सौ रमेः कः	६९६	हर्यतेः कन्यन् हिरश्च	७३४
स्कन्देश्च स्वाङ्गे	६४७	हसिमृप्रिण्वमिदमित् लूपधुर्वि	३६०
स्कन्देः सलोपश्च	१४	हिसेरीरञ्जीरचौ	७०१
स्तनिहृषिपुषि	३०२	हुयामाश्रु	६०५
स्तुवः क्षेप्यश्छन्दसि	३७२	हुच्छैः सनो लुक् छलोपश्च	२४०
स्त्यस्त्वे प्रसारणमूद्च	२९८	हुवः श्लुवश्च	२०६
स्त्री	६०९	हृपिशिरुहिवृतिविदिकीर्ति	५६३
स्थस्तोऽम्बजबकौ	५३७	हस्याभ्यामितन्	३६७
स्थः किञ्च	६८३	हृषिमङ्गि	६८८
स्थाचतिमृजेरालज्वालज्जाली	१०९	हृषेरुलच्	९३
स्थो णुः	३१०	हृसृभ्यां	५३८
स्नामदिपद्यतिशकिभ्यो	५५६	हृसृरुहियुषिभ्य इतिः	९४
स्तुवश्चिकृत्युषिभ्यः कित्	३३९	ह्रियो रश्च लो वा	३२०
स्पृशेः श्वण्शुनौ पृ च	७१४	ह्रियः कुग्रश्च लो वा	३५९

INDEX OF QUOTATIONS

QUOTATION	PAGE	SOURCE
अगिकासि	७९	Cf. Bs. II-iii-40.
अङ्गिमस्त्रिज	१४६	Bs. II-iii-149.
अङ्गितङ्गि	१४६	Bs. II-ii-124.
अङ्गेश्व	४६	Cf. Bs. II-i-231.
अच इः	१००, १०१	Un. IV-150.
अजेश्व	८२	Cf. Bs. II-i-201.
अजेश्व	१५	Cf. Bs. II-i-63.
अटविः	९३	Cf. Bs. II-i-236.
अडेरुपक्	१४७	Cf. Bs. II-ii-215.
अण्डैरण्ड	२६	Bs. II-ii-117.
अत्र णिदित्यननु	१८	Mādhaviya Dhv. I-i-274.
अदेनुम्	१२१	Bs. II-i-341.
अनसि	१४३	Bs. II-i-349.
अनिकाभ्यः	१४७	Cf. Bs. II-iii-66.
अनुदात्तो २५, ३४, ६७, १०३, १४३		Pā. VI-iv-37.
अनुनासिकस्य	११५	Pā. VI-iv-15.
अनेरोकहः	१४८	Bs. II-iii-186.
अनेडित्	६९	Bs. II-ii-35.
अन्धरन्ध्र	३९	Cf. Bs. II-iii-30.
अप्राणिजातेः	५८	Vārtika IV-i-66.
अभौ	१४२	Bs. II-i-196.
अभ्रः	१४३	Bs. II-i-86.
अमे णिद्रा	१००	Bs. II-ii-220.
अमेर्नित्	६६	Bs. II-iii-176.
अयामन्त	६०, ७२, ७७	Pā. VI-iv-55.
अरोदि भेरीभिः	२२	
अरोदीत्	३७	T. Samhitā I-v-11.
अर्तिबुद्धोः	५४६	Bs. II-ii-172.
अलशलोः	१००	Bs. II-ii-221.
अलिकलि	४२	Cf. Bs. II-ii-15.
अलिकलि	९८	Cf. Bs. II-ii-168.

अलिशलि	१०९	Cf. Bs.	II-i-168.
अलिशीङ्भ्यां	५८	Cf. Bs.	II-ii-207.
अलेरम्बुसः	१४८	Bs.	II-iii-182.
अविचिण्	९३		
अविदधि	९५	Cf. Bs.	II-i-177.
अवेश्च	६३	Cf. Bs.	II-i-198.
अत्रे ह्रस्वश्च	३०	Bs.	II-ii-255.
अवोदै	२८	Pā.	VI-iv-29.
अशिकचोः	३९	Bs.	II-ii-234.
अशेरूपच्	१४७	Bs.	II-ii-216.
अश्रोतेः	१०३	Bs.	II-ii-51.
असेश्च	१६	Cf. Bs.	II-i-58.
आङि च	८५	Bs.	II-i-287.
आङि स्फायेः	१४६	Bs.	II-ii-150.
आतो युक्	१	Pā.	VIII-iii-33.
आद्गुणः	५७, १०३	Pā.	VI-i-87.
आपो ह्रस्वश्च	५०	Bs.	II-i-141.
आश्वाप्तव्यः	११	Mahābhāṣya	I-250.
इणोदम्	२७	Bs.	II-i-298.
इण्पूभ्यां	१४७	Bs.	II-iii-67.
इण्शो	१४५	Cf. Bs.	II-ii-122.
इन्धेः	१२०	Bs.	II-i-340.
इषेरुधक्	१४७	Bs.	II-ii-177.
इस्मन्त्र	५२, ११२, ११४	Pā.	VI-iv-97.
ईडेः	१४३	Bs.	II-i-256.
ईरिव्या	२८	Cf. Bs.	II-ii-250.
उचेः	१४४	Bs.	II-ii-74.
उत्पूर्वात्	१४६	Mādhava	
उदोष्ठ्य	६, ४७, ८९, ९६, १११	Pā.	VII-i-102.
उदके	१४३	Bs.	II-i-263.
उपधायां	३२	Pā.	VIII-ii-78.
उपह्वर	५५	Cf. Bs.	II-iii-74.
उपधायां च	७०	Pā.	VIII-ii-78.
उपसर्गात्	१४६	Pā.	VIII-iii-65.

उमे च	१११	Bs.	II-i-154.
उर्ध्वः	३२	Bs.	II-iii-125.
उद्वणम्	१४६	Daṇḍanātha Nārāyaṇa on Bs.	II-ii-126.
उषेः	१४२	Bs.	II-i-205.
उषेर्नक्	८९	Bs.	II-iii-162.
शङ्खम्	२४	Bs.	II-iii-100.
शङ्खरो	८	Bs.	II-i-26.
शङ्खजोः	२२	Bs.	II-iii-95.
शत इत् ३५, ४७, ६६, ९३, १११, ११२, ११८, १४४		Pā.	VII-i-100.
क उम्भक्	१४७	Bs.	II-ii-238.
ककिमकि	१४६	Bs.	II-ii-167.
ककुप्	१४३	Bs.	II-i-299.
ककेरुन्वन्	१४६	Bs.	II-ii-171.
ककेरुमः	१४७	Bs.	II-ii-235.
कच्छगुलुच्छ	१०३	Bs.	II-ii-85.
कच्छन्दे	९	Cf. Bs.	II-i-35.
कटिबिदि	४	Cf. Bs.	II-i-10.
कटेराहः	१४८	Bs.	II-iii-187.
कणिकुलि	१४८	Bs.	II-iii-146.
कणिजलि	९१	Bs.	II-ii-27.
कनेः	२४४	Bs.	II-ii-36.
कन्देश्च	१७	Cf. Bs.	II-i-109.
कन्देः	१४३	Bs.	II-i-103.
कमण्डलु	१४३	Bs.	II-i-106.
कमितमि	२५	Bs.	II-ii-66.
कमितिम्योः	३९	Bs.	II-ii-22.
कमेश्च	७	Cf. Bs.	II-i-85.
कमेः क्रम च	३९	Bs.	II-ii-25.
कम्पेरोतो	१४६	Bs.	II-ii-149.
कम्पेर्न	६८	Bs.	II-iii-102.
कराग्रं	८५	Cf. śveta Uṇ.	IV-4.
करोतेरोट्	२४६	Bs.	II-ii-111.
कर्केः	१४३	Bs.	II-i-100.
कर्मणां विनुते	११२	Ṭikāsarvasvam	

कलिपलि	१०५	Cf. Bs.	II-iii-1.
कलिस्फुलि	२५	Bs.	II-ii-63.
कलेरशच्	१४८	Bs.	II-iii-142.
कलेर	१४४	Bs.	II-ii-32.
कलेरेवरः	२४७	Bs.	II-iii-75.
कलेर्मषक्	१४६	Bs.	II-iii-152.
कल्पि	९६	Cf. Bs.	II-iii-164.
कविरसरिर	१२	Cf. Bs.	II-iii-47.
कवेः	१४४	Bs.	II-ii-75.
कशेः	१४३	Cf. Bs.	II-i-84.
कषिकुलि	१४७	Bs.	II-iii-8.
कर्षेडित्	१४६	Bs.	II-ii-147.
कायः	१४२	Bs.	II-i-173.
कार्यं कारुः	१	Bhaṭṭi Kāvya	VII-28.
किणिबिलि	३०	Cf. Bs.	II-iii-129.
किरतेरा	१४५	Bs.	II-ii-99.
किरतेश्च	५९	Cf. Bs.	II-ii-208.
किलेः कित्	१४८	Bs.	II-iii-177.
किसलय	१०१	Bs.	II-iii-7.
कीकट	९७	Bs.	II-ii-98.
कीचक	४१	Cf. Bs.	II-ii-11.
कीलाल	६८	Bs.	II-iii-105.
कुकूल	९९	Cf. Bs.	II-iii-112.
कुकेः कक	१४७	Bs.	II-ii-236.
कुक्ष्यन्त्र	११५	Bhāgavata	
कुगुध्वञ्चि	२३	Bs.	II-iii-98.
कुङ्को	११८	Bs.	II-i-187.
कुचिओः	११८	Bs.	II-i-190.
कुओऽन्धच्	१४६	Cf. Bs.	II-ii-174.
कुटज	१४४	Bs.	II-ii-92.
कूटेः कुं	१३२	Bs.	II-ii-9.
कुडिकिति	१४७	Bs.	II-iii-134.
कुडुप इति	८०	Hara	
कुणेश्च	२१	Cf. Bs.	II-ii-120.
कुतपचातप	८१	Cf. Bs.	II-ii-212.

कुतुस्त	६१ Cf. Bs.	II-ii-4.
कुथेरुमक्	१४७ Bs.	II-ii-252.
कुदकुकोः	१४७ Bs.	II-ii-254.
कुयमि	२१ Cf. Bs.	II-iii-96.
कुरः पासः	१४८ Bs.	II-iii-178.
कुरिबिडि	२५ Bs.	II-ii-61.
कुलिमयि	१४६ Bs.	II-ii-148.
कुलेश्च	९० Cf. Bs.	II-iii-49.
कुलेश्च माषक्	१४८ Bs.	II-ii-153.
कुलेः	१४४ Bs.	II-ii-89.
कुवो	१४४ Bs.	II-ii-88.
कुषिकलि	८० Cf. Bs.	II-ii-210.
कुषेः	१४४ Bs.	II-ii-41.
कुहेश्च	१९ Cf. Bs.	II-i-124.
कुहेः कित्	३९ Bs.	II-ii-24.
कृकण	१४६ Bs.	II-ii-126.
कृञश्च	१०० Bs.	II-ii-73.
कृञः	९९ Bs.	II-iii-56.
कृञः कित्	१४७ Bs.	II-iii-12.
कृञो	१४४ Bs.	II-ii-90.
कृञो मुट्	७९ Bs.	II-iii-42.
कृदिकारात्	८३ Vārtika.	IV-i-45.
कृन्मेजन्तः	४५ Pā.	I-i-39.
कृपियुबलि	१४८ Bs.	II-iii-176.
कृपिविबिभ्यां	१४६ Bs.	II-ii-127.
कृरञि	५१ Cf. Bs.	II-i-212.
कृस्भृवृ	१३२ Bs.	II-ii-7.
कृस्वृ	९७ Bs.	II-ii-5.
कृगृष्टृ	७८ Bs.	II-iii-35.
कैशीशमी	६९ Bs.	II-i-38.
कौतेरियः	१४७ Bs.	II-iii-11.
कौतेः	१४२ Bs.	II-i-176.
कौतेः	२७ Bs.	II-ii-299.
कैरवमैरव	१४८ Bs.	II-iii-135.
कौरुण्डि	१३२ Bs.	II-ii-8.

कडति इत्यनु	१५	Mādhaviya Dhv.	I-347.
क्रमेः	१४४	Bs.	II-ii-33.
क्रमेः	१४४	Bs.	II-ii-76.
क्रोकोः	१४३	Bs.	II-ii-30.
क्लोमन्	११३	Cf. Bs.	II-i-285.
क्षोश्च	९३	Cf. Bs.	II-i-208.
खञ्जः	१४५	Bs.	II-ii-104.
खड्गज्योः	१७	Bs.	II-i-110.
खर्जि	९९	Bs.	II-iii-57.
खलेरीनः	१४७	Bs.	II-ii-197.
खलेश्च	९४	Cf. Bs.	II-i-193.
गमहन	९०	Pā.	VI-iv-98.
गमेः	१४३	Bs.	II-i-54.
गाङ्कुटादि	७८	Pā.	I-ii-1.
गादाभ्यां	१४६	Bs.	II-ii-129.
गिरः	११८	Bs.	II-i-188.
गुगम्यमि	१०३	Bs.	II-ii-83.
गुडेः	१४४	Bs.	II-ii-80.
गुरेः	७८	Bs.	II-iii-37.
गुलिबिलि	३०	Cf. Bs.	II-ii-253.
गुवः कित्	१०१	Bs.	II-ii-165.
गोपादिषु	१४२	Bs.	II-i-239.
ग्रहिज्या	६	Pā.	VI-i-16.
ग्राघन्	३३	Cf. Bs.	II-i-278.
ग्रीष्म	३०	Bs.	II-ii-257.
ग्रो णित्	१४५	Bs.	II-ii-110.
घण्टा	१०४	Bs.	II-ii-96.
घुमास्था	१५, ३५, ११४	Pā.	VI-iv-66.
घुषिगलि	६०	Cf. Bs.	II-i-83.
चजोः	१२०	Pā.	VII-iii-52.
चण्डि	१४४	Bs.	II-ii-42.
चपेटच्	१४५	Bs.	II-ii-109.
चपेर्नु च	१९	Cf. Bs.	II-i-124.
चमेः	१४२	Bs.	II-i-181.
चमेः	१४३	Bs.	II-i-104.

चिम्बो:	१४४	Bs.	II-ii-81.
चिरेरिट्च	१४५	Bs.	II-ii-101.
चुलुकोन्मुक	३९	Bs.	II-ii-26.
चेरुपन्थो:	६८	Bs.	II-i-42.
चो: कु:	५८, ६१, ६५, ११७	Pā.	VIII-ii-30.
चौरादिक:	२०	Sveta-Up. Vṛtti	I-96.
च्छो: शूड	२९	Pā.	II-iv-19.
छशां ष: ३४, ४३, ५८, ६५, ८२	११४	Pā.	VIII-ii-36.
जनवध्योश्च	२, १०९	Pā.	VII-iii-35.
जनसनखनां	११४	Pā.	VI-iv-42.
जनिपुणि	१०५	Cf. Bs.	II-iii-3.
जनेघ:	१४४	Bs.	II-ii-68.
जराजटा	२	Bs.	II-i-4.
जलेराष:	१४८	Bs.	II-iii-154.
जीवे:	१४३	Bs.	II-i-81.
जुकिजनि	१०४	Bs.	II-ii-95.
जुकमि	२१	Bs.	II-ii-114.
जृपृक्	९७	Cf. Bs.	II-iii-166.
जेश्च	५५	Cf. Bs.	II-ii-189.
ज्वरत्वर	१५, २९, ५५, ९२	Pā.	VI-iv-20.
झमे:	१४४	Bs.	II-ii-93.
झरो झरि	९६	Pā.	VIII-iv-65.
झोऽन्त:	६३	Pā.	VII-i-3.
टिकेष्ट:	१४७	Bs.	II-ii-234.
डड्वच्	१४४	Cf. Bs.	II-ii-82.
ढिण्टन्	१४५	Bs.	II-ii-102.
डिण्डीर	९०	Cf. Bs.	II-iii-50.
डुकशि	११८	Cf. Bs.	II-iii-120.
टूलोपे	३७	Pā.	VI-iii-111.
तनिमनि	१४३	Bs.	II-i-51.
तने:	१४२	Bs.	II-i-203.
तमिबिडि	६७	Cf. Bs.	II-iii-101.
तमिलूभ्यां	२५	Cf. Bs.	II-ii-59.
तरते:	१११	Bs.	II-i-158.
तरते:	१४३	Bs.	II-i-109.

तलिमलि	९९	Bs.	II-iii-58.
ताडे:	२०	Cf. Bs.	II-i-258.
ताभ्यामन्यत्र	२	Pā.	III-iv-75.
तालेरीसच्	१४८	Bs.	II-iii-180.
तितुत्र १५, ३४, ६१, ६५, ६६, ७०, ११४, ११७	११४, ११७	Pā.	VII-ii-7.
तुम्बे:	१४३	Bs.	II-i-102.
तुव:	१४३	Bs.	II-i-246.
त्रपेहस:	१४८	Bs.	II-iii-181.
त्रश्च	५७	Cf. Bs.	II-ii-182.
त्रश्च	७६	Cf. Bs.	II-ii-116.
त्रो दुक् च	१८	Cf. Bs.	II-i-112.
दमे:	१२५	Bs.	II-i-347.
दमेर्द:	१४७	Cf. Bs.	II-ii-237.
दरिद्रो	१४५	Bs.	II-ii-108.
दस्यूह:	१४९	Bs.	II-iii-189.
दुषे:	७७	Cf. Bs.	II-ii-139.
दृक्षि	११८	Bs.	II-i-189.
दृणाते:	१४४	Bs.	II-ii-69.
दृशमि	७४	Cf. Bs.	II-ii-158.
द्युगमिभ्यां	४५	Bs.	II-i-150.
द्युतिस्वाप्यो:	४४	Pā.	VII-iv-67.
द्युद्रुभ्यां	८	Bs.	II-i-34.
घातोस्तन्नि-	१०५	Pā.	VI-i-80.
घुञो	१४३	Bs.	II-i-70.
धूञ्मू	१४२	Bs.	II-i-233.
नञि भुवो	३१	Bs.	II-iii-133.
नञि सहे:	२१	Bs.	II-ii-121.
नदिवदि	६३	Cf. Bs.	II-i-79.
नमे:	१४४	Bs.	II-ii-78.
नकुट	१४५	Bs.	II-ii-106.
न लोक्	१	Pā.	II-iii-69.
निचुल	२०	Bs.	II-iii-110.
नितमे:	१००	Cf. Bs.	II-ii-219.
निम्ब	१००	Bs.	II-ii-222.

निय ऊनक
 निरीण हऊक्
 निष्कतुरुष्क
 नेडुशि
 नौ स्यतेः
 यङ्वादीनां
 पचेरिञ्चोपधायाः
 पटिनीभ्यां
 पठेर्णित्
 पनेः
 पर्याण
 पलेराशच्
 पातेः
 पादस्य पत्
 पिनाक
 पिपीलिक
 पिशिपृषि
 पिष्टातः
 पीङ्गश्च
 पीङ्गो नलक्
 पीङ्ग कुणि
 पुवां तु
 पुवो
 पूङ्गश्च
 पूङ्गपीङ्गो
 पूर्वपदात्
 पूषभ्यां
 प्रीकाभ्यां
 फलेः
 बकोटाक्षोट
 बन्धेः
 बुधेश्च
 भञ्जेर्गोश्च
 भविष्यति
 भसेः

१०३ Bs.
 १४८ Bs.
 ६२ Bs.
 २४, ३६ Pā.
 १४६ Bs.
 ५ Pā.
 ७ Bs.
 १४८ Bs.
 १४७ Bs.
 १४३ Bs.
 १४६ Bs.
 १४८ Bs.
 २४३ Bs.
 १०९ Pā.
 ८६ Bs.
 ४२ Bs.
 ७१ Cf. Bs.
 १४४ Amarakośa.
 २६ Cf. Bs.
 १४८ Bs.
 १०३ Cf. Bs.
 १०३ Bs.
 १४४ Bs.
 १५ Cf. Bs.
 १०३ Bs.
 १४२ Pā.
 ८१ Bs.
 २४३ Cf. Bs.
 ६४ Bs.
 १४५ Bs.
 १४५ Bs.
 ८५ Bs.
 १८ Bs.
 ८५ Pā.
 ११८ Bs.

II-ii-49.
 II-iii-188.
 II-ii-6.
 VII-ii-8.
 II-ii-175.
 VII-iii-53.
 II-i-22.
 II-iii-179.
 II-ii-198.
 II-i-52.
 II-ii-128.
 II-iii-144.
 II-i-268.
 VI-iii-52.
 II-ii-14.
 II-ii-18.
 II-ii-143.
 II-vi-139.
 II-ii-57.
 II-iii-175.
 II-ii-113.
 II-ii-50.
 II-ii-87.
 II-i-60.
 II-ii-84.
 VIII-iv-3.
 II-ii-206.
 II-i-48.
 II-ii-202.
 II-ii-112.
 II-ii-107.
 II-i-291.
 II-iii-103.
 III-iii-3.
 II-i-185.

भाते:	१४३	Bs.	II-i-257.
भियो	८१	Bs.	II-ii-39.
भिल्लाच्छ	१०४	Bs.	II-iii-92.
बिषे:	२८	Bs.	II-i-247.
भृजो भुल	२५	Bs.	II-ii-64.
भृवम्य	१०३	Cf. Bs.	II-iii-141.
भृस्वृ	२६	Cf. Bs.	II-ii-53.
मङ्गेर्नलोपश्च	१४६	Bs.	II-ii-146.
मणेश्च	१११	Cf. Bs.	II-i-153.
मभ्यविन्ध्य	१०५	Cf. Bs.	II-iii-4.
महल इति कवयः	२२	Kṣīrasvāmi on Amara I-vi-8.	
मनस्तुट्	२५	Bs.	II-ii-62.
मनिपचि	१३२	Bs.	
मन्दिवादि	९	Mādhaviya Dhv.	II-278.
मयेरूक्	१०३	Bs.	II-ii-52.
मसे:	९९	Bs.	II-iii-55.
मञ्जिकुटि	८९	Cf. Bs.	II-iii-48.
मस्तिजनशो:	१४४	Pā.	VII-i-60.
महेरेलच्	१३	Bs.	II-iii-113.
माङ्गितुले:	२५	Bs.	II-ii-65.
मिजः खलच्	१४७	Bs.	II-iii-117.
मीनातिमिनोति	१४७	Pā.	VI-i-50.
मुचे: डकुन्द	१४६	Bs.	II-ii-169.
मुदे:	७८	Bs.	II-iii-36.
मुरलोरल	२३	Bs.	II-iii-99.
मुर्मुर्	१०	Bs.	II-iii-52.
मुर्वे:	१४५	Bs.	II-ii-91.
मुपे:	१४२	Bs.	II-i-182.
मृङ्	१४४	Bs.	II-ii-77.
मृदिमण्डि	२२	Bs.	II-iii-93.
मृद्दीक	७२	Cf. Bs.	II-ii-20.
मृपल्यो	१४३	Bs.	II-i-53.
यजे:	९४	Bs.	II-i-267.
यजेस्ति:	११८	Bs.	II-i-186.
यजो	१४२	Bs.	II-i-197.

यमेरुवन्	१४६	Bs.	II-ii-170.
यमेः	३१४	Bs.	II-i-68.
यातेः प्रतौ	८५	Bs.	II-i-290.
यातेः	१२०	Bs.	II-i-133.
युमाभ्यां	६५	Bs.	II-iii-150.
यूषशूष	९७	Bs.	II-iii-167.
ये विभाषा	१०५	Pā.	VI-vi-43.
योः कित्	९४	Cf. Bs.	II-i-192.
रमेरिश-	७५	Pā.	VII-i-63.
रमेश्च	८	Cf. Bs.	II-ii-18.
रलोण्यु	४९	Pā.	I-ii-26.
राला	१४४	Bs.	II-ii-31.
राल्लोप	७०	Pā.	VI-iv-29.
रिवेश्च	७६	Cf. Bs.	II-ii-138.
रिषि	६६	Cf. Bs.	II-iii-170.
रुचितिलि	४०	Cf. Bs.	II-ii-10.
रुधीण्भ्यां	३८	Cf. Bs.	II-iii-29.
रेतसि	१२४	Cf. Bs.	II-i-344.
रो रि	३७	Pā.	VIII-iii-94.
लगिप्रोः	१४१	Bs.	II-ii-118.
लङ्गेर्दीर्घश्च	२२	Bs.	II-iii-94.
लाक्षाद्वाक्षा	१४९	Bs.	II-iii-191.
लिषि	१४४	Bs.	II-ii-79.
लिष्वः लम्पटः	३१	Daṇḍanātha on Bs.	II-iii-128.
लुपेश्च	११५	Cf. Bs.	II-iii-81.
लूओ हः	१४८	Bs.	II-iii-183.
लूस्र	७०	Cf. Bs.	II-ii-133.
लोपो व्यो	३६, ७०, ११५	Pā.	VI-i-66.
वचेरथ्यक्	१४७	Bs.	II-iii-17.
वटिचटि	३	Cf. Bs.	II-i-7.
वनोर च	१०६	Pā.	IV-i-7.
वन्दिबन्धि	७४	Cf. Bs.	II-ii-158.
वयसि	१४५	Pā.	IV-i-20.
वराहः	९३	Śveta. Uṇ. Vṛtti.	IV-58.

वर्धन्तु त्वा	३७	Rg. Veda.	VII-ii-7.
वर्धे:	१४२	Bs.	II-i-174.
वलेरक्षन्	१४९	Bs.	II-iii-190.
वलेश्च	७४	Cf. Bs.	II-ii-135.
वलेः कलच्	८५	Bs.	II-iii-116.
वस्यति	१४२	Bs.	II-i-230.
वसेरादि	१०५	Daṇḍanātha on Bs.	II-iii-4.
वस्यति	१४२	Bs.	II-i-195.
वान्तो यि	१०५	Pā.	VI-i-79.
विङ्कर	९९	Bs.	II-iii-59.
विदिहृषि	६	Cf. Bs.	II-i-19.
विन्दे:	१४२	Bs.	II-i-206.
वियस्तुर्	१३७	Bs.	II-iii-14.
वियो	१४४	Bs.	II-ii-86.
वृक्किभ्यां	८४	Cf. Bs.	II-iii-64.
वृजो	९४	Bs.	II-i-194.
वृणोते:	१४५	Bs.	II-ii-105.
वृत्सु	१०१	Bs.	II-ii-166.
वृमनि	११६	Cf. Bs.	II-iii-85.
वृन्	२५	Cf. Bs.	II-ii-60.
वौ रिञ्चे:	१०७	Bs.	II-i-160.
व्याडनीड	१४५	Bs.	II-ii-119.
व्रातालात	७१	Cf. Bs.	II-ii-134.
त्रियो द्विक्	१४२	Bs.	II-i-241.
शकादिभ्यो	१०४	Un. Sū.	IV-86.
शकेरुन्तः	१४६	Bs.	II-ii-146.
शलेराडुच्	१४२	Bs.	II-i-50.
शले:	१४२	Bs.	II-i-43.
शंसे:	२०	Daṇḍanātha on Bs.	II-iii-110.
शाच्छो:	११८	Pā.	VII-iv-41.
शाशीङः	९३	Bs.	II-i-209.
शिष्पक्षुप	५९	Cf. Bs.	II-ii-209.
शिफाशफ	१३०	Bs.	II-ii-218.
शिघेश्च	६८	Cf. Bs.	II-i-41.

शीङ् पीङ्	१४३	Bs.	II-i-105.
शुभुभ्यां	६३	Cf. Bs.	II-ii-3.
शृङ्गाट	१४५	Bs.	II-ii-100.
शृणोतेरावः	१४८	Bs.	II-iii-136.
शृवमि	१०८	Cf. Bs.	II-i-166.
शरम्योः	७२	Cf. Bs.	
श्याशा	३१	Cf. Bs.	II-iii-127.
श्रिजो	१४२	Bs.	II-i-180.
श्रुज्यसि	४६	Cf. Bs.	II-ii-185.
श्रो नुं ह्रस्वश्च	१४७	Bs.	II-iii-118.
श्लेषमातक	१४४	Bs.	II-ii-43.
षढोः कः	५८, ६५, ८२, १२३	Pā.	VIII-ii-41.
सञ्जे	१०५	Bs.	II-iii-2.
सदिरप्रतेः	५४	Pā.	VI-II-iii-66.
सपिपदि	११७	Cf. Bs.	II-i-184.
सर्तेरगुः	५८	śveta-Un. Vṛtti.	III-22.
सर्तेरुच्च	२५	Bs.	II-ii-67.
सर्तेर्गुक्	६८	Bs.	II-iii-104.
सर्तेः	१४४	Bs.	II-ii-70.
सर्तेश्च	९८	Cf. Bs.	II-ii-48.
सः स्य	६७	Pā.	VII-iv-49.
सिकेश्च	७४	Cf. Bs.	II-ii-136.
सिधुभ्यां	२९	Cf. Bs.	II-ii-252.
सिवेश्च	५६	Cf. Bs.	II-ii-188.
सुन्दिकन्दि	७८	Bs.	II-iii-38.
सुपुषिभ्यां	८५	Bs.	II-iii-65.
सुम्नद्युम्न	५७	Cf. Bs.	II-ii-184.
सृजेः	१०६	Bs.	II-i-28.
स्कन्धमिभ्यां	१४६	Bs.	II-ii-173.
स्कोः	६५, ११४	Pā.	VIII-ii-29.
स्त्री संस्त्याने	११५	Mahābhāṣya.	I-ii-64.
स्थास्थिन्	५१	Vārtika.	
स्नश्च	२	Cf. Bs.	II-i-2.
स्याश-	१०४	Bs.	II-iii-90.
हन्कृञ्	६	Cf. Bs.	II-i-20.

हलः	४१, १०६	Pā.	VI-iv-2.
हलन्ताच्च	४९	Pā.	I-ii-10.
हलि च ७०, ९३, १३५, १४४, १४८		Pā.	VIII-ii-77.
हुच्छेर्मुद्	७०	Bs.	II-ii-131.
हृणभ्रण	१४६	Cf. Bs.	II-ii-123.
हरुहि	२४४	Bs.	II-ii-40.
हृवृभ्यां	१०६	Cf. Bs.	II-i-280.
हृषिवलि	८९	Cf. Bs.	II-ii-19.
हृषिवृति	२०	Bs.	II-iii-109.
हो ङः	२१, १२३,	Pā.	VIII-ii-31.
हृसेश्च	३२	Cf. Bs.	II-iii-124.
ह्रिञ् ईतङ्	१४६	Bs.	II-ii-144.

INDEX OF WORDS

अक्तम्	III-90.	अञ्चलम् *	I-105.
अक्तुः *	I-65.	अञ्जलिः	IV-2.
अगारः	III-135.	अञ्जिः	IV-151.
अग्निः	IV-52.	अञ्जिष्णुः	IV-2.
अग्रे	II-28.	अटनिः *	II-101.
अङ्कः	IV-223.	अटविः *	IV-58.
अङ्कतिः	IV-63.	अट्टः *	I-83.
अङ्कुरः	I-38.	अणीकः *	IV-26.
अङ्कुशः	IV-118.	अणुः	I-8.
अङ्गः	IV-223.	अणुः	I-9.
अङ्गारः *	III-135.	अतसी	III-116.
अङ्गिराः	IV-243.	अतिथिः	IV-2.
अङ्गुः	I-36.	अत्कम्	III-43.
अङ्गुरिः *	II-70.	अत्नः	III-6.
अङ्गुलिः	IV-2.	अत्रिः	IV-70.
अङ्गूषः	IV-83.	अथर्वा *	I-150.
अङ्घ्रिः	IV-68.	अदस्	IV-213.
अक्षम् *	III-64.	अद्रः	I-115.
अक्षरम्	III-70.	अद्भुतम्	V-1.
अक्षि	III-156.	अद्यनिः	II-104.
अक्षुः	III-157.	अद्रिः	IV-67.
अक्षणम्	III-17.	अध्वर्युः *	I-37.
अक्ष्या	IV-121.	अध्वा	IV-126.
अच्छः *	IV-116.	अनिलः	I-53.
अच्छभलः *	IV-117.	अनीकम्	IV-21.
अजः	V-59.	अनेहाः	IV-231.
अजिनं	II-47.	अन्तम्	III-87.
अजिरम्	I-52.	अन्त्रम् *	IV-174.
अज्जुः *	I-79.	अन्तुः	I-90.
अञ्चतिः	IV-63.	अन्धः	IV-213.

1. Words marked with asterisks are found only in the commentary.

अन्धुः *	I-10.	अरण्यम्	III-101.
अन्ध्रः *	II-28.	अरतिः	IV-62.
अन्नम्	III-10.	अरत्तिः	IV-2.
अप्	V-70.	अररम्	III-133.
अपः	IV-215.	अरुः	IV-84.
अपत्यम् *	IV-122.	अरुषः	IV-75.
अपष्टुः	I-25.	अरालः *	I-110.
अपस्वयम् *	IV-119.	अरुः	II-116.
अप्ता	II-94.	अरणः	III-58.
अप्तुः	I-70.	अर्कः	III-40.
अप्नः	IV-215.	अर्कलूषः *	IV-83.
अप्वा	I-143.	अर्गलः	I-105.
अप्सरसः	IV-243.	अर्चिः	II-107.
अप्सराः	V-71.	अर्जुनः	III-56, 57.
अब्जः	IV-216.	अर्णः	IV-204.
अब्दः	IV-108.	अर्थः	II-4.
अभिः *	IV-68.	अर्पिणः	IV-2.
अश्वम्	I-140.	अर्भः	III-152.
अमतः	III-109.	अर्भकः	V-64.
अमतिः	IV-61.	अर्मः	I-130.
अमत्रम्	III-104.	अर्यमा	I-150.
अमसम्	III-116.	अर्वा	IV-123.
अमसः	V-26.	अर्वा	V-65.
अमित्रः	IV-182.	अर्वाः	III-158.
अमीवा	I-143.	अर्शः	IV-203.
अम्बरीषः	IV-30.	अर्शसातः	II-85.
अम्बा *	IV-103.	अलकः *	V-44.
अम्बु	I-27.	अलर्कः *	III-42.
अम्बलः	IV-117.	अलसः *	III-116.
अम्भः	IV-217.	अलातम् *	III-93.
अम्लः *	IV-117.	अलावूः	I-84.
अयः *	IV-196.	अलिः *	IV-128.
अयुतम्	III-93.	अलिकं *	II-44.
अरदुः	IV-87.	अलिन्दः *	IV-91.
अरणिः	II-101.	अलीकम्	IV-26.

अल्पः *	III-23	असु *	V-37.
अवकः *	V-44.	अहः	I-146.
अवगाथः	II-9.	अहिः	IV-149.
अवटम् *	IV-86.	अंशः *	IV-116.
अवटुः *	IV-87.	अंशुः	I-36.
अवद्यम्	V-65.	अंशुकं *	II-29.
अवनिः	II-101.	अंसः *	III-68.
अवन्तिः *	III-49.	अंहः	IV-220.
अवभृथः	II-3.	अंहतिः	IV-64.
अवमम्	V-65.	आखनिकः	II-44.
अवसम् *	III-116.	आखुः	I-33.
अविनः	II-45.	आगः	IV-219.
अविषः	I-44.	आगामी	IV-7.
अवीचिः	IV-72.	आगन्तुः *	I-64.
अव्यथिषः	I-48.	आजिः	IV-142.
अशनिः	II-101.	आटरूषः *	IV-83.
अशिखम्	IV-181.	आङ्गः	I-83.
अश्मकाः *	II-38.	आणिः *	IV-141.
अश्मा	IV-160.	आतिः	IV-142.
अश्रिः	IV-149.	आत्मा	IV-166.
अश्रु	V-37.	आनकः *	III-84.
अश्वः	I-140.	आनलः *	I-105.
अषाढा *	I-96.	आन्त्रम्	IV-174.
अष्टका *	III-148.	आपणिकः	II-44.
अष्टन्	I-148.	आपतिकः	II-44.
अष्टिः *	IV-191.	आपनिकः	II-44.
असनः *	II-74.	आभीरः *	IV-36.
असिः	IV-151.	आर्मिषम्	I-45.
असु	I-10.	आम्बः *	IV-103.
असुरः	I-41.	आम्रं	II-18.
असूयुः *	I-37.	आयाः	IV-229.
अस्तुः *	I-68.	आयुः	I-2.
अस्थि	III-154.	आयुः	II-118.
अस्मद्	I-129.	आरूः	I-82.
अस्मयुः *	I-37.	आलवालम् *	III-78.

आलिः *	IV-141. उड्ड *	I-31.
आलुः *	I-5. उत्कण्डुलः *	I-93.
आलूः *	I-83. उत्सः	III-69.
आवसथः *	III-113. उक्कं	II-38.
आशिरः	I-51. उदरम्	V-23.
आशुः	I-7. उदरथिः	IV-94.
आशुशुक्षणिः	II-102. उद्गाता *	II-93.
आध्द्रम्	IV-168. उद्गीथम्	II-10.
आहलः *	I-105. उन्दुरः *	I-40.
इक्षुः	III-157. उन्मुकः *	II-29.
इक्षलः *	I-105. उन्नेता *	II-93.
इतिकः *	II-44. उद्रः	II-13.
इदम् *	I-125. उपचाकुः *	III-80.
इध्मः	I-134. उपलः *	I-100.
इनः	III-2. उपवसथः *	III-113.
इन्दुः	I-12. उपह्वरं *	III-1.
इन्द्रः	I-28. उमा *	I-137.
इभः	III-153. उरः	IV-202.
इरा	II-28. उरणः	V-21.
इरिणं	II-51. उरलः *	I-105.
इल्ललः	IV-118. उरुः	I-31.
इषिरः	I-50. उरुवुकः *	IV-43.
इषीका	IV-23. उलपः	III-145.
इषुः	I-13. उलूकः *	IV-43.
इष्टका	III-148. उल्का	III-42.
इष्मः	I-134. उल्लम्	IV-103.
इष्वः	I-142. उल्मुकः	III-85.
ईर्मः *	I-130. उषः	IV-241.
ईर्ष्युः *	I-37. उषपः	III-142.
ईश्वरः	V-69. उष्ट्रः	IV-170.
उक्थम्	II-7. उष्णम्	III-2.
उक्षा	I-150. उष्णीषम् *	IV-30.
उखा	V-32. उष्मा	IV-159.
उग्रः	II-28. उशाना	IV-246.
उचितम्	IV-193. उशिक्	II-68.

उशीरम्	IV-32.	एतः	IV-205.
उष्माः	II-13.	परका *	II-38.
ऊकः *	III-40.	परा *	II-27.
ऊधः	IV-244.	पलकः *	II-38.
ऊतः	III-2.	पवः	I-141.
ऊमाः	I-133.	ओकः *	IV-244.
ऊरुः	I-30.	ओजः	IV-199.
ऊर्णा	V-60.	ओजाः *	IV-230.
ऊर्दरः	V-48.	ओडूः *	II-28.
ऊर्ध्वः *	I-144.	ओतुः	I-64.
ऊर्मिः	IV-46.	ओदनः	II-73.
ऊक्षः	III-67.	ओन्न *	I-130.
ऊक्षम्	III-66.	ओम्	I-131.
ऊक्षरः	III-75.	ओष्ठः	II-4.
ऊचीकः	IV-22.	कक्षः	III-61.
ऊच्छरः	III-132.	कङ्कटः *	IV-86.
ऊजीकः *	IV-22.	कङ्कालः *	III-76.
ऊजीकः	V-63.	कचपः	III-142.
ऊजीषम्	IV-29.	कच्चूरः *	IV-96.
ऊजुः	I-27.	कच्छः *	IV-116.
ऊज्रः	II-28.	कच्छूः	I-81.
ऊज्जलानः	II-84.	कञ्जुकः *	II-29.
ऊजुः	I-97.	कञ्जारः	III-138.
ऊभुक्षिन्	V-81.	कटकः	V-44.
ऊभुः *	I-28.	कटनिः *	II-101.
ऊषभः	III-122.	कटप्पः	II-54.
ऊषिः *	IV-131.	कटम्बः	IV-88.
ऊष्वः	I-142.	कटाकुः	III-80.
एकः	III-43.	कटारः	III-136.
एतत्	I-123.	कटित्रम् *	IV-181.
एतः	III-87.	कटीरम्	IV-31.
एतशः	III-149.	कटुः *	I-10.
एतशसुः	III-149.	कटेरः *	I-60.
एधः	IV-209.	कटोलः	I-63.
एधतुः	I-74.	कट्टरः	III-1.

कठिनम् *	II-48.	कबरः *	III-133.
कठोरः	I-61.	कवलः *	I-105.
कठोरः	V-57.	कमठः	I-97.
कडङ्गरः *	III-133.	कमरः	III-133.
कडम्बः	IV-88.	कमलम्	I-98.
कडारः *	III-136.	कम्बलः	I-105.
कडोलः	I-63.	कम्बुः *	I-27.
कणीकम् *	IV-26.	करकः	V-44.
कणीचिः	IV-72.	करटः *	IV-86.
कणूकः *	IV-43.	करणिः *	II-101.
कण्टकः *	V-44.	करण्डः	I-120.
कण्टः	I-106.	करभः	III-121.
कण्वः	I-140.	करम्बः	IV-88.
कथेरः	I-57.	करवालः *	III-78.
कदम्बः	IV-89.	करवीरम् *	IV-36.
कदरः *	III-133.	करालः *	I-110.
कद्रुः *	I-35.	करिः *	IV-140.
कनकम् *	V-44.	करीरम्	IV-31.
कन्तुः	I-27.	करीषम्	IV-27.
कन्तुः	I-68.	करुणः	III-52.
कन्था	II-4.	करुत्रम् *	IV-181.
कन्दरः *	III-133.	करुषम् *	IV-83.
कन्दलः *	I-105.	करेणुः	II-1.
कन्दुकः *	II-29.	कर्कः	III-40.
कन्दुः	I-14.	कर्कटः *	IV-86.
कन्दूः *	I-77.	कर्कन्धूः	I-90.
कन्या *	IV-121.	कर्करः *	III-133.
कपटम् *	IV-86.	कर्करीका *	IV-20.
कपालम् *	III-76.	कर्णः	III-10.
कपिञ्जलः *	I-105.	कर्दमः	IV-90.
कपिलः	I-54.	कर्पटम् *	IV-86.
कपिः	IV-156.	कर्परः *	III-133.
कपोलः	I-63.	कर्पूरः *	IV-96.
कफः *	V-34.	कर्तुरः *	III-140.
कफेलुः	I-90.	कर्म *	IV-157.

कर्मारः *	III-138. कंसः	III-61.
कर्चः	I-144. काकः	III-43.
कर्चरः	II-122. काकुः	III-86
कर्षूः	I-77. काञ्चनारः *	III-140.
कलत्रम्	III-105. काणूकः	IV-41.
कलपः *	III-142. काण्डम् *	I-120.
कलभः	III-125. कादम्बः	IV-89.
कलमः	IV-90. कान्तारम् *	III-140
कलम्बः	IV-88. कामिः	IV-136.
कललं *	I-98. कारिः	IV-140.
कलिः *	IV-128. कारुः	I-1.
कलिका *	II-44. कारूषः *	IV-83.
कलिङ्गः *	I-113. कार्पासः	V-56.
कलिन्दः *	IV-91. कार्षकः	II-37.
कलिलम्	I-53. कार्षिः	IV-138.
कलुषम्	IV-78. काशी	IV-129.
कलुषः	IV-79. काष्ठम्	II-2.
कल्कम्	III-40. कासरः *	II-133.
कल्पुषः *	IV-78. कासारः *	III-135.
कल्मटः *	IV-86. कासूः	I-82.
कल्मलीका *	IV-20. काहलः *	I-105.
कल्यः *	IV-121. किकिदीविः	IV-58.
कल्लोलः *	I-63. किङ्किणीका	IV-18.
कल्हारः *	III-140. किञ्जल्कः *	III-42.
कवकः *	V-44. किण्वम् *	I-140.
कवषः	IV-2. किम् *	I-125.
कविरः *	I-52. किरणः	II-77.
कविः *	IV-150. किरिः	IV-155.
कवेरः *	I-60. किरीटम्	IV-192.
कशेरुः	I-85. किर्मीरः *	IV-36.
कश्मलम् *	IV-194. किल्बिषम्	I-49.
कश्मीरः	IV-33. किशोरः	I-62.
कषिः	IV-151. किसरः *	III-73.
कषीका	IV-17. किसलयम् *	IV-110.
कस्तूरी *	IV-96. किशारुः	I-4.

कीकटः *	IV-86.	कुन्तलाः *	I-105.
कीचकः *	II-38.	कुन्तिः *	IV-191.
कीटः *	IV-116.	कुन्दः *	IV-108.
कीनाशः	V-68.	कुप्रं	II-28.
कीरः *	IV-36.	कुबेरः	I-58.
कीर्तिः	IV-130.	कुमारः	III-139.
कीलालं *	III-78.	कुम्भीरः *	IV-36.
कुकुरः *	I-40.	कुरङ्गः *	I-113.
कुकुन्दुरः *	I-40.	कुरण्डकः *	V-44.
कुकूलः *	IV-96.	कुरण्डः *	I-120.
कुक्कुरः *	I-40.	कुरलः *	I-105.
कुक्षिः	III-155.	कुरवकः *	V-44.
कुङ्गः *	I-113.	कुररः	III-134.
कुटपः	III-142.	कुरवः *	V-44.
कुटरः	IV-85.	कुरीरम्	IV-34.
कुटाकुः	III-79.	कुरुण्डकः *	V-44.
कुठिः *	IV-128.	कुरुः	I-24.
कुरिः	IV-155.	कुलालः *	III-76.
कुट्मलम्	IV-194.	कुलीरः *	IV-32.
कुठारः *	III-140.	कुल्फः	V-33.
कुठिः	IV-156.	कुल्या *	IV-122.
कुठेरः	I-57.	कुवलः *	I-98.
कुणपः	III-143.	कुवली *	I-98.
कुणवः	III-144.	कुविन्दः	IV-92.
कुणालः	III-76.	कुशलः *	I-105.
कुणिन्दः	IV-91.	कुशाम्बः *	IV-103.
कुण्ठः *	IV-116.	कुशिकः	II-39.
कुण्डम्	I-108.	कुश्मलम्	IV-195.
कुण्डलम् *	I-105.	कुषपः *	III-142.
कुण्डिनं *	II-48.	कुषाकुः	III-79.
कुण्डः *	I-96.	कुषितः	IV-193.
कुतपः *	III-145.	कुष्ठः	II-2.
कुत्सितम्	IV-193.	कुष्मलः	IV-194.
कुथः *	II-12.	कुष्मा	IV-159.
कुद्रिः	IV-68.	कुसितः	IV-114.

कुसीदम्
 कुसुण्डः
 कुसुमम्
 कुसुम्भः
 कुसुलम्
 कुहकं *
 कुहः *
 कुः *
 कूचः
 कूपः
 कूबरः *
 कूर्चम् *
 कूर्परः *
 कूर्पम् *
 कूर्मः *
 कृकवाकुः
 कृच्छ्रम् *
 कृणुः
 कृत्तिका
 कृत्तुः *
 कृत्या
 कृत्सम्
 कृत्स्तम्
 कृदरः
 कृन्तत्रम्
 कृपीटम्
 कृविः
 कृशः *
 कृशानुः
 कृषकः
 कृषिकः
 कृष्टिः *
 कृष्णः
 कृसरः
 केकयः *

IV-114. केकरः *
 IV-114. केका *
 IV-114. केतुः
 IV-114. केदारः
 IV-114. केरलाः
 II-29. केलिः *
 I-88. केवलः *
 I-23. केवलयुः *
 IV-99. केशः
 III-27. केसरः *
 III-1. कोकः *
 IV-101. कोकिलः
 III-133. कोटरम् *
 III-26. कोटिः *
 I-138. कोटीरः *
 I-6. कोमलम् *
 II-20. कोयष्टिः *
 III-30. कोरकः *
 III-147. कोरण्डः *
 III-30. कोरदूषः *
 IV-122. कोविदारः *
 III-66. कोष्ठः
 III-17. कोसलाः *
 V-49. कोहलः *
 III-108. क्रकरः *
 IV-192. क्रतुः *
 IV-58. क्रमुकं *
 IV-116. क्रयिकः
 IV-2. क्रान्तुः
 II-37. क्रिमिः
 II-39. कुम्भा
 IV-191. क्रूरः
 III-4. क्रोण्डः
 III-73. क्रेदा
 IV-110. क्रेदुः

IV-3.
 III-42.
 I-69.
 III-140.
 I-105.
 IV-128.
 I-100.
 I-37.
 V-41.
 III-70.
 III-40.
 I-53.
 III-133.
 IV-128.
 IV-31.
 I-105.
 IV-191.
 V-44.
 I-120.
 IV-83.
 III-140.
 II-4.
 I-105.
 I-105.
 III-133.
 I-73.
 II-29.
 II-43.
 V-51.
 IV-133.
 IV-124.
 II-20.
 I-64.
 I-150.
 I-10.

क्रीमा *	IV-164.	खलतः	III-111.
क्षत्ता	II-92.	खलतिः *	IV-62.
क्षत्ता	II-94.	खलः	V-83.
क्षत्रम्	IV-177.	खलूरः *	IV-96.
क्षपकः *	V-44.	खल्वम् *	I-140.
क्षान्तुः	V-51.	खल्लः	III-28.
क्षारकः *	V-44.	खात्रम्	IV-170.
क्षित्वा	IV-124.	खिदिरः	I-50.
क्षिपकः *	II-36.	खिद्रः	II-13.
क्षिपणिः	II-106.	खुरः	II-28.
क्षिपण्युः	III-50.	गगनम्	II-80.
क्षिप्रं	II-13.	गच्छः *	IV-116.
क्षीरम्	IV-35.	गत्रुः *	IV-112.
क्षुद्रः	II-13.	गण्डूषः	IV-83.
क्षुधुनः	III-54.	गडेरः	I-57.
क्षुपः *	III-28.	गण्डोलः	I-63.
क्षुमा *	I-130.	गदयित्तुः	III-29.
क्षुमा *	I-133.	गन्तुः	I-64.
क्षुरः	II-28.	गन्धर्वः	V-84.
क्षुरिका *	II-44.	गभस्तिः *	IV-191.
क्षेत्रम् *	IV-177.	गभीरः	IV-36.
क्षेमः	I-130.	गमथः	III-112.
क्षोणिः *	IV-53.	गमी	IV-6.
क्षौमः	I-130.	गम्भीरः	IV-36.
खजपः	III-142.	गयः *	IV-110.
खजाकः	IV-13.	गया *	IV-110.
खट्टा	I-140.	गरभः	III-121.
खड्गः	I-79.	गरीरः	IV-31.
खड्गः	V-74.	गरुत्	I-91.
खड्गः *	I-79.	गर्गः	I-119.
खदिरः	I-52.	गर्गरः *	III-133.
खनिः	IV-151.	गर्दभः	III-121.
खरुः	I-36.	गर्भः	III-152.
खर्जुः *	I-77.	गर्मुत्	I-92.
खर्जूरः *	IV-96.	गर्धः *	I-144.

गर्वरः	II-122.	गोत्रम्	IV-177.
गलयन्तः	III-128.	गोत्वम् *	IV-116.
गलयित्तुः *	III-29.	गोधूमः	V-2.
गवयः *	IV-110.	गोपीथः	II-9.
गवलः *	I-105.	गोभिलः *	I-56.
गवेधुका *	II-29.	गौः	II-64.
गह्वरः	III-1.	गौरः	II-28.
गातुः	I-68.	ग्रन्थिः	IV-151.
गात्रम्	IV-173.	ग्रहणिः	V-76.
गाथा	II-4.	ग्रामः	I-132.
गान्तुः	V 51.	ग्रीवा	I-143.
गान्त्रम्	IV-168.	ग्रीष्मः	I-138.
गामी *	IV-7.	ग्लानिः	IV-53.
गारित्रः	IV-179.	ग्लौः	II-61.
गिरिः	IV-155.	घतनः	V-50.
गुरुच्छः *	IV-116.	घर्घरः *	III-133.
गुडेरः	I-57.	घर्मः	I-138.
गुदम् *	IV-108.	घस्त्रः *	II-13.
गुन्द्रा *	II-28.	घासिः	IV-141.
गुपिलः	I-55.	गुरणः	II-79.
गुपाकः *	IV-16.	घूकः *	III-46.
गुरुः	I-24.	घृणिः	IV-54.
गुष्फः	V-34.	घृष्विः	IV-58.
गुल्मम् *	I-137.	घोरः	V-75.
गुवाकः *	IV-16.	घोषयित्तुः	III-29.
गुहः	V-52.	चकोरः	I-61.
गूथम्	II-12.	चकोरः	V-57.
गूर्जरः *	III-132.	चक्रम्	V-53.
गृत्सः	III-68.	चक्रवालं *	III-78.
गृधुः	I-23.	चक्रुः	I-22.
गृध्रः	II-24.	चक्षः	IV-230.
गृष्टिः *	IV-191.	चक्षुः	II-119.
गृहयाय्यः	III-96.	चङ्कुरः	I-38.
गृहयुः *	I 37.	चञ्चरीकः *	IV-20.
गेष्णुः	III-16.	चञ्चलम् *	I-105.

चञ्चलीकः *	IV-20.	चषालः	IV-118.
चञ्चुः *	I-7.	चाटुः	I-3.
चटकः *	IV-44.	चातपः *	III-145.
चटरः *	III-133.	चात्वालः	I-109.
चटसः *	III-116.	चारित्रम्	IV-180.
चटाकुः	III-80.	चारुः	I-3.
चट्टः *	I-7.	चिकुरः *	I-40.
चट्टलः *	I-93.	चित्तम् *	III-90.
चणकः *	V-44.	चित्रम्	IV-174.
चण्डः *	I-107.	चिन्तिः *	IV-191.
चण्डालः	I-110.	चिबुकः *	II-29.
चण्डिलः	I-53.	चीरम्	II-25.
चतुरः	I-38.	चीवरः	III-1.
चतुर्	V-66.	चुकः	II-16.
चत्वरम् *	III-1.	चुप्रं	II-28.
चत्वरः	II 122.	चुप्रः *	II-16.
चनः	IV-207.	चुलुकः	II-29.
चन्दनः *	II-74.	चूचुकः *	II-29.
चन्द्रः	II-13.	चूर्णिः	IV-54.
चन्द्रमाः	IV-235.	चेतः *	IV-196.
चन्द्रिः	I-50.	च्युक्तः	IV-115.
चपलः	I-102.	च्यूपः	III-24.
चमरः	III-133.	च्योत्नी *	III 15.
चमसः	III-116.	छगलः *	I-105.
चमूः	I-77.	छटा *	IV-116.
चम्पा *	III-28.	छत्रम् *	IV-167.
चम्पूः *	I-90.	छत्वरः	III-1.
चरकः *	V-44.	छदिः	II-107.
चरमः	V-79.	छद्य *	IV-157.
चरिः	IV-151.	छन्दः	IV-226.
चरित्रम्	IV-180.	छर्दिः	II-107.
चरुः	I-7.	छविः	IV-58.
चर्म *	IV-157.	छागः	V-74.
चर्वणिः	II-103.	छाया	IV-119.
चषकः *	II-32.	छित्तरः	III-1.

छिदिः	IV-155. जरूषः *	IV-83.
छिदिरः	I-50. जर्जरः *	III-133.
छिद्रम्	II-13. जर्णः	III-10.
छुरिका	II-44. जर्तः	V-58.
जगत्	II-81. जलूकः *	IV-43.
जघनम्	V-42. जसुरिः	II-70.
जघनम्	V-25. जहकः	II-33.
जघ्नुः *	I-22. जह्नुः	III-36.
जङ्गली *	I-105. जागृविः	IV-56.
जङ्घा	V-39. जाण्टा	IV-116.
जटा	V-38. जानु	I-3.
जटायुः *	I-4. जामिः *	IV-141.
जठरम्	V-45. जाया	IV-120.
जतु	I-18. जायुः	I-1.
जत्रुः	IV-112. जाल्मः *	I-138.
जनयित्तुः *	III-29. जिगत्तुः *	III-31.
जनिः	IV-141. जिगनुः	III-31.
जनित्वम्	IV-115. जिनः *	III-2.
जनिमा	IV-162. जित्वा	IV-124.
जनुः	II-114. जिमिः	V-62.
जन्तुः	I-68. जिह्मः *	I-138.
जम्म *	IV-157. जिह्मा	I-143.
जन्यम्	IV-122. जीमूतः	III-92.
जन्युः	III-20. जीरः	II-23.
जम्बालः *	III-78. जीविः	IV-56.
जम्बीरः *	IV-36. जीवथः	III-112.
जम्बुकः *	II-29. जीवन्तः	III-127.
जम्बूः	I-90. जीवातुः	I-75.
जयनम् *	II-74. जुहुराणः	II-90.
जयन्तः	III-128. जुहूः	II-56.
जरठः *	I-97. जूः	II-54.
जरन्तः	III-126. जूटः *	IV-116.
जरसानः	II-83. जूषः	IV-81.
जरायुः	I-4. जैवातुकः	I-76.
जरूथः	II-6. ज्यानिः	IV-50.

ज्योतिः	II-109.	तन्यतुः	IV-2.
ज्योन्ताकम्	IV-16.	तपसः	III-116.
झर्झरः *	III-133.	तमकः *	V-44.
झर्झरीकः *	IV-20.	तमङ्गः *	I-112.
डमरः *	III-113.	तमसा	III-116.
डम्बरः *	III 1.	तमालः *	III-76.
डहरम् *	III-133.	तरङ्गः	I-112.
डामरः *	III-133.	तरणिः	II-101.
डिण्डीरः *	IV-36.	तरण्डः *	I-120.
डिम्बः *	IV-103.	तरन्तः	III-128.
डुमलम् *	IV-194.	तरलः *	I-105.
तक्कोलः *	I-63.	तरिः *	IV-150.
तगरः *	III-133.	तरीः	III-158.
तकम्	II-13.	तरीषम्	IV-27.
तक्षकः *	II-32.	तरुः	I-7.
तक्षा	I-145.	तरुणः	III-52.
तटः *	IV-116.	तरुन्नः	IV-181.
तटित्	I-95.	तर्कुः	I-16.
तडुलम्	V-8.	तर्ङ्गः	I-86.
तण्डुलः	IV-118.	तर्णः *	III-10.
तण्डुलम्	V-8.	तर्दुः *	I-86.
ततः	III-89.	तर्षः	III-61.
तद्	I-125.	तविषम्	I-47.
तनुः *	I-22.	तलुनः	III-53.
तनयः	IV-109.	तल्पः	III-28.
तनुः	I-7.	तसरः	III-75.
तनुः	II-116.	तातः	III-91.
तनुलम्	V-8.	तामरसम् *	III-119.
तनूः	I-77.	ताम्बूलम्	IV-98.
तन्तुः	I-64.	ताम्रम्	II-18.
तन्त्रम् *	IV-177.	तालिः *	IV-141.
तन्त्रीः	III-158.	तालुः	I-5.
तन्दिः *	III-158.	तालूरः *	IV-96.
तन्द्नीः *	III-158.	ताविषम्	I-47.
तन्त्रा	II-15.	तिग्मः	I-135.

तित उः	V-77.	तोसलाः *	I-105.
तित्तिरिः *	IV-156.	त्यद्	I-125.
तिथः	II-12.	त्रपु	I-10.
तिन्तिडीकः *	IV-20.	त्रपुः	II-116.
तिन्तिणीकः *	IV-20.	त्रिः *	IV-152.
तिन्दुकः *	II-29.	त्रोटिः *	IV-128.
तिमिः	IV-133.	त्वक्	II-60.
तिमिरम्	I-50.	त्वेषत्	I-124.
तीरः *	II-28.	त्सरुः	I-7.
तिरीटम्	IV-192.	दक्षाय्यः	III-96.
तिलकः *	II-36.	दक्षिणा	II-49.
तिरः	IV-224.	दण्डः *	I-107.
तीक्ष्णम्	III-18.	ददत्	II-57.
तीर्थम्	II-7.	दद्रुः *	I-87.
तीवरः	III-1.	दधिषाय्यः	III-97.
तुङ्गः *	I-113.	दधोचिः	IV-72.
तुच्छः *	IV-116.	दनुः *	III-51.
तुण्डिलः	I-53.	दन्तः	III-87.
तुत्थम्	II-7.	दभ्रः	II-13.
तुन्दम् *	IV-108.	दमथः *	III-112.
तुमुलम् *	I-93.	दमूनाः	IV-242.
तुषारः	III-140.	दरकः *	V-44.
तुहिनम्	II-52.	दरत्	I-121.
तूणीरः *	IV-36.	दरथः *	III-112.
तूर्णिः	IV-50.	दर्वरः *	III-133.
तूर्णिः	IV-53.	दर्वरीकः *	IV-20.
तूवरः *	III-1.	ददुरः	I-40.
तृणम्	V-7.	दद्रुः	I-87.
तृपत्	II-82.	दभेः	III-151.
तृपला	I-98.	दवंः	I-144.
तृप्रम्	II-13.	दर्वि	III-85.
तृष्णा	III-12.	दर्विः	IV-55.
तेजः *	IV-196.	दर्शतः	III-109.
तोकम् *	III-40.	दलपः	III-142.
तोकमा *	IV-164.	दलिका *	II-44.

दल्मिः	IV-49.	दतिः	IV-191.
दल्मः	IV-151.	दप्रः	II-13.
दवरः *	III-133.	दम्भूः	I-90.
दविः *	IV-58.	दशीकम्	IV-21.
दशन् *	I-149.	दशुः	I-23.
दशेरः	I-57.	दशानः	II-87.
दस्ता	II-92.	दषत्	I-122.
दस्मः	I-134.	देवकः *	V-44.
दस्युः	II-20.	देवटः *	IV-86.
दस्रौ	II-13.	देवयशाः	IV-234.
दहूलः	II-13.	देवयुः *	I-37.
दाकः	III-40.	देवरः	III-133.
दाप्रम्	IV-178.	देवलः *	I-100.
दात्वः	IV-115.	देवृ-	II-98.
दानुः	III-32.	देष्णुः	III-16.
दारुः	I-3.	देहली *	I-105.
दारुणः	III-52.	दोः	II-66.
दाशः	V-16.	द्युः *	I-33.
दासः	V-15.	द्युन्नम् *	III-15.
दिद्युत्	II-57.	द्युवा	I-145.
दिधिषूः	I-90.	द्यौः *	II-64.
दिष्	V-87.	द्यौत्रम्	IV-169.
दिवसः	III-120.	द्रमिडः *	I-107.
दिविः	IV-58.	द्रविणम्	II-49.
दीदिविः	IV-57.	द्रुः *	I-33.
दीनः	III-2.	द्रुहिणः	II-50.
दीनारः *	III-140.	द्रूः	II-54.
दुक्कूलम् *	IV-96.	द्रोणः	III-10.
दुन्दुभिः	V-86.	द्रिः	IV-152.
दुष्पन्तः *	III-129.	धनम् *	II-77.
दुष्टु	I-25.	धनुः	I-7.
दुहिता	II-94.	धनुः	II-116.
दूतः	III-91.	धनूः	I-77.
दूरम् *	II-19.	धन्वा	I-145.
दूषीका	IV-17.	धमकः	II-34.

[४३]

धमनिः	II-101.	नक्षत्रम्	III-104.
धरणिः	II-101.	नखः	V-28.
धरीमा	IV-161.	नटः	IV-115.
धरुणः	III-59.	नदनुः *	III-51.
धर्तम्	IV-177.	ननान्दा	II-97.
धर्मः	I-130.	नन्दन्तः	III-127.
धवलः *	I-105.	नन्दयन्तः	III-128.
धाकः	III-40.	नन्दयित्नुः *	III-29.
धातुः	I-64.	नन्दिः	IV-129.
धानाः	III-6.	नभः	IV-218.
धानाकः *	III-84.	नभसः	III-116.
धान्यम्	V-61.	नभाकः *	IV-14.
धासाः	IV-228.	नमतः	III-109.
धिषणा	II-78.	नल्वः *	I-140.
धिष्यम्	IV-118.	नवन्	I-149.
धीरः	II-24.	नवाकम् *	IV-14.
धीवरः	III-1.	नहुषः	IV-79.
धीवा	IV-125.	नाकुः	I-18.
धुनिः *	IV-51.	नान्तम्	IV-168.
ध्रुवका *	II-36.	नापितः	III-88.
ध्रुवनम्	II-76.	नाभिः	IV-137.
धूका	III-46.	नाम	IV-164.
धूमः	I-134.	नारङ्गः *	I-114.
धूर्तः	III-87.	नालिकेरम् *	I-60.
धूसरः	III-73.	नाष्टः *	IV-168.
धृत्वा	IV-124.	नासीरम् *	IV-36.
धृषुः	I-23.	नाहलः *	I-105.
धेना	III-11.	निकषा	IV-183.
धेनुः	III-34.	निकुम्भिला *	I-56.
ध्याम	IV-164.	निघृष्वः	I-142.
ध्राजिः	IV-136.	निघाकुः *	III-80.
ध्रुवका *	II-36.	निचुलः *	I-93.
ध्वनिः	IV-151.	नितम्बः *	IV-102.
ध्वाजिः	IV-136.	निद्रा	II-14.
नक्षम्	III-65.	नधनम्	II-77.

निधुवनम् *	II-76.	पचेलिमः	IV 38.
निमिः	IV-133.	पञ्च	I-147.
नियुतम् *	III-93.	पञ्चालाः *	III-76.
निर्ऋथः	II-8.	पञ्जरः *	III-133.
निशीथः	II-9.	पटलम् *	I-100.
निषङ्गथिः	IV-93.	पटाका	IV-15.
निषद्वरः	II-123.	पटीरः	IV-31.
निष्ठुरः *	I-40.	पटुः	I-18.
निह्वाका	III-44.	पटोलः	I-63.
नीका	III-46.	पठिः	IV-129.
नीपः *	III-28.	पणसः	III-116.
नीरं	II-13.	पतङ्गः	I-111.
नीलङ्गुः	I-36.	पतत्रम्	III-104.
नीवरः	III-1.	पतत्रिः	IV-71.
नीविः	IV-147.	पतनुः *	III-51.
नीवः *	II-28.	पताका	IV-15.
नुदनुः	III-51.	पतिः	IV-59.
नूपुरः *	I-40.	पतिः	V-5.
नृ-	II-99.	पतेरः *	I-60.
नृवक्षाः *	IV-240.	पत्तनम्	III-150.
नृत्तुः	I-88.	पत्तिः *	IV-189.
नेत्वः *	IV-116.	पत्तूरम् *	IV-96.
नेपः	III-23.	पथेरः	I-57.
नेमः	I-130.	पदाजिः	IV-143.
नेमिः	IV-45.	पदातिः	IV-143.
नोधा	IV-233.	पद्मम् *	I-130.
नौः	II-61.	पद्मम्	II-13.
नंशुकः	II-30.	पद्मः	I-142.
न्यङ्कुः	I-17.	पद्मः	IV-123.
न्यूङ्कुः *	IV-116.	पनसः	III-116.
पक्त्रः	IV-177.	पन्थाः	IV-12.
पक्षः	III-68.	पन्नम्	III-10.
पक्षः	IV-227.	पयः	IV-197.
पचतः	III-109.	पयोध्राः	IV-237.
पचिः	VI-129.	पपीः	III-159.

पपुरुः *	I-22.	पाकः	III-43.
पम्पा *	III-28.	पाकः	V-64.
परमः	V-80.	पाकुः	II-30.
परमेष्ठी	IV-10.	पाजः	IV-210.
परशुः	I-33.	पाटलिः *	IV-2.
पराकः *	IV-16.	पाणिः	IV-144.
परिज्वा	I-150.	पाण्टः *	IV-116.
परिवत्सरः	III-72.	पातालम्	I-110.
परिज्राट्	II-55.	पातुः	I-68.
परीरम्	IV-31.	पाटुः	I-82.
परुषम्	IV-78.	पात्रम् *	IV-167.
परूषः	IV-83.	पाथः	IV-211.
पर्जन्यः	III-102.	पाथः	IV-212.
पर्णम्	III-6.	पाथिः	II-113.
पर्पः	III-28.	पापम्	III-23.
पर्पटः *	IV-86.	पाप्म	IV-164.
पर्परीकः	IV-19.	पायुः	I-1.
पर्फरीकः	IV-20.	पारक्	I-128.
पर्व	II-116.	पार्श्वम्	V-35.
पर्व	IV-123.	पार्णिः	IV-54.
पर्वतः	III-109.	पालिः *	IV-141.
पर्वरः	II-122.	पाशिः	IV-136.
पर्विः	IV-55.	पाषाणः	II-88.
पशुः	V-35.	पांसुः	I-27.
पललम् *	I-98.	पिकः *	II-44.
पलालः *	III-76.	पिङ्गः *	I-117.
पलितम्	III-93.	पिच्छम् *	IV-116.
पलितम्	V-43.	पिचण्डः *	I-120.
पल्लम् *	IV-96.	पिचुः *	I-24.
पल्यम् *	IV-121.	पिच्छः *	IV-116.
पल्वलम्	IV-118.	पिञ्जरः *	III-133.
पवाकः *	IV-14.	पिञ्जुलः	IV-96.
पविः *	IV-150.	पिटकः *	II-36.
पवीरम् *	IV-31.	पिटकः *	V-44.
पशुः	I-27.	पिठरः	V-46.

पिण्डलः	I-53.	पुरोधाः	IV-238.
पिण्णः	III-7.	पुलकः *	II-36.
पिता	II-94.	पुलाकः *	IV-16.
पित्तम् *	III-93.	पुलिकः *	II-44.
पिनाकः	IV-16.	पुलिन्दः	IV-91.
पिपीलिका *	II-44.	पुष्करः	IV-4.
पियालः	III-76.	पुष्कलम्	IV-5.
पिलिपिञ्छः *	IV-116.	पुस्तम् *	III-93.
पिशङ्गः *	I-113.	पूगः	V-74.
पिशितम् *	III-95.	पूतना *	III-150.
पिशुनः	III-54.	पूतीकः *	IV-20.
पीठम् *	IV-116.	पूरणः	II-77.
पीतुः	I-65.	पूरुः *	IV-112.
पीयुः	I-36.	पूरुषः	IV-76.
पीयूषम्	IV-80.	पूषा	I-150.
पीवरः	III-1.	पृतना *	III-150.
पीवा	IV-125.	पृथिवी	I-139.
पुंस	IV-185.	पृथुः	I-28.
पुङ्खः *	IV-116.	पृथुकः	V-64.
पुच्छः	IV-116.	पृदाकुः	III-82.
पुण्डरीकम् *	IV-20.	पृश्निः	IV-54.
पुण्ड्रः *	II-28.	पृषत्	II-81.
पुरयम्	IV-122.	पृषतः	III-110.
पुण्यम्	V-19.	पृषितम् *	III-95.
पुतः *	III-93.	पृष्ठम्	II-12.
पुत्कसम् *	III-119.	पेचकः *	V-44.
पुत्तिका *	III-147.	पेत्वः *	IV-116.
पुत्रः	IV-175.	पेरुः	IV-111.
पुरः	IV-224.	पेशिः	IV-130.
पुरिः	IV-155.	पोगण्डः *	I-120.
पुरीषम्	IV-28.	पोतः	III-87.
पुरुः	I-23.	पोतुः	I-64.
पुरुदंसा	IV-244.	पोत्रम् *	IV-178.
पुरुषः	IV-77.	पोषयित्तुः	III-29.
पुरूरवाः	IV-239.	प्यात्वम् *	IV-116.

प्राट्	II-54.	बदरः *	V-49.
प्रतिदिवः	I-145.	बधिरः	I-50.
प्रतिप्रस्थाता *	II-93.	बन्धयः *	III-112.
प्रतिबोधी *	IV-9.	बन्धिन्नः *	IV-181.
प्रतियायी	IV-9.	बन्धुः *	I-10.
प्रतिहर्ता *	II-93.	बन्धूकः	IV-43.
प्रतीकः *	IV-20.	बभ्रुः	I-22.
प्रत्तिः	IV-190.	बर्बरः *	III-133.
प्रत्यूषः *	IV-83.	बर्हिः	II-108.
प्रथमः	V-78.	बलाका	IV-14.
प्रबोधी *	IV-9.	बलीकः *	IV-26.
प्रयायी *	IV-9.	बस्तः *	III-87.
प्रसत्त्वा	IV-127.	बस्त्यम् *	IV-122.
प्रस्तोता *	II-93.	बहलः *	I-105.
प्रस्थायी	IV-9.	बहुः	I-29.
प्रहिः	IV-146.	बाहुः	I-27.
प्रङ्गः	I-142.	बाष्पम्	III-28.
प्राकषिकः *	II-40.	बाह्लीकः *	IV-20.
प्राणथः	III-112.	बिडङ्गः	I-113.
प्राणन्तः	III-127.	बिडालः *	III-76.
प्रादुः	II-117.	बिन्दुः *	I-10.
प्रापणिकः	II-40.	बिभीतकः *	III-148.
प्रुवः	I-140.	बिल्मः *	I-137.
प्रेम *	IV-157.	बिल्वः *	I-140.
प्रेर्त्वा	IV-127.	विस्तम् *	III-93.
प्रोथः	II-12.	बुधानः	II-87.
प्लक्षः	III-62.	बुध्नः	III-5.
प्लवाकः *	IV-14.	बुबुधानः *	II-89.
प्लीहा	I-150.	ब्रध्नः	III-5.
फल्कः *	III-42.	बृहत्	II-81.
फल्गु	I-18.	ब्रह्म	IV-158.
फल्गुनी *	III-54.	भगलः *	I-105.
फालिः *	IV-136.	भगालम्	III-77.
फेनः	III-3.	भटिलः	I-53.
बकुलः *	I-93.	भण्डः *	I-107.

भण्डिलः	I-53.	भित्तिः	I-50.
भदन्तः	III-131.	भित्तुः	I-23.
भदरी *	III-133.	भित्तेलिमम्	IV-39.
भद्रं	II-28.	भित्तम्	II-13.
भयानकः	III-84.	भिल्लः *	IV-117.
भरकः *	V-44.	भिल्लम् *	I-137.
भरटः	IV-115.	भिल्लक् *	I-128.
भरषडः	I-119.	भीमः	I-137.
भरतः	III-109.	भीरुकः	II-31.
भरथः	III-114.	भीष्मः	I-137.
भरित्तम्	IV-181.	भुजिः	IV-154.
भरीमा	IV-161.	भुजिष्यः	IV-186.
भरुः	I-7.	भुज्युः	III-21.
भर्गः *	I-119.	भुरिक्	II-69.
भर्गः	IV-223.	भुलिङ्गः *	I-113.
भर्भरः *	III-133.	भुवः	IV-224.
भल्लः *	IV-117.	भुवनम्	II-76.
भल्लुकः *	IV-43.	भुवनुः	III-51.
भवन्तः	III-128.	भुवन्युः	III-50.
भवन्तिः	III-49.	भुविः	II-111.
भवाकः *	IV-16.	भूकः	III-41.
भविलः	I-53.	भूमिः	IV-48.
भसत्	I-121.	भूरिः	IV-67.
भस्त्रम्	IV-172.	भूर्णिः	IV-54.
भस्म *	IV-157.	भृगुः	I-28.
भाण्डः *	I-120.	भृङ्गः	I-116.
भातुः	I-68.	भृङ्गारः	III-137.
भानुः	III-32.	भृज्जनम्	II-76.
भामः	I-130.	भृमिः	IV-132.
भावित्रम्	IV-179.	भृशम् *	IV-116.
भावी	IV-8.	भेकः	III-43.
भावुकः *	II-29.	भेरः	II-28.
भासन्तः	III-128.	भेलः	II-28.
भित्तिका	III-147.	भ्रमरः	III-133.
भिदिः	IV-155.	भ्रः	II-65.

भ्राष्ट्रः	IV-168.	मद्रा	IV-123.
मकुरः	I-40.	मधु	I-18.
मकोलः *	I-63.	मधुः	II-115.
मक्षिका *	II-44.	मधुकः *	II-29.
मक्षिका	V-85.	मनः	IV-196.
मखः	V-29.	मनका *	IV-14.
मङ्गः *	IV-116.	मनीकम् *	IV-26.
मघवा	I-150.	मनुः	I-10.
मघा	V-82.	मन्तुः	I-68.
मङ्गलम्	V-88.	मन्त्रम् *	IV-177.
मच्छुः	IV-115.	मन्त्रयुः *	I-37.
मज्जा	I-150.	मन्थरः *	III-133.
मञ्जरी *	III-133.	मन्दरः *	III-133.
मञ्जीरम् *	IV-31.	मन्दसानः	II-84.
मञ्जूषा	IV-82.	मन्दारः	III-135.
मठरः	V-47.	मन्दिरम्	I-50.
मड्डुकः *	II-29.	मन्दुरा	I-38.
मण्डम् *	I-107.	मन्द्रः	II-13.
मण्डयन्तः	III-128.	मन्युः	III-20.
मण्डयितुः *	III-29.	मयुः	I-7.
मण्डलम् *	I-105.	मयूखः *	IV-116.
मण्डूकः	IV-44.	मयूरः	I-66.
मण्डूरः *	IV-96.	मयूरः *	IV-96.
मणिः *	IV-151.	मरतः	III-109.
मतङ्गः *	I-113.	मरालः *	I-110.
मत्सरः	III-73.	मरीचिः	IV-72.
मत्स्यः	IV-2.	मरुः	I-7.
मथुरा	I-38.	मरुत्	I-91.
मदनः	II-77.	मरुकः	IV-41.
मदयितुः	III-29.	मर्कः	III-43.
मदारः	III-135.	मर्कटः *	IV-86.
मदिरम्	I-50.	मर्जुः *	I-78.
मद्गुः	I-7.	मर्तः	III-87.
मद्गुरः *	I-40.	मर्त्यः *	IV-122.
मद्रः	II-13.	मर्दलः *	I-105.

मर्मरः *	III-134.	मासः *	III-62.
मर्मरीकः *	IV-20.	मासरः *	III-70.
मर्मुः *	I-40.	माहितम्	II-53.
मलम्	I-101.	मांसम्	III-63.
मलयः	IV-109.	मितद्रुः	I-34.
मलूकः *	IV-43.	मित्रम्	IV-174.
मल्लकः *	V-44.	मित्रयुः *	I-37.
मवूलः *	IV-96.	मिथः	IV-224.
मशकः *	II-32.	मिथिन्	IV-11.
मशकः *	V-44.	मिथिला	I-56.
मसारः *	III-140.	मिथुनम्	III-54.
मसुरा	I-42.	मीनः	III-3.
मसूरः *	IV-96.	मीरः	II-25.
मसूरः	V-3.	मीवरः	III-1.
मस्तु	I-64.	मुकयः	IV-110.
महा *	I-150.	मुखम्	V-23.
महान्	II-81.	मुचिरः	I-50.
महारजनम् *	II-75.	मुदिरः	I-50.
महिनः	II-53.	मुदेरः *	I-60.
महिरम्	I-50.	मुद्रः	I-119.
महिला	I-53.	मुद्ररः *	III-132.
महिषी *	I-44.	मुद्रलः *	I-105.
महेला *	I-53.	मुद्रा	II-13.
मातरिश्वा	I-150.	मुनिः	IV-134.
माता	II-94.	मुमुचानः	II-89.
मातुलुङ्गः *	I-113.	मुमुषाणः *	II-89.
मात्रा	IV-172.	मुरलाः *	I-105.
माया	IV-119.	मुष्कः	III-41.
मायुः	I-1.	मुष्टिः *	IV-191.
मार्जालीयम्	I-109.	मुसलः	I-104.
मार्जारः	III-138.	मुसलः *	I-105.
मार्जारः *	IV-96.	मुस्ता *	III-93.
मालुः *	I-5.	मुहुः	II-121.
मालूरः *	IV-96.	मूत्रम्	IV-171.
माषः *	III-61.	मूर्खः	V-27.

मूर्तः *	III-89.	ययुः	I-21.
मूर्धा	I-150.	ययीः	III-159.
मूलम्	IV-117.	यवनः	II-71.
मूलेरम्	I-60.	यवसः	IV-2.
मूषा	IV-81.	यवागूः	III-83.
मूषिकः *	II-41.	यशः	IV-198.
मृगयुः	I-37.	यशाः *	IV-230.
मृडकः	IV-25.	यष्टिः *	IV-191.
मृडीकः	IV-25.	यह्वा	I-143.
मृणालः *	III-76.	याता	II-96.
मृतम्	III-89.	यातु	I-68.
मृत्युः	III-21.	यात्रा	IV-172.
मृदङ्गः *	I-113.	यादः *	IV-209.
मृदरः *	V-49.	यामः	I-130.
मृदुः	I-28.	यावसः *	III-119.
मृद्वीका *	IV-20.	युगलम् *	I-105.
मेचकः *	V-44.	युग्मम्	I-135.
मेनका *	V-44.	युजानः	II-87.
मेरुः	IV-111.	युष्मः	I-134.
मेघत्	I-124.	युयुधानः	II-89.
मोक्षः	III-61.	युवतिः *	IV-61.
यहृत् *	IV-60.	युवा	I-145.
यक्षः *	III-62.	युष्मद्	I-129.
यक्ष्मा	I-130.	यूका	III-46.
यजतः	III-109.	यूथम्	II-12.
यजत्रः	III-104.	यूपः	III-27.
यजिः	IV-136.	यूषः *	IV-8.
यजिः *	IV-128.	योगः	IV-22.
यजुः	II-116.	योत्रम् *	IV-178.
यज्युः	III-20.	योनिः	IV-53.
यतिः *	IV-128.	योषा	III-61.
यद्	I-125.	योषित्	I-94.
यन्त्रम्	IV-177.	रंहः	IV-221.
यमलम् *	I-98.	रक्षः *	IV-196.
यमुना	III-60.	रघुः	I-29.

रङ्गः *	III-86.	राहुः	I-3.
रजः	IV-224.	रिक्थम्	II-7.
रजतम्	III-110.	रिपुः	I-26.
रजनः	II-75.	रिप्रम्	V-67.
रजनिः	II-101.	रिष्टिः *	IV-191.
रज्जुः	I-15.	रुक्म *	IV-164.
रण्डा *	I-107.	रुक्मम्	I-135.
रत्नम्	III-14.	रुचकः *	II-36.
रथः	II-2.	रुचितम्	IV-193.
रघसः *	III-116.	रुचिरम्	I-50.
रन्ध्रः	II-28.	रुचिष्यम्	IV-186.
रभसः	III-116.	रुण्डः *	I-108.
रमठः *	I-97.	रुद्रः	II-21.
रमण्या *	III-102.	रुधिरम्	I-50.
रमतिः	IV-65.	रुमा *	I-137.
ररुः	I-89.	रुम्रम्	II-16.
रवणः	II-71.	रुरुः	IV-113.
रवथः	III-112.	रुवथः	III-115.
रविः *	IV-150.	रुद्धा	IV-124.
रशना	II-72.	रूपः	III-28.
रश्मिः	IV-47.	रूस्तम् *	III-93.
रसना *	II-74.	रेक्णः	IV-206.
रसायुः *	I-4.	रेणुः	III-38.
रसनः	III-12.	रेतः	IV-209.
रहः	IV-222.	रेतोधाः *	IV-238.
राः	II-63.	रेपः *	IV-244.
राका	III-40.	रेफः	V-65.
राजन्यः	III-100.	रेवन्तः *	III-126.
राजा	I-145.	रोम	IV-164.
राजिः	IV-136.	रोचना *	II-74.
रात्रिः	IV-69.	रोचिः *	II-107.
राशिः	IV-144.	रोहणः *	II-74.
राष्ट्रम् *	IV-167.	रोहन्तः	III-127.
रासभः	III-124.	रोहिः	IV-130.
रास्ना	III-15.	रोहित्	I-94.

रोहितः	III-95.	वक्षः	IV-227.
रौहिषः	I-46.	वक्षाः	IV-228.
लक्षणा	III-8.	वग्नुः	III-32.
लक्ष्मीः	III-160.	वङ्किः	IV-68.
लघट्	I-127.	वचः *	IV-196.
लघुः	I-29.	वचकनुः	III-83.
लट्	I-140.	वचुष्यः	IV-187.
लत्तिका	III-147.	वज्रम्	II-28.
ललाम *	IV-164.	वञ्चथः	III-112.
लवङ्गः *	I-112.	वञ्जुलः *	I-93.
लवाकः *	IV-14.	वटः *	IV-116.
लवानकः *	III-84.	वटिः *	IV-128.
लशुनम्	III-55.	वटुः *	I-7.
लष्वः	I-142.	वठरः	V-47.
लसुषः	IV-79.	वणिक्	II-67.
लाङ्गलम् *	I-105.	वणिजः	III-6.
लाङ्गूलम् *	IV-96.	वतण्डः *	I-120.
लावः *	I-141.	वतिः	V-6.
लिक्षा *	III-66.	वत्सः	III-61.
लिखकः *	II-32.	वत्सरः	III-71.
लिगुः	I-36.	वत्सरः	III-74.
लिप्तम्	V-67.	वत्सलः	III-74.
लिष्वः *	I-142.	वदनुः *	III-51.
लुशभः	III-123.	वदान्यः	III-103.
लृता *	III-90.	वधकः	II-35.
लोढुलम्	V-8.	वधत्रम्	III-104.
लोटः	III-87.	वधूः	I-80.
लोघ्नः *	II-27.	वनायुः *	I-4.
लोप्त्रम् *	III-172.	वनिष्ठः	IV-2.
लोम	IV-164.	वन्दथः *	III-112.
लोम	V-40.	वन्दिः *	IV-128.
लोष्टः	III-93.	वन्द्रः	II-13.
लोहितः	III-95.	वन्धयः *	IV-121.
वक्त्रम्	IV-177.	वपुः	II-116.
वक्रम्	II-13.	वप्रः	II-27.

वयुनम्	III-60.	वल्लूकः *	IV-42.
वयोधाः	IV-236.	वल्लूकः	III-42.
वरकः *	V-44.	वल्लूकलम् *	IV-5.
वरटः *	IV-86.	वल्लुः	I-19.
वरटा *	IV-86.	वल्लुमीकः *	IV-20.
वरणः	II-71.	वल्लुकी *	V-44.
वरण्डः	I-120.	वल्लुभः	III-124.
वरत्रा	III-106.	वल्लिः	IV-135.
वरालः *	I-110.	वल्लूकः	IV-42.
वरुणः	III-52.	वल्लूरः *	IV-66.
वरुलम्	V-8.	वल्लूरम्	IV-96.
वरुकः *	IV-43.	वाशरः	III-133.
वरुथः	II-6.	वर्ष्म *	IV-164.
वरेण्यः *	III-98.	वसतिः	IV-62.
वर्करः *	IV-3.	वसन्तः	III-128.
वर्णः	III-10.	वसिः	IV-151.
वर्णसिः	IV-118.	वसुः	I-10.
वर्णुः	III-38.	वसुरोचिः	II-110.
वर्तनिः	II-105.	वसितः	IV-188.
वर्तिः	IV-130.	वस्तु	I-71.
वर्तिः	IV-153.	वस्त्यम् *	IV-122.
वर्तिका	III-146.	वस्तम्	IV-172.
वर्तिका *	V-44.	वस्तम्	III-6.
वर्तुलः *	I-93.	वहतिः	IV-62.
वर्त्मनिः *	II-105.	वहतुः	I-76.
वर्त्मा *	IV-157.	वहन्तः	III-128.
वर्धम्	II-27.	वहितम्	IV-181.
वर्षः	IV-208.	वह्निः	IV-53.
वर्म *	IV-157.	वंशः *	IV-116.
वर्वरीकः	IV-19.	वाक्	II-54.
वर्षम्	III-61.	वागुरा *	I-40.
वलतम् *	III-109.	वातप्रमीः	IV-1.
वल्लयः	IV-109.	वादिः	IV-136.
वल्लिः	IV-135.	वादित्रम्	IV-179.
वल्लीकम् *	IV-26.	वानोरः *	IV-36.

वापि:	IV-136.	विरलम् *	I-105.
वामिः *	IV-136.	विरिञ्चः *	IV-131.
वायसः	III-118.	विशंस्थुलः *	I-93.
वायुः	I-1.	विशिपः	III-145.
वारङ्गः *	I-114.	विश्रिः *	IV-68.
वारि	IV-136.	विश्वभोजाः	IV-245.
वार्ताकम् *	IV-16.	विश्वम्	I-140.
वालुकम् *	II-29.	विश्वप्सा	I-150.
वाभ्रा	II-13.	विश्ववेदाः	IV-245.
वासरः	III-133.	विषम्	V-54.
वासः	IV-225.	विष्टपम्	III-145.
वासा *	III-62.	विष्टिः *	IV-191.
वासिः	IV-136.	विष्णुः	III-39.
वासुरा	I-38.	विसा	IV-37.
वाहसः	III-119.	विसंस्थुलः *	I-93.
विः	IV-145.	विहा	IV-37.
विकुसः	II-17.	विहायः *	IV-244.
विचकिलः *	I-56.	वीका	III-46.
विचक्षणः *	II-120.	वीचिः	IV-73.
विटपः	III-145.	वीणा	III-15.
विठरः	V-46.	वीथिः *	III-154.
वितस्ता *	III-93.	वीरः	II-13.
वितस्तिः	IV-189.	वृकः	III-41.
विथुरः *	I-40.	वृक्षः	III-66.
विदथः	III-115.	वृजनः	II-77.
विदुः *	I-23.	वृजिनम्	II-46.
विदुषः	IV-77.	वृत्रः	II-13.
विधर्मा	IV-164.	वृत्रम् *	IV-177.
विधुः	I-23.	वृत्वा *	IV-124.
विधुरः	I-39.	वृधसानः	II-84.
विघ्नम्	II-76.	वृन्ताकः *	IV-16.
विन्ध्यः *	IV-122.	वृन्दम् *	IV-108.
विपिनम्	II-52.	वृशम्	IV-115.
विप्रः	II-28.	वृश्चिकः	II-39.
वियत् *	II-82.	वृषभः	III-122.

वृषयः	IV-110.	शक्मा	IV-160.
वृषलः	I-100.	शक्रः	II-13.
वृषा	I-145.	शक्रुः	IV-117.
वृष्णिः	IV-51.	शकलम्	I-103.
वेणिः	IV-50.	शका	IV-123.
वेणुः	III-38.	शकुः	I-36.
वेतनम्	III-150.	शकुः *	III-86.
वेतसः	III-117.	शकुला *	I-93.
वेतालः *	III-78.	शङ्खः	IV-115.
वेत्रम्	IV-177.	शठः	IV-115.
वेदिः	IV-130.	शण्डिलः	I-53.
वेधाः	IV-232.	शण्डः *	I-96.
वेनः	III-6.	शतद्रुः	I-35.
वेमा	IV-163.	शतेरः	I-59.
वेशान्तः	III-126.	शत्रिः	IV-69.
वेष्पः	III-23.	शत्रुः	IV-113.
वेसरः *	III-70.	शद्रिः	IV-67.
वेहत्	II-82.	शनिः *	IV-53.
वैष्टः	IV-168.	शपथः	III-112.
घोरकः *	II-32.	शफः *	V-34.
व्याघ्रः	V-73.	शबरः *	III-133.
व्यामः *	I-130.	शबरः *	V-49.
व्रजनम् *	II-77.	शबलः	I-99.
व्रजसानः *	II-84.	शब्दः	IV-107.
व्रततिः *	IV-64.	शम्पा *	III-28.
व्रातः *	III-93.	शम्बः	IV-102.
व्योम	IV-164.	शम्बलः *	I-105.
शकरः	IV-86.	शम्बुकः *	IV-43.
शकरः *	IV-86.	शमः *	I-130.
शकुनः	III-48.	शमथः *	III-112.
शकुनिः	III-48.	शमलम्	I-103.
शकुन्तः	III-48.	शयथः	III-112.
शकुन्तिः	III-48.	शयानकः	III-84.
शकुलः *	I-93.	शयुः	I-7.
शकुत्	IV-60.	शयुनः	III-60.

शरदुः	IV-87.	शिक्ष्यम्	V-20.
शरण्यः *	III-102.	शिखा	V-30.
शरत्	I-121.	शिष्टः *	IV-112.
शरभः	III-121.	शिक्षणानकः *	III-84.
शरीरम्	IV-31.	शिविः *	IV-191.
शरुः	I-10.	शित्थिरम्	I-52.
शर्करा	IV-3.	शित्थिलम् *	I-52.
शर्म *	IV-157.	शितिः *	IV-53.
शर्वः	I-144.	शिफा *	V-34.
शर्वरः	II-122.	शिषिः *	IV-58.
शर्शरीकः	IV-19.	शिरः	IV-201.
शलभः	III-121.	शिरिः	IV-155.
शललम् *	I-98.	शिरीषः	IV-28.
शलाका	IV-15.	शिष्यम्	III-28.
शल्लम्	III-43.	शिवाकुः *	III-79.
शल्यम्	IV-118.	शिशिरः	I-52.
शल्वः *	I-140.	शिशुः	I-20.
शवः	IV-200.	शिविदानः	II-91.
शवसानः	II-83.	शिष्यः	III-28.
शष्पम्	III-28.	शिशपः *	III-145.
शस्ता	II-92.	शीघ्रम् *	II-28.
शस्त्रम्	IV-174.	शीथुः	IV-40.
शाखा	V-31.	शीधुः *	IV-40.
शादः	IV-107.	शीरः	II-13.
शारिः *	IV-136.	शीर्विः	IV-56.
शारिः	IV-139.	शीर्षम् *	III-66.
शार्ङ्गः	I-118.	शीलम्	IV-40.
शार्दूलः	IV-97.	शीवा	IV-124.
शालिः *	IV-141.	शुकः	III-42.
शालुः *	I-5.	शुक्तिः *	IV-191.
शालूकम्	IV-44.	शुकः	II-28.
शालूरः *	IV-96.	शुकुः	II-29.
शाल्मलः *	IV-194.	शुक्षिः	III-155.
शवः *	I-141.	शुङ्गः *	I-113.
शास्ता	II-92.	शुचिः *	IV-131.

शुन्ध्युः	III-20.	श्येतः	III-94.
शुभाकः *	IV-16.	श्येनः	II-45.
शुभिः	IV-67.	श्रवणः *	II-74.
शुभ्रः	II-13.	श्रीः	II-54.
शुक्कः *	III-42.	श्रेणिः	IV-53.
शुक्त्वम् *	IV-103.	श्रोणिः	IV-53.
शुक्त्वलः *	IV-118.	श्रोत्रम्	IV-172.
शुपिरम्	I-50.	श्रवाण्यः	III-95.
शुष्कः	III-41.	श्लक्ष्णम्	III-19.
शुष्णः	III-12.	श्लिङ्कुः	I-32.
शुष्मः	I-133.	श्लेष्मा *	IV-157.
शुष्मा *	IV-164.	श्वभ्रम् *	II-28.
शूर्पः	III-26.	श्वयीनिः	IV-74.
शूपः *	IV-83.	श्वशुरः	I-43.
शृङ्गम्	I-117.	श्व	I-150.
शृङ्गारः	III-137.	श्वित्रम्	II-13.
शृङ्गिवेरम् *	I-60.	षण्डः	I-97.
शृङ्गरः *	V-49.	सक्तुः	I-64.
शृङ्गुः	I-88.	सक्थि	III-154.
शोकुः *	III-86.	सन्ना	IV-148.
शोपः *	III-23.	सतेरः *	I-62.
शोपः	IV-208.	सत्रम्	IV-177.
शोरुः *	IV-112.	सधिः	II-112.
शोवः	I-141.	सनिः	IV-151.
शोवा	I-143.	सन्ध्या *	IV-121.
शौवलम्	IV-40.	सप्तन्	I-148.
शौवालम्	IV-40.	सप्तिः *	IV-189.
शोचिः	II-107.	समया	IV-183.
शोपयितुः	III-29.	समिथः	II-11.
शौटीरः	IV-31.	समीकम् *	IV-20.
शोस्ता	II-92.	समीचः	IV-100.
शमश्रुः	V-36.	समुद्रः *	I-13.
श्यामः	I-134.	सरः *	IV-196.
श्यामाकः *	IV-16.	सरकः *	V-44.
श्याघः *	I-141.	सरद्	I-126.

सरटः *	IV-86.	सार्थः	II-5.
सरणिः	II-101.	सास्त्रा	III-15.
सरण्डः *	I-120.	सिकता *	III-110
सरण्युः	III-83.	सिक्थम्	II-7.
सरमा *	IV-90.	सितः	III-90.
सरलः *	I-105.	सिधम् *	I-137.
सरसी *	II-81.	सिधः	II-13.
सरयूः	III-22.	सिनम्	III-2.
सरित्	I-94.	सिन्दूरम् *	IV-96.
सरिरः *	I-52.	सिन्धुः	I-11.
सरीमा	IV-161.	सिमः *	I-133.
सर्जुः	I-77.	सिलिन्ध्रः *	II-28.
सर्णसिः	IV-118.	सिवसः	III-120.
सर्पिः	II-107.	सिंहः	V-72.
सर्म	I-130.	सीता *	III-91.
सर्बः	I-142.	सीमन्तः	III-130.
सर्षपः	III-141.	सीमा	IV-166.
सलिलम्	I-53.	सीमिका	II-42.
सल्लकी *	V-44.	सीरम्	II-25.
सवनः	II-71.	सुतः *	III-93.
सवीमा	IV-161.	सुनीथः	II-2.
सव्येष्टा	II-100.	सुन्दः *	IV-108.
सस्यम्	IV-119.	सुन्दरः *	III-133.
सह्यः *	IV-122.	सुमनसः *	IV-244.
सहसानः	II-84.	सुम्नम् *	III-15.
सहुरिः	II-70.	सुम्नयुः *	I-37.
सादिः	IV-136.	सुयशाः *	IV-234.
साधयन्तः	III-128.	सुरतम्	V-17.
साधुः	I-1.	सुरा	II-24
सानसिः	IV-118.	सुरुङ्गः *	I-113.
सानुः	I-3.	सुवनम्	II-76.
सान्द्रः *	II-28.	सुविद्वज्रम्	III-107.
साम	IV-164.	सुशर्मा *	IV-165.
सारङ्गः	I-114.	सुष्टु	I-25.
सारथिः	IV-95.	सुहमाः *	I-138.

सूकरः *	IV-4.	स्तनयितुः	III-29.
सूक्ष्मम्	IV-184.	स्तवकः	IV-104.
सूची	IV-101.	स्तवकः *	V-44.
सूतः *	III-90.	स्तम्बः	IV-104.
सूना	III-13.	स्तरीः	III-158.
सुनुः	III-35.	स्तरीमा	IV-161.
सूत्रम्	IV-171.	स्तिभिः	IV-133.
सूपः	III-26.	स्तविः	IV-56.
सूमः	I-134.	स्तुपः *	III-25.
सूरतः	V-18.	स्तूपः	III-25.
सूरिः	IV-66.	स्तुषेयः	III-99.
सूर्मः *	I-138.	स्तेनः *	II-45.
सृका	III-41.	स्तोकः *	III-40.
सृक *	IV-124.	स्तोमः	I-130.
सृगालः	III-78.	स्त्येनः	II-45.
सृणिः	IV-51.	स्त्री	IV-176.
सृणिः	IV-115.	स्थण्डिलः *	I-56.
सृणीकः	IV-24.	स्थविः	IV-58.
सृत्वा	IV-105.	स्थविरः	I-52.
सृत्वा	IV-124.	स्थाणुः	III-37.
सृदाकुः	III-81.	स्थालम्	I-109.
सृप्मा	IV-159.	स्थिरम्	I-52.
सृप्रा	II-13.	स्थुलः *	I-93.
सेतुः	I-64.	स्थूणा	III-15.
सेना	III-10.	स्थूरः	V-4.
सोमः	I-130.	स्तायुः *	I-3.
सोमा	IV-164.	स्नावा	IV-123.
सौविदलः *	IV-117.	स्तुषा	III-66.
संकसुकः	II-29.	स्नेहा	I-150.
संपातिः *	IV-136.	स्नेहुः	I-10.
संयद्वरः	III-1.	स्पृहयाय्यः	III-96.
संवत्सरः	III-72.	स्फटिकः *	II-44.
संश्चत् *	II-82.	स्फारम्	I-52.
संस्तवानः	II-86.	स्फिरम्	II-13.
स्कन्धः	IV-214.	स्फुलिङ्गः	I-113.

स्रज्वा	IV-106.	हर्षयितुः	III-29.
स्रक्	II-59.	हर्षुलः	I-93.
स्रुवः	II-58.	हलिः *	IV-128.
स्रुः	II-54.	हविः	II-107.
स्रोतः	IV-209.	हस्तः	III-87.
स्यमीकम्	III-45.	हस्रः	II-13.
स्यमीकम् *	IV-26.	हंसः	III-61.
स्यालः *	IV-117.	हानिः	IV-53.
स्यूना	III-9.	हान्त्रम्	IV-168.
स्युमाः	I-133.	हासाः	IV-228.
स्योतम्	III-6.	हिङ्गुः	I-36.
स्योताकः *	IV-16.	हिन्तालः *	III-78.
स्वप्नः	III-10.	हिमम्	I-136.
स्वरुः	I-10.	हिरण्यम्	V-55.
स्वर्गः	I-119.	हिंसीरः	V-22.
स्वसा	II-95.	हृत्वा	IV-105.
स्वादुः	I-1.	हृत्वा *	IV-124.
हतुः *	III-30.	हृदयम्	IV-110.
हथः	II-2.	हृदिकः	II-44.
हनुः	I-10.	हृषीकम् *	IV-26.
हनुः	III-30.	हृषुः *	I-23.
हनुषः	IV-75.	हेतुः	I-68.
हनुषः	IV-79.	हेम	IV-164.
हनूषः *	IV-83.	हेमन्तः	III-129.
हपुषा	IV-78.	होत्रम्	IV-172.
हरिः	IV-130.	होमः	I-130.
हरिणः	II-45.	होमा	IV-164.
हरित्	I-94.	होमी	III-85.
हरितः	III-94.	ह्रस्वः *	I-144.
हरिद्रुः	I-34.	ह्रीकः	III-47.
हरिमा	IV-162.	ह्रीकुः	III-86.
हरीमा	IV-161.	ह्रलीकः	III-47.
हरेणुः	II-1.	ह्रलीकुः	III-86.
हर्म्यम् *	IV-122.		
हर्यतः	III-109.		
खम्	IV-116.	घृतम्	III-90.
घातिः	IV-136.	ध्रुमलम्	I-104.

CORRIGENDA

PAGE	LINE	READ	FOR	PAGE	LINE	READ	FOR
X	3	IV. 245	IV. 246	100	18	अमे	अम
	4	764	765	106	1	No. 555 has been	
		11	12			dropped.	
XI	1	omit this sutra		107	11	वौ रि-	वौ र
19	6	जम्बू	जम्बू	111	6	उमे:	उमे
20	2	-शङ्क्यु-	शङ्क्य		18	सन्वत्तु	संपत्तु-
	13	ताटेणि	ताटेणि	112	6	कर्मणा	कर्मणां
36	8	दहः	दहः	114	5	ष्टन्	ष्टन्
38	8	वीधम्	विधम्	117	6	हुंसि	हुंसि
39	11	-तिम्योः	-तम्योः	119	11	उब्जे	अब्जे
	17	-नशोः	नपोः		18	अब्जे	उब्जे
41	4	वृश्चि-	वृश्चि-	131	11	लो लो	लो लों
44	8	द्युति-	द्युति	132	14	कटे:	कुटे:
	9	-स्वाप्योः	स्वाप्योः	133	15	गृहे:	गृहे:
62	6	वत्कः	वत्क	137	2	खङ्गः	खङ्गः
63	6	-नोन्तो-	-नोन्त्यो-	140	12	-निनमि-	निमि-
68	Nos. 350 and 351 have been			143	6	जीवर-	जीर-
	dropped.			144	1	शाला-	शाला-
76	15	ज्विशि-	जविशि-		8	पिष्टातकः	पिष्टातः
79	9	अगारः	अङ्गारः		11	क्रमे:	कृमे:
81	14	एतशसुः	एतशसु	146	15	कुलिमयि	कलिमलि
88	11	ईपेह्वस्व-	ईपेह्वस्व	148	6	कणि	कुणि
95	19	-मुषन्	मुषन्				
100	13	-बन्	बन्				

ABBREVIATIONS.

Bs : Bhoja's Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa, a work on grammar. The references are to my edition of the work with the Vṛtti of Daṇḍanātha, to be published shortly.

Mahābhāṣya : The references are to the edition of Keilhorn.

Madhavīya Dhv : The Dhātu Vṛtti of Mādhava, published in the Bibliotheca Orientalia in 4 parts.

Pā : Pāṇini's Aṣṭādhyāyī.

śveta Uṇ. Vṛtti : The Uṇādisūtravṛtti of śveta-
vanavāsin, edited by me.
